

ÉRMELLÉKI KALAUZ

Kiadta a *Hatvani István Szakkollégium*

Debrecen, 2005

Egy kistérség rekonstrukciója

ÉRMELLÉK

Egy kistérség rekonstrukciója

ÉRMELLÉK

Kőrösi Zoltán és Szendrei Ákos közreműködésével
szerkesztette:

Veliky János

Debrecen, 2005

A kötet megjelenését támogatta a
HAJDÚ-BIHAR–BIHOR EURORÉGIÓ

ISBN 963 472 967 3

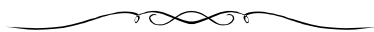
Technikai szerkesztő: Molnárné Balázs Zsuzsanna
Egyetemi Nyomda Debrecen

Tartalom

<i>Veliky János</i>	
A Kárpát-medence modernizációjának útja	7
<i>Gavrucza Tibor</i>	
Volt egyszer egy Érmellék	15
<i>Wilhelm Sándor</i>	
Érmellék természeti viszonyai	21
<i>Borbély Gábor</i>	
Műemlékek, irodalmi emlékek, jeles emberek az Érmelléken	27
<i>Szálkai Tamás</i>	
Az albisi Zólyomi család története	43
<i>Rozgics Kornél</i>	
Érmellék az 1692. évi felmérés alapján	57
<i>Petró Leonárd</i>	
Az érmelléki nemesség vagyoni tagolódása a XIX. század első felében	63
<i>Ekéné Zamárdi Ilona</i>	
A Bihar megyei Érmellék népesedésének néhány vonása	79
<i>Bujdosó Zoltán</i>	
Az Érmellék településhálózata	91
<i>Bódi Erzsébet</i>	
Érmellék mint néprajzi táj	101
<i>Duka István Levente</i>	
Érmelléki szőlőkultúra, borászat	115
<i>Sóki Béla</i>	
Magyar nyelvű oktatás az Érmelléken	127
<i>Dávid Lóránt</i>	
Az Érmellék turisztikai fejlesztési lehetőségei	131
<i>Macskási Judit</i>	
A vállalkozások jogi környezete és perspektívái Romániában	139
<i>Kovács Zoltán</i>	
Települési társulások, kistérségi autonómia	147

A Kárpát-medence modernizációjának útja

Európa saját sikereit folyamatos megújulási képességének köszönheti, annak a tulajdonságnak, amely a középkor óta egymást követő modernizációs hullámok formájában folyamatosan előre lendítette.¹ A kontinens fejlődő (elsősorban nyugat- és közép-európai) régióiban a modernizáció erői hol a szellemi életben (a tudományban és az oktatásban), hol magában a termelésben bukkantak fel, azonban előbb-utóbb egymással szoros kapcsolatba kerültek, amely igen figyelemre méltó vonása e kontinens kultúrájának.² Ugyanis Európában a társadalom különböző szférái (a feudalizmusban csakúgy, mint a kapitalizmusban) általában véve sem elszigetelten működtek egymás mellett, hanem bonyolult hálózatok, civilizációs rendszerek (királyi és főúri udvarok s azok latifundiumai, a nemesség egyéb intézményei³, szerzetes rendek és más egyházi fórumok, az értelmiség fórumai – egyetemek, akadémiák⁴) összekapcsolták a társadalom különböző szintjeit. A modernizációk erre a több száz év alatt kialakult rendszerre támaszkodtak, miután esetükben is szükség volt az alkotó elemei kö-

zötti összefüggést megteremtő kapcsolati hálóra, amely ha a tudást és a társadalmi igényt (termelést) egybe kapcsolta, robbanásszerű fejlődési hullámok alakultak ki. A civilizációs rendszerek modernizációban betöltött szerepét könnyű megérteni, ha Ázsia, a Közel-Kelet vagy a Balkán stagnáló régióira gondolunk, ahol többnyire nem is a változások egyes alkotó elemei hiányoztak, hiszen számos tudományos felismerés pl. az arab világból került Európába, hanem az említett civilizációs kapcsolati háló. Ez utóbbi hiányában ott a változásokat rendszerint nem belső erők, hanem külső tényezők iniciálták, amely viszont nagyon is kétséges, többnyire rövid életű eredményekkel járt.

Az európai modernizációs modell maga is szerves rendszer, s lényegét ugyancsak kapcsolati hálók⁵ képezik, amelyek nélkül a különféle tudományos felismerések és a társadalom igényei elszigetelt zárványként léteznének egymás mellett. A modernizációs kapcsolati hálók sorsa Európában történeti tagoltságot mutat, jel-

¹ *Szűcs Jenő*: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp., 1983.

² *Niclas Lubman*: Soziale Systeme. Grundrisse einer allgemeinen Theorie. Frankfurt/Main. 1984.

³ *Otto Brunner*: Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter. Brünn/München/Wien. 1942.

⁴ *Hajnal István*: Újkor. In: Egyetemes történet, III. k. (Szerk. *Hóman Bálint-Szekfű Gyula-Kerényi Károly*). Bp., 1936.

⁵ Az elemek közötti kapcsolati hálók jelentőségére korábban is felhívták a figyelmet: *Karel Kosík*: A konkrét dialektikája. Tanulmány az ember és a világ matematikájáról. Bp., 1967., újabban *Barabási Albert-László* (Behálózva. A hálózatok új tudománya. Bp., 2003.) foglalkozott a hálóelmélet különböző tudományterületeken való alkalmazhatóságával, akinek magának a pályája (tudományos kapcsolatai) figyelemre méltó módon egy sajátos civilizációs „hálóból”, Erdélyből indult el, s ez talán különösen felkelthette a figyelmét az említett jelenség iránt.

legében a XV–XVI. század során, a korakapitalizmus időszakában következett be döntő fordulat, amikor a feudális partikularizmusok helyébe nemzetközi rendszerek (nemzetközi piacok) léptek, így maguk a feudalizmusok is továbbfejlődtek.⁶ A céhes termelés és a feudális előjogok megszüntetésével a termelés és a fogyasztás között *közvetlen kapcsolat* jött létre, amely minden korábbinál nagyobb haszonnal járó tömegtermelést és tömegfogyasztást eredményezett.⁷

Az európai átalakulási modellben a társadalom modernizációs képessége térben és időben változik és sajátos *regionális elrendeződés* jellemző rá. A kontinens modernizációs centrumainak bázisaként bizonyára szóba jöhet a jól működő igazgatás, amely az írásbeliség és a közigazgatás összekapcsolódásával a Nagy Károly-i birodalomban formálódik meg először. Ezt a korszerű állam típust a köznyelvtől mind távolabb kerülő klasszikus latin nyelv és a hosszú időn keresztül hatékonyan működő, az egyetemi immunitások keretei között képzett értelmiség kapcsolta össze és működtette.⁸ Részben a középkori állam ellenében, részben annak segítségével (a világi és az egyházi központok védelmében és vonzásában) sajátos városi immunitások hosszú sora önálló fejlődési régiókat teremtett Észak- és Közép-Itáliában, az északnémet és a francia atlanti partvidéken, amelyek aztán az alapját képezték olyan XX. (XXI.) századi gazdasági körzeteknek, mint pl. a Rajna völgyétől a Ruhr-vidéken és Frankfurton át Stuttgartig húzódó konurba-

⁶ *Makkai László*: Feudalizmus és az eredeti jellegzeteségek Európában. *Történelmi Szemle*, 1976. 1–2.

⁷ *Jánosy Ferenc*: Az akkumulációs lavina megindulása. Bp., 1979.

⁸ *Hajnal István*: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In: *Technika, művelődés. (Vál. Glatz Ferenc)*. Bp., 1993.

nizáció⁹, s ez már államhatárokat átívelő modern fejlődési zóna, amelyhez az 1830-as évekkel kezdődően Kelet-Közép-Európa (benne Észak-Nyugat-Dunántúl) egyes régiói is kapcsolódtak.

A *Kárpát-medence* az újkori modernizációs zónák sorába illeszkedik, és *önálló ökológiai illetve civilizációs rendszert képez*. Hegy- és vízrajzi, illetve gazdaságföldrajzi tekintetben a 320 ezer négyzetkilométernyi medencét északon és keleten a Kárpátok karéja, délen a Dinári hegység övezi, belül pedig két nagy folyó, a Duna és a Tisza (illetve azok mellékfolyói), nagyobb tavak, sziget-hegységek és hegláncok (Bihari hegység, a Dunántúli és az Északi Középhegység) tagolják. Vizeinek jelentős része a Kárpátokban ered, de a Dunának is kb. a fele itt folyik.¹⁰

A X–XIII. században az egész Kárpát-medencét átfogó, egységes igazgatást az Árpád dinasztia hozott létre¹¹, amely a feudális rendszer (állami és egyházi igazgatás, településhálózat, feudális birtokviszonyok¹²) segítségével felépítette a medence *középkori civilizációját* (s ezt a következő dinasztiák a XIV–XV. században kiegészítették, térben is kiterjesztették északi és déli irányban).¹³ A Kárpát-medencét tagoló első régiók a *magyar királyi hatalom központjához viszonyítottan* formálódtak meg és kaptak elnevezést, arculatuk megformálásában a

⁹ *Lewis Mumford*: Város a történelemben. Bp., 1985.; *Leonardo Benevolo*: A város Európa történetében. Bp., 1994.

¹⁰ *Bulla Béla–Mendöl Tibor*: A Kárpát-medence földrajza. Bp., 1947. – Részletesebben a természeti földrajzi viszonyokról: *Pinczés Zoltán*: Az erdélyi-medence természeti földrajza. Debrecen. 1998.; *Uő.*: Az erdélyi-peremhegyvidék természeti földrajza. Debrecen. 1997.

¹¹ *Győrffy György*: István király és műve. Bp., 1977.

¹² *Szabó István*: A falurendszer kialakulása Magyarországon, X–XV. század. Bp., 1966.; *Uő.*: A középkori magyar falu. Bp., 1969.

¹³ *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I–IV. Bp., 1963–1998.

feudális igazgatás komoly szerepet játszott: hercegségek, egyéb feudális igazgatási formák pl. Biharban és Nyitrában vagy a Temesközben (Temesi bánóság), máshol katonai szerepkörök (Őrség, Székelyföld); szélesebb összefüggésben (kisebb-nagyobb „tájegységek” esetében) korábban Erdélyben, a Felföldön (Felvidéken) vagy a Csallóközben, később a Dunántúlon és a Tiszántúlon.¹⁴ A medence civilizációs rendszerén Mohács után, főként a török hódítás következtében komoly hiátusok keletkeztek, de a megmaradó királyi (Pozsony és Bécs), illetve a vele vazallusi függő viszonyban lévő erdélyi fejedelmi *udvar* (Gyulafehérvár, Kolozsvár), továbbá a jelentős számú *egyházi és világi reprezentációk* – az esztergomi érsek, Pázmány Péter új székhelye (Nagyszombat) csakúgy, mint például a Nádasdyak dunántúli (Sárvár), a Zrinyiek délvidéki (Csáktornya), a Thököliek felvidéki (Késmárk, Árva), a Báthoriak két ágának tiszántúli (Nagyecsed, Szilágysomlyó), a Rákócziak felvidéki, tiszántúli és erdélyi (Sárospatak, Munkács) birtokai¹⁵ – *civilizációs központként* működtek. Számos XVII–XVIII. századi nagyhatalmú főúr, miközben birtokain külön-külön működve modernizálni igyekezett gazdaságát, iskolákat, sőt egyetemet, nyomdákat hozott létre, Bibliafordítást támogatott, együttesen pedig a korai újkor magas *politikai-szellemi elitjeként* integráló szerepet töltött be, s ennek az elitnek a színvonalát olyanok reprezentálták, mint a protestáns hitszónokokat támogató nádor, Nádasdy Tamás; a magyar nyelvű Biblia megalkotását

mecénáló ecsedi Báthori István; a vallásszabadságért küzdő tiszántúli főúr, majd erdélyi fejedelem, Bocskai István; az író és hitszónok főpap, Pázmány Péter; a költő és hadvezér Zrinyi Miklós vagy a kiváló szepírói tehetségű és a korszerű államfilozófiák felé tekintő magyar fejedelem, II. Rákóczi Ferenc.¹⁶ Mértékadó tényezőinek kapcsolatáról (az akadályokról és a lehetőségekről) hihető beszámolók tájékoztatnak.¹⁷ A haza érdekében történő együttműködés nem ritkán kibékíthetetlennek tűnő ellentéteket is átívelt, miként azt az ellenreformáció főpapjának, Pázmánynak és a protestáns erdélyi fejedelmeknek, Bethlen Gábornak és I. Rákóczi Györgynek egymás lépéseit rokonszenvvel figyelő és az „édes haza” érdekében kifejtett jószándéka is mutatta.¹⁸

A Kárpát-medencét a török uralom alól a Habsburg dinasztia-vezette koalíció szabadította fel, s ez megnövelte annak a korábban is meglévő alternatívának a súlyát, amely a megközelítőleg hasonló kiterjedésű, de valamivel fejlettebb örökös tartományokkal együtt Magyarországot közös birodalomba igyekezett ko-

¹⁴ *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára, I–II. Második, bőv. kiadás. Bp., 1988.; *Juhász Dezső*: A magyar tájnévadás, (Nyelvtudományi Értekezések 126.). Bp., 1988.

¹⁵ *Szeksfű Gyula*: Magyar Történet, XV–XVII. század, In: *Hóman Bálint–Szeksfű Gyula*: Magyar Történet, III., IV. kötet. Bp., 1935.

¹⁶ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai, (*Köpeczi Béla* tanulmányával). Bp., 1978.

¹⁷ *Kemény János* Önéletírása. In: *Kemény János* Önéletírása és válogatott levelei. (Bev., jegyz. *V. Windisch Éva*). Bp., 1959. Kemény János beszámol arról, hogy miként vélekedett Pázmány a magyarság helyzetéről, benne Erdély jelentőségéről: „tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császáruk előtt, de csak addig az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontul mindjárt contempusban jutván, gallérink alá pökik az német”. Kemény János sorba veszi a többieket is, „Esterházy Miklós is igen eszes, autoritativus jó magyar vala...mind Bethlen Gábor, s mind Rákóczi György fejedelmek idején igen szomjúhozák vala a magyar nemzetnek szabadságát és magyar nemből állatandó királyságot, hogy restituálhatnák az régi mohácsmezei magyarok végzéseik szerint...”, de az religio dolga nem juttathatta soha az megegyezésnek perfectiójára őket.” (150.)

¹⁸ Pázmány Péter Összegyűjtött levelei, I–II. (Kiadta *Hanuy Ferenc*) Bp., 1910–1911.

vácsolni. Azonban a Habsburg dinasztia nem tudta egyedül megszerezni a Kárpát-medence felett az uralmat, így a sok évtizedes fegyveres szabadságküzdelmeket lezáró szatmári békében osztozni kényszerült a felette gyakorolt hatalomban a magyar rendekkel. Ennek szellemében részlegesen helyreállították a medencét korábban integráló Magyarország függetlenségét, s megindult a másfél évszázados török pusztítás utáni újjáépítés.¹⁹ A XVII. század végétől, I. Lipót uralkodásával kezdődően érvényesülő *merkantilista gazdaságpolitika* egységesítő hatása hamar megmutatkozott, különösen a II. József-i felvilágosult abszolutizmus idején,²⁰ ám a hatalmas, 600 ezer négyzetkilométernyi birodalom egészét nem tudta átfogni és átformálni. Az Alsó-Ausztria, Csehország és Szilézia fejlődési régió Észak-Nyugat-Dunántúlt képes volt magával ragadni, ám Magyarország és így a Kárpát-medence többségét kitevő hatalmas térség (sőt az örökös tartományok egy része, Karintia, Tirol, Krajna is) kimaradt ebből a fejlődési zónából.

A polgári funkciót betöltő reformkori magyar politikai vezetőréteg a XIX. század első felében részben ebből a tényből (az ország nagyobb része elmaradott és szegény!), részben közjogi megfontolásokból helyezte arra a hangsúlyt, hogy Magyarországnak lehetnek *a birodalom egészétől eltérő érdekei*. Azonban az elmaradottsággal kapcsolatos magyar aggályokat sem az uralkodó, sem a gazdasági korszerűsítés gondolatával az 1840-es évek elejétől mind többet foglalkozó magas birodalmi hivatalno-

kok (Metternich főkancellár és Kübeck kamarai elnök) nem tudták és nem is akarták elosztani, mivel sem kellő szándék, sem befektethető tőke nem állt ahhoz rendelkezésre, hogy a hatalmas birodalom s benne főként Magyarország egészét arányosan fejlesszék.²¹ Így a Habsburg Birodalom egyik legerősebb modernizációs elitjében, a magyarban mind erősebbé vált azoknak a csoportja (a Kossuth-vezette liberálisok), akik a Kárpát-medencét önálló gazdasági térségként, erre méretezett infrastruktúrával (Kossuth Vukovár-Fiume-i vasútterve) képzelték el.²² Mindennek biztosítékként a gazdaság fejlesztését összekapcsolták *az állam alkotmányos átalakításával*, mivel ebben látták a haladás kellő biztosítékát.²³ S bár bennük is sok kétely fogalmazódott meg (elsősorban a magyar modernizáció nagy kezdeményezőjében, Széchenyi Istvánban) Magyarország és a birodalom jövőjét illetően, 1848-ban a Batthyány-kormány vezetésével létrejött és nagyon hamar stabilizálódott a Pest-központú magyar *polgári adminisztráció*, amely igen kedvező feltételeket teremtett az egész medence modernizációs egységként történő megőrzéséhez és fejlődéséhez. Polgári alkotmányos modernizációs folyamat bontakozott ki, amelynek alapjait sokéves előzmény után 1847/48-ban Pozsonyban az utolsó rendi országgyűlés rakta le (a pesti márciusi forradalom pedig ösztönözte!), azzal, hogy törvényeivel vallásra és nemzeti-ségre való tekintet nélkül megnyitotta a polgár

¹⁹ *Kosáry Domokos*: Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867. Bp., 1990.; *Uő.*: Magyarország Európa újabbkori politikai rendszerében. In: A magyar és európai politika történetéből. Bp., 2001.; *Wellmann Imre*: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Bp., 1979.

²⁰ *Julius Marx*: Die wirtschaftlichen Ursachen der Revolution von 1848 in Österreich. Graz–Köln. 1965.

²¹ Metternich főkancellár és József nádor levélváltása 1842–43-ban a birodalom modernizációjának elveiről és lehetőségeiről: *Erzsébet Andics*: Metternich und die Frage Ungarns. Bp., 1973. főként 398–401.

²² Lásd *Andics Erzsébet*: Metternich és Magyarország. Bp., 1975.

²³ A közjogi kérdések és a modernizáció összekapcsolásának okairól: *Szabad György*: Magyarország önálló államiségének kérdése a polgári átalakulás korában. Bp., 1986.

előtt a szabadság útját (jobbágyfelszabadítás, polgári tulajdon, törvény előtti egyenlőség), illetve bevezette a feudális természetű abszolutizmust leváltó polgári állam legfontosabb intézményeit (felelős kormány, választott képviselőház). A márciusi-áprilisi változások ezt az alkotmányos fordulatot olyan módon kiterjesztették az egész Kárpát-medencére, hogy Pozsonyban és Kolozsvárott kimondták a királyság és Erdély polgári unióját (az egyesüléssel nem csupán közjogi, hanem társadalmi-gazdasági fordulatot teremtve, mivel párhuzamosan mindkét hazában bevezették a térség legkorszerűbb jobbágyfelszabadítását!).²⁴

A magyar alkotmányos állam létrejötte magában hordozta a Kárpát-medence modern integrációjának a lehetőségét, azonban az udvari abszolutizmus a Szent István-i Magyarországon együtt élő nemzetek egy részével szövetkezve ezt az alternatívát megbuktatta. A kisebb nemzetek reményei most mégsem teljesültek, mivel másfél évtized után, 1867-ben az udvarral való *kiegyezés után* Ausztria és Magyarország hozott létre új államot, a dualista monarchiát. S ez a politikai konszolidáció, amely részben visszakapcsolta a folyamatokat az 1848-as polgári fordulathoz és korlátozott mértékben helyreállította Magyarország függetlenségét, rendezte a politikai kérdéseket. A politikai konfliktusok rendezése után, az egységes piaccá váló Kárpát-medencében a gazdasági modernizáció feltűnő mértékben felgyorsult.

Félévszázados alapozó szakasz után *az ipari forradalom* az 1880-as évek végén hozott átütő sikert. A változások érthető módon az agrárszektorban indultak el, s a nagy ipari feldolgo-

²⁴ A negyvennyolcas forradalom kérdései. Értekezések a történeti tudományok köréből, (szerk. Spira György és Szűcs Jenő). Bp., 1976.

zó központok a század végén jöttek létre. A termelésben keletkező folyamatokkal szoros összefüggésben átalakult a társadalom szerkezete is, amely azt jelentette, hogy a XX. század elejére a mind gyorsabban növekedő népesség belül (1910-re Magyarország lakossága Horvátországgal együtt számolva jóval meghaladta a 20 milliót) az agrárszektorban foglalkoztatottak aránya 60%-ra csökkent, míg a városi népesség kb. 25%-ra emelkedett.²⁵

Középkori civilizációs központokkal a háttérben kialakult (átalakult) a Kárpát-medence *városhálózata*. A XIX–XX. század fordulóján 250 település látott el *városi funkciót*, ám a *piacközpontokként* is működő városok fejlettsége és regionális eloszlása jelentős eltéréseket mutatott.²⁶ Egy részük már a középkorban is igazgatási központként működött (Budapest, Győr, Sopron, Pozsony, Kolozsvár, Kassa), s erre külsejük, gótikus illetve barokk városcentrumaik is utaltak, de jócskán akadtak olyanok is, amelyek a XVIII. század végén vagy a XIX. elején zárkóztak fel, ahol így az irányadó városépítészeti stílus a copf és a klasszicizmus lett (Szombathely, Debrecen). Az ipari forradalom aztán a XIX. század végén a városoknak egy újabb, roppant erős csoportját emelte fel (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Temesvár, Szabadka, Marosvásárhely), ahol viszont városképet az eklektika és a szecesszió formálta meg. Emellett azonban a városi funkciójú települések többsége a félig városias, félig falusias mezővárosok csoportjába sorolható (a nagyobb lélekszámúak közül Nagykőrös, Hódmezőv-

²⁵ Gunst Péter: A polgári társadalom kifomálódása. In: Polgárosodás és szabadság. (Szerk. Veliky János). Bp., 1999.

²⁶ Bácskai Vera–Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984.; Beluszky Pál: A polgárosodás törékeny váza. *Tér és Társadalom*, 1990. 3–4.

sárhely, a kisebbek közül pedig Berettyóújfalu hozható fel példaként). Magas városiasodottsági értékeket tapasztalunk a Kárpát-medence centrumában illetve északnyugati részén, továbbá az Alföldön, míg a medence keleti és déli peremén illetve Erdélyben az urbanizáció mértéke alacsonyabb volt.²⁷

A Kárpát-medence polgári modernizációjában a különböző etnikai és vallási csoportok részt vállaltak, s ilyen minőségükben is jelentőségre tettek szert, ám a különféle *polgári szerepkörök* betöltése mégis inkább *társadalmi kontextus-függőnek*²⁸ tekinthető. A modernizációhoz fűződő kedvező viszony kialakulásában a (többször konzervatív) többségtől való műveltségbeli, nyelvi, vallási *eltérésnek* van jelentősége: elegendő itt csupán a zsidó és mór kereskedők európai működésére vagy a hugenotta iparosok Berlin felvirágoztatásában vitt szerepére utalni,²⁹ így a polgári szerepek korántsem köthetők egyetlen csoporthoz, hiszen folyamatosan átalakultak. A Kárpát-medencében például az agrárszektor modernizálásában a XIX. század első felétől a magyar nagybirtokos arisztokrácia egy-egy csoportja érhetően jelentőségre tett szert (emlékeztetni lehet az Eszterházyak tatai-gesztesi, József nádor alsóúti vagy a Hunyadyak és a Batthyányak déldunántúli birtokain bekövetkező változásokra³⁰, s egy-egy egyházi birtokon is komoly tőkés átalakulás figyelhető meg³¹), utóbb viszont

a folyamatba polgári származású tőkés bérlők mindinkább számottevő csoportja is bekapcsolódott. A kereskedő társadalomban ugyancsak jelentős funkció eltolódások alakultak ki: a XVIII. század végén a dunai közvetítő kereskedelem meghatározó tényezői a rác és a görög kereskedők voltak, ők azonban később visszavonultak, s az agrárszektor hitelfinanszírozásában meghatározó szerepre a XIX. század közepétől a zsidó gabonakereskedők tettek szert.³² De a területi-regionális eltérésekben természetesen feltűnnek etnikai sajátosságok, ilyenek tekinthető például az erdélyi Barcaságban (Királyföld) és a felvidéki Szepességben a szászok működése, illetve az a tőkés vállalkozások világában eléggé szokatlan sajátosság, ahogyan pl. Brassóban, Nagyszébenben a román kereskedők etnikai alapú kompániákba szerveződnek, s ilyen alapon hoznak létre pénzintézeteket.³³

A csaknem 20 ezer kilométert kitevő, Budapest központból sugaras irányban haladó *vasúthálózat* viszont igen hatékonyan kapcsolta össze az egész medencét, s ez jelentős mértékben megszilárdította és átalakította a Kárpát-medence piachálózatát, benne a korábbi piacközpontok funkcióját. Magyarország közel 10 ezer elemből álló településhálózatában *magas hierarchiaszintű városstruktúra* született, amelynek középpontjában a birodalmi fővárossal, Béccsel vetekedő, 900 ezres népességű Budapest helyezkedett el. Önálló csoportot képeztek azok a városok, amelyek a múltban is fontos igazga-

²⁷ Bulla Béla–Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Bp., 1947.; Mendöl Tibor: Alföldi városaink morfológiája. Debrecen. 1936.; Uő.: A Felvidék. Bp., 1940.

²⁸ Veliky János: A polgárosodás útja. Megjelenés alatt.

²⁹ Eli. F. Heckscher: Mercantilism. London/New York. 1955.

³⁰ Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957.; Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom. Bp., 1948.

³¹ Tóth Tibor: A mernyei uradalom a feudális rend utolsó szakaszában. Bp., 1978.

³² Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp., 1988.; Uő.: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Bp., 1989.; Gyömrei Sándor: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. Tanulmányok Budapest Múltjából, XII. Bp., 1957.

³³ Egyed Ákos: Polgárosodás, etnikum, udvar. In: Műhely. Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában, különszám, 1993.

tási szerepet töltöttek be, mint korábbi reprezentációs központok (Pozsony, Kassa, Kolozsvár). Kiformálódott a *Kárpát-medence korszerű regionális tagolódása*, s ez ugyancsak új centrumokat hozott létre (vagy régiókat erősített meg).

A városiasodás a Kárpát-medence civilizációs hálóját megerősítette, amely mögött a magas és a mély kultúrákban évszázadok alatt összeszővődött *kapcsolati háló* húzódott meg.³⁴ A polgárosodás felerősítette az egységesülés folyamatát, s ez kétségtelenül érintette az etnikai viszonyokat is. A nyitottabb (polgárosultabb) társadalmak inkább az integráció felé haladtak, így az asszimiláció révén a magyar, a zsidó, kisebb részben a német és a szlovák népesség közeledett egymáshoz, a kevésbé városiasodott csoportok (román, kárpátukrán) aránya viszont alig változott.³⁵ Az oktatásban a nemzeti csoportok között különös harc bontakozott ki: az elemi oktatás inkább az elkülönülés, a középfokú (gimnáziumok, Kollégiumok) és az egyetemi képzés (Budapest, Kolozsvár, Debrecen, Pozsony) viszont inkább az integráció irányában hatott.³⁶ Több ezer egyesület, civil szervezet alakult meg, amely ugyancsak az újszerű integrációt segítette, ám ennek egy része szintén hordozott polgári jelleget csakúgy, mint nemzeti törekvéseket.

A modernkori regionális különbségek kialakulásában hagyományos és újszerű elemek egyaránt szerepet játszottak. A jobbágyfelszabadításnak köszönhetően kiszínesedett a paraszti kultúra, s néhol egy régiónak (pl. Sárköz, Matyóföld) ez kölcsönzött sajátos jelle-

get.³⁷ Azonban a tájat az ipari forradalomnak köszönhetően *mindinkább a tőkés termelés formálta meg*. Kialakultak a Kárpát-medence *centrumában* a nagy ipari feldolgozó központok (Budapest és környéke). Az Alföld és a hegyvidék (Komárom, Győr, Miskolc, Szabadka, Zombor, Temesvár), illetve Erdély és a központi medence *határán* az eltérő adottságokkal rendelkező tájak jelentős erőforrásaira épülve erős régiók alakultak ki. Olyan, a polgári kultúra megteremtésében és a tőkekoncentrációban egyaránt hatékony „városkettősök” születtek, mint Nagyvárad és Debrecen, illetve Temesvár és Arad. A mezőgazdaság tőkés átalakulása ugyancsak a korszerű régiók kialakulásának irányába vitte a folyamatot, amelyet a nagy folyók (elsősorban a Duna és a Tisza) szabályozása alátámasztott. A hagyományos kultúrtájak többsége megerősödött, például az olyan nagy gabonatermő régiók, mint a Bácska vagy a Csallóköz. Az állattartásban az Alföld és a Bihari hegység között tovább élt a hagyományos transzhumáló állattartás³⁸, máshol (így Tolnában, Baranyában) viszont már feltűntek az állattartás intenzívebb formái.³⁹ Sok helyen a több évszázadra visszatekintő szőlő- és borkultúra (Érmellék, Tokaj, Gyöngyös, Sopron, a Balatonfelvidék, Szerémség), illetve a gyümölcskultúra (a Duna–Tisza között, az Alföldön, továbbá Erdélyszerte), egyébként viszont új növényfajták tömegtermelése (bolgárkertészségek a nagyvárosok agglomerációjában, a Nyírségben a burgonya és a dohány) formálta a tájat.

³⁴ Gunda Béla: *Ethnographica Carpathica*. Bp., 1966.

³⁵ Szabó István: *A magyarság életrajza*. Bp., 1941.

³⁶ Elemzés az elemi és a középiskolai oktatás hatásairól: Joachim von Puttkamer: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee, 1867–1914*. München. 2003.

³⁷ Vörös Antal: *A paraszti termelő munka és életforma jellegének változása a Dunántúlon, 1850–1914. Történelmi Szemle*, 1966.

³⁸ Szabadfalvi József: *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagomány*, XII. Debrecen. 1970.

³⁹ Vörös Antal: *A tejjgazdaságok kialakulása a Dunántúlon, 1880–1895. Agrártörténelmi Szemle*, 1965.

A trianoni békerendszer Magyarország fel-
darabolásával együtt a Kárpát-medence több
évszázados civilizációs hálóját is megszagat-
ta, amely a térség egész jövőjét kétségtelenül
kedvezőtlenül befolyásolta. A civilizációs háló
értelme és orientáló szerepe azonban teljesen
mégsem szűnt meg, hiszen a Kárpát-medence
kulturális szerkezetét külső politikai közpon-
tokból nem lehetett megérteni és nem is lehet
rekonstruálni. A civilizációs háló jelenlétére
utal az „azonos minőségek” együttműködése,
amely 1920 után a Felvidék és Csehország vi-
szonylatában zökkenőmentes gazdasági integ-
rációt eredményezett, míg más államstruktú-
rákban annak a hiánya stagnáláshoz vagy fejlőd-
ésképtelenséghez vezetett. Ahogyan a kap-
csolati hálók hasznára utal az is, hogy – min-
den nehézség ellenére – 1920 után a Kárpát-
medence közepén maradt Magyarországon si-
keres modernizáció valósult meg.⁴⁰ Az utóbbi
években bekövetkezett környezeti katasztró-
fák (az egymást követő és megszűnni nem
akaró csián és egyéb szennyezés Nagybányán,
és más fenyegetések) ugyancsak az egységes
civilizációs háló értelmére hívják fel a figyel-
met.

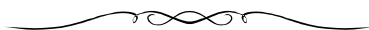
Így abban sem lehet kételkedni, hogy a Kár-
pát-medence XXI. századi modernizációja a

⁴⁰ *Gunst Péter*: A mezőgazdasági termelés története,
1920–1938. Bp., 1970.; *Berend T. Iván–Ránki György*:
Magyarország gazdasága az első világháború után,
1919–1929. Bp., 1966.

történeti tapasztalatok figyelembe vételével,
vagyis a civilizációs hálók helyreállításával il-
letve újrateremtésével valósítható meg.

*

Jelképpé vált a Hatvani István Szakkollégium-
ban, hogy 2004. május 1-jén, Magyarország
Európai Unióhoz történő csatlakozásának
napján kollégisták egy csoportja a Debrecen-
közeli, ám ma az államhatár másik oldalán el-
helyezkedő történeti kultúrtáj, az Érmellék fe-
lé vette az útját. Az utazókat az az érzés töl-
tötte el, hogy az ott élőket nem lehet elhagyni,
így a figyelemnek egyaránt volt tudományos és
közösségi tartalma. Közben azonban az is ki-
derült, hogy az együttérzésnek csak akkor van
értelme, ha racionális cselekvéssel párosul. En-
nek a szellemében szerveztük meg aztán 2004.
október 26–27-én a „Konferencia az Érmellékről –
Egy kistérség rekonstrukciója” című tanácskozást
Debrecenben az Akadémiai Bizottság székhá-
zában, illetve adjuk most közre e konferencia
anyagából összeállított alábbi kötetünket. Amely-
hez kapcsolódóan nem szeretnénk eltitkolni
afelett érzett örömünket, hogy hozzánk közel
állókkal működhattunk együtt.

Volt egyszer egy Érmellék

Nagy öröm számomra, hogy az „Érmellék konferencia” ebben a városban, Debrecenben kerül megrendezésre. A konferencia és a regionális gondolkodás, terv szintjén már évekkorábban megfogalmazódott, 1996-ban, amikor a Határmenti Polgármesteri Hivatalok és települések Szövetsége euro-régiós egyezményt kötött. Összesen 18 települési önkormányzat vette fel egymással a kapcsolatot, írta alá az együttműködést. A vágyak és az elképzelések nagyon szépek voltak, de sajnos a kibontakozás mindmáig nem következett el.

Az itt élő emberek tudják mit jelent az Érmellék, mit jelent ez a régió. Az utóbbi években elindult kezdeményezések általános célja a régió fejlesztése. Az anyagi erőforrások megtalálása

azonban nehéz feladat, és ezek szűkössége miatt idáig csak csekély előrelépés történt. Megtörtént azonban többek között a konferencia jelképeként, logójaként is értelmezhető szalacsi híd rekonstrukciója. Az érmelléki láp ennek ellenére nem éledt újjá. A megyei képviselők, polgármesterek, kutatók, vízügyi szakemberek közbenjárásával és segítségével itt is megtettük a kezdeti lépéseket. Egy kicsi víz van a híd környékén, de ez korántsem elegendő. Remélhetőleg a régió tudományos, közéleti és politikailag pozícióban lévő felkarolói, támogatói megtalálják azokat a régiófejlesztési lehetőségeket, amelyek kitörési pontként szolgálhatnak e tájegységnek. Legfontosabb feladat, hogy túl kell lépnünk a tehetetlenségen.

1. kép. „Kicsiny pocsohályakat fotóztam nagy láptengerré, mintha azok a régi nagy Érmellék részei lennének.”

A tározók és csatornák korszaka köszöntött be, a jobbak mindent megpróbáltak, de az akkori megyei vezetés azt mondta: „lesz elég víz a tározókban, ott pedig lesznek majd halak”. Én néhány éves ittlét után elkerültem innen, Nagyvárad, majd Gyanta következett. Amikor visszaérkeztem, ezelőtt 26 évvel az Érmellékre, nem tudhattam, hogy a 24-dik órában vagyok, ennek ellenére elhivatottan fényképeztem és készítettem a diákat. Kicsiny pocsolókat fotóztam nagy láptengerré, mintha azok a régi nagy Érmellék részei lennének.

Radnótit idézem: „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj”. Ez a térkép jelzi az Ér folyócska vonalát, ahogyan belép a Szilágyságból, a Tasnádi járásból Bihar megyébe, az Érmellékre. Bihar megyében a folyó mintegy 65 km-t tesz meg, csekély eséssel, amely alig 18 m. Épp a csekély eséstől lesz sajátossá a víz, az „álmos furcsa árok”, csendesen folydogál tova.

„Ki gépen száll fölébe” nem tudja, hogy ezek a falusi nádtetejű házak szültkék és látták Ady Endrét (Érmindszent, 1877. november 22.), Kazinczy Ferencet (Érsemjén, 1759. október 27.), Budai Ezsaiást (Szilágypér, 1766. május 7. – református püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja), Csécsy Nagy Imrét (Érkeserű, 1804. november 28. – orvos, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, természettudományos író), Csiha Kálmánt (Érsemjén, 1929. szeptember 27. – Erdély református püspöke), Fráter Lórándot (Érsemjén, 1872. május 17. – a nótás kapitány, zeneszerző, dalköltő; meg kell említenem néhai Tóth Miklósnétól származó értesülesemet, mi szerint Fráter Lóránd édesanyja sok „fráter” dal szövegírója). Látták a magyar statisztika atyját, Fényes Eleket (Csokaly, 1807. július 7., a Magyar Tudományos Akadémia tagja, az 1848-as szabadelvű mozgalmak részese, fő műve: „Ma-

gyarország és a hozzá kapcsolódó tartományok geográfiai szótára”). Látták Irinyi Jánost (Albis, 1822 – a ’48-as Ifjúság tagja, egyik vezére, a világi fegyverletétel után halálra ítélték, Haynau rabságra változtatott ítéletét követően, börtönben halt meg.)

Ady Endre lenyűgözően ír a mi folyónkról:

*„Az Ér nagy, álmos, furcsa árok,
Pocsolás víz, sás, káka lakják.
De Kraszna, Szamos, Tisza, Duna
Óceánig bordják a habját.”*

S valóban árok, nem pedig völgy. Árok, amelyből a Kraszna, Szamos, Tisza, Duna óceánig hordták a habját. Ez a lápos völgy, a közös ösfolyónak volt a medre, a Kraszna, a Szamos, a Tisza medre, amely aztán bizonyos földmozgások következtében elvándorolt innen. Elment a Tisza, a Szamos, és bizonyos értelemben a Kraszna is. Az Ér maradt, amely akkor telt meg vízzel, amikor a Kraszna árterületén átcsapott a víz.

Az Érmellék nagy része a sűrű „öntözésnek” is köszönhetően jó minőségű talajjal rendelkezik. A Gálospetri környéki földek a legjobb magyar földek egyike volt a múlt század elején. Északon Piskolt, Reszege, Érmihályfalva körzetében csatlakozik az érmelléki termőföld a nyírési homokkal. Az Érmellék keleti részén pedig, a Pannon-tenger valamikori partján felfedezhető a régmúlt ősi kultúrájának maradványai. A Szalacs mellett lévő Ottomány mindmáig kiaknázatlan önálló bronzkori civilizáció régészeti lelőhelye. Az Ér áradásai természetesen nemcsak a földekre voltak hatással. A rendszeres áradások bőven hoztak halat a konyhákra, kárászt, pontyot, csukát. Valamikor az Ér bugyraiban a harcsa is fellelhető volt. A lápi póccal a disznókat etették a pákászok, a káposztás csík az egy-

szerű emberek asztalán számított fejedelmi ételnek. A kialakult nagy nádasok megfelelő építőanyagként is szerepet játszottak, házfedésre alkalmazták.

A lecsapolás előtti sajátos adottságokkal rendelkező egyszerű világban csodálatos erkölcsi tartással rendelkező emberek élték e földön a mindennapjaikat. Mint lelkipásztor biztosan megállapíthatom, ehhez az emberi tartáshoz alapvetően hozzá tartozik a hit. Az érmelléki emberek életében évszázadok óta nagyon fontos szerepet tölt be a hit és az egyház. Ez itt természetesen a gyökerekhez való ragaszkodás jelképe is. Az elmúlt években évente 80-an konfirmáltak, az idén 52 konfirmáló gyermekkel foglalkozunk.

A nád a lecsapolások ellenére ma is több helyen visszaköszön. Az érsemjéni parókia kertjében is fel-fel üti a fejét. A táj termékeny domboldalain hatalmas méretű gyümölcsösök és szőlők jelezték a gazdaember gondos munkáját. A térség „szent növénye” mindmáig a szőlő. Sajnos a 60-as évek végén az érmelléki láp és mocsár az árkokba került. Ez teljesen megváltoztatta az addigi élethelyzetet, az életkörülményeket. Manapság, amikor egy térség, konkrétan az Érmellék rekonstrukciójáról beszélünk, talán lehetne itt gondolni a régi vizes világ újraélesztésére is. Az Értarcsa határában lévő terület, mely most visszakerült az érmihályfalvi református egyház tulajdonába, alkalmas volna a visszamocsarasításra. Gondolni kell a mezőgazdaságilag használhatatlannak ítélt földek halászati, turisztikai hasznosítására. Ma sajnos csupán a fantázia segítségével vagyunk képesek képzelegni a táj régi szépségéről, a ringó nádasokról, a felhőként fellebbenő madárcsapatokról. Ez a terület azonban ma is megszámlálhatatlan gyönyörűséggel rendelkezik, azonban az utak minősége nem engedi meg, hogy ezeket

minden látogató megtekinthesse. Manapság, ahogyan száz évvel korábban is, érdekesebb arra gondolni, hogy lóháton, szekéren, gyalog kell bejárni a vidéket. Ez lenne az Érmelléki faluturizmus sajátossága.

(Dr. Csiha Kálmán főtiszteletű püspök úr Barantón – az érmihályfalvi határátkelő szomszédságában visszakapta a családi kúriát. Lovak, szekerek állnak a rendelkezésre, és a tervek szerint egy motelnek ad helyet a régi kúria.)

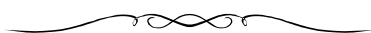
A tervek között szerepel Csipkés György unokája volt kúriájának motellé alakítása – és ez egy másik láncszeme – álmaim szerint gyöngyszeme lehetne az érmelléki szekeres-lovas turizmusnak.)

Hasonlóan ahhoz, ahogyan Ady Endre az Érmellék szülőtte írja, A ló kérdez című versében:

*„Lovamra patkót senki nem veret,
Be szerencse, hogy senki sem szeret:
Kocogok, lógok, követlen úton
S hogy merre megyek, nem nagyon tudom.*

*S a rossz úton, mert minden ellovan,
Feliüti néha fejét a lovam
És megkérdi, míg szép feje kigyúll:
Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?”*

Ez a kérdés ma is aktuális. „Mi lesz ebből tekintetes úr?” Tudunk-e ebből a tájból mi még Érmelléket csinálni? Hiszen jóízű volt az élet a régi Érmelléken. Valamikor a szőlőhegyek szüret idején a nótázástól voltak hangosak, a cigányok zenéltek, a szüretelők énekeltek, a bográcsban főtt a birkapörkölt. Amikor én Székelyhídra kerültem lelkészként, nem az volt a legfontosabb kérdés, hogy hányasra vizsgáztam a teológián, hanem hogy tudok e szőlőt metszeni. A szőlő nagyon komoly helyet tölt, töltött be az Érmellék kultúrájában. A városok,

falvak határában, olykor belterületein önálló egységeket képeznek manapság is a pinceerdők (Asszonyvására), pincevölgyek (Érkeserű), pincesor (Szalacs), Sós-út (Székelyhíd). Ezek a pincék azt üzenik, hogy az érmelléki ember munkájában, pihenésében és szórakozásában is egyaránt alázatos volt. Magam is nagyon sokat jártam-keltem a pincék között, és nem volt jellemző a dülöngélő ember. A szőlő és a bor tisztelete nem engedte meg a mértéktelen ivást (a „gyepűorbánc” nagy szégyen volt, és az ilyen embert megvetették - ez az amikor „lemegy az orráról a bőr” a bor miatt). Hasonlóan volt ez a disznótorokkal is. Manapság már az ember a naptárt nézi, hogy mikor lesz alkalmas a disznóvágás. Korábban ez nem így volt. Hatalmas családi ünnepek voltak a disznótorok, olykor több napon keresztül zajlottak, a disznótorra szárnyast, libát, tyúkot vágta. Az külön „Hungaricum”, ahogy ma mondanánk, ahogy a magyar ember a sertést feldolgozza.

A térség múltjának egyik legfontosabb települése Albis. Innen származik a Zólyomi család, (szerénységem teszi zárójelbe – és édesanyám Sallai Matild) is, mely a koraújkor Érmellékének meghatározója volt politikailag, védelmileg és gazdaságilag. Később a Zólyomi család székhelye Székelyhídra került, ahol gótikus templomot építenek, ami akkor Európát jelentette. Székelyhídat Zsigmond király adományozta a Zólyomiaknak, országos vásárrendezési joggal rendelkezett. Mátyás király engedélyével várat építtetett az uraság, amelyet később sem tudott elfoglalni semmilyen ellenség. Hozzá kell azonban tenni, nem a katonák hősiessége miatt, hanem a víznek és a lápnak köszönhe-

tően. Ez okozta az erősség elvesztését is a szégyenletes Vasvári békét követően, amelyet csak a Trianon múlt felül – a várat felrobbantották.

Az Érmelléknek nem csak múltja, hanem jövője is kell, hogy legyen. Az Érmelléken tavasz akar lenni. A dombokon újra nyílni fognak a fák, a Csikos-tó védett terület marad és látogatható lesz, szakösvények alakulnak, tematikus bor utak és látogatható pincék jönnek létre. A vizek ismét áradjanak, a természet hódítsa vissza azt, ami a sajátja. Hadd vigye ismét az Ér habjait a Kraszna, Szamos, Tisza, Duna az óceánig.

Ha találunk megfelelő embereket, Érmellékét álmodókat, „Krisztus bolondjait”, ahogy Pál apostol nevezi magát, az Érmellék kistérség a régiók Európájának egyik gyöngyszeme lehet.

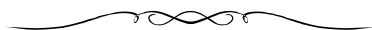
„Vagy bolondok vagyunk, s elveszünk egy szálíg, vagy ez a mi hitünk valóságra válik” és akkor „(...) tóvá lesz a délibáb” és valósággá Szamadó Ernő verse: „Csónakban kászálódok a lápon / Sásak nádak közt evezek, / És ahogy a vízbe nyúlok a tündérrózsák / megcsókolják fáradt kezemet”.

Könyvezet:

Herman Ottó: A magyar halászat könyve, Budapest, 1887.

Benedek Zoltán: Érmellék, Budapest, Helios kiadó, 1996.

Szabó István: Ottomány, Partiumi füzetek 18. 2001.

Az Érmellék természeti viszonyai

Az Érmellék elnevezésű kistáj a Nyugati-Szigethegység északnyugati nyúlványai, a Bükk, Meszes és Réz-hegység, valamint a Tisza alföldje között helyezkedik el. Legnagyobb része a mai Romániában Szilágy és Bihar megyék területén fekszik, egy kicsi része átnyúlik a mai Magyarországra. Északon a Kraszna medencéje, keleten a Szilágysági-dombvidék, délen a Berettyó völgye, északnyugaton a Nyírség, délnyugaton a hajdani Nagy-Sárrét medencéje határolja. A terület központjának számító Székelyhíd földrajzi koordinátái: k.h. 22° 06', é. sz. 47° 21'. A terület tengerszint feletti magassága 104–140 m.

Éghajlat

A terület meteorológiai jellemzését a székelyhídi agrometeorológiai állomáson az utolsó tíz évben mért adatok alapján állítottuk össze. Mivel a kistáj a Kárpát-medence középső részén fekszik, éghajlata mérsékelt kontinentális, közép-európai jellegű.

A légnyomás értékei 990–1010 millibar között váltakoznak, a mért minimumérték 960,2, a maximum 1035,9. A napos órák számának évi átlaga kb. 2000, ennek maximuma júliusban (270–280 óra/hó), minimuma pedig decemberben van (45 óra/hó).

A terület évi középhőmérséklete 10 °C körül van, de ez az érték 1980-ban csak 9,0 °C volt, míg 1960-ban elérte a 11,6 °C-ot. A hőmérsék-

leti maximum értéket 1961. augusztus 11-én mérték (40,3 °C), míg a minimumot 1982. január 14-én (–26,4 °C).

A talaj évi középhőmérséklete 11 °C, ám ez az érték 1985-ben csak 9,7 °C volt, míg 1994-ben 13,7 °C-t regisztráltak. A mért maximum 1967. július 2-án 67,2 °C volt, a minimumot 1964. január 17-én mérték (–30,2 °C).

A csapadék eloszlása meglehetősen szeszélyesnek mutatkozik. Az utóbbi tíz évben az év első harmadában 124,3 mm (1991-ben) és 268,3 mm (1998-ban) közötti értékeket mértek, a második harmadban ez az érték 101,6 mm (1990) és 292,6 mm (1996) között mozgott, míg a harmadik harmadban 108,5 mm (1992) és 263,5 mm (1996) között volt.

A csapadék éves összértéke 406,9 mm (1994) és 798,1 mm (1996) közt ingadozott. A meteorológiai állomás fennállása óta a legcsapadékosabb év 1957 volt 946,1 mm értékkel. A legnagyobb napi csapadékot 1976. szeptember 2-án mérték (76,6 mm).

A derült, illetve felhős napok száma az év folyamán körülbelül egyenlő értéket mutat. A fagyos napok száma évi 62 és 107 között mozog.

Felszíni vizek

A vízrajzi viszonyok megértéséhez ismerni kell az ősföldrajzi viszonyokat. Az Érmellék névadója, az Ér folyócska egy, a mai Románia észak-nyugati részén ÉK–DNy-i irányban hú-

zódó törésvonal mentén kialakult mederben folyik. A törésvonal a földtörténeti ókorban felemelkedett, majd a mélybe süllyedt Herciniai-hegyrendszer széttöredezett lemezei közt húzódik. Az elsüllyedt területen a földtörténeti középkorban a Pannon-tenger üledékeiből vastag, helyenként több száz méteres vastagságú meszes réteg rakódott le. A terület süllyedése folytatódott, míg keleti szomszédságában kiemelkedtek a mai Bükk és Meszes hegység láncai. A geológiai újkor végére megállt a süllyedés folyamata. A jégkorszakba ékelődött felmelegedési időszakokban kialakult ősfolyók, a mai Tisza, Szamos, Túr, Kraszna ősei számára a már említett törésvonal természetes lefolyást biztosított az időközben tóvá zsugorodott Pannon-tenger felé. Az ősfolyók hatalmas törmelékűpokat hoztak létre a tengeri lerakódások felszínén. A jégkorszak végén a mai Bodroghöz lesüllyedésével a Tisza észak felé keresett medret magának, majd a későbbiekben a Szamos és a Túr is elhagyta az Érmelléket. A Kraszna az Ecsedi-lápot töltötte fel, de a tavaszi áradások idején még a közelmúltban is átcsapott az Ér völgyébe. A hatalmas kiterjedésű törmelék-halmazon azonban állandó vízfolyásként csak az Újnemet közelében a Szekeres erdőből eredő, kis vízmennyiséget szállító Ér folyócska maradt. Ennek vízgyűjtő területe 1437 km² kiterjedésű.

Mivel a terület esése rendkívül alacsony, az Ér és mellékpatakjai, az észak felől érkező Szentmiklós-Ér, Hideg-Ér, Gános, Móka, s a dél felől érkező Kékec és Csaholy vizei megrekedtek a törmelék-halmok között, s az 50-60 km hosszúságú, 5-10 km széles völgyben egy *100 000 katasztrális hold kiterjedésű mocsárvilágot* hoztak létre. A mocsarak, lápok, morotvák közül kiemelkedő szigetek, porongok csak a tavaszi árvizek idején kerültek részben vagy egészen víz alá.

Az Érmellék mocsárvilágának lecsapolására, a terület vízhálózatának rendezésére már a XIX. században történtek kísérletek, amikor a Sárrétet kiszárították, s a Berettyót ásott mederbe terelték, de a munkálatokkal csak Bihardiószegig jutottak. A következő nagyobb beavatkozásra az első világháborút követően került sor, amikor a román hatóság kialakította a trianoni határral párhuzamosan futó, II. Károly román királyról elnevezett védelmi vonalat. Ennek keretében az Ér medrére alapozva kiásták az ún. Tankárkot. Ez az árok Bihardiószegtől Éradony térségéig húzódott, de a környező mocsarakat még érintetlenül hagyta.

A mocsárban egy széles árkot ástak, ennek két oldalára felhalmozták a kiásott földet, s a töltést megrakták betonbunkerekkel, ezzel próbálták védeni a szerzeményt. Mint a történelemből tudjuk, ennek az elképesztő munkának semmi gyakorlati haszna nem lett, a későbbi hadműveletekben nem volt semmilyen szerepe. A II. világháború után, a bunkereket az 50-es években felrobbantották. Nagyon sok székelyhídi ház alapja épült a felrobbantott betontömbökből.

Az Érmellék lecsapolása Gönczi Sándor „kultúr mérnök” tervei alapján történt, így a nagy múlttal rendelkező vízi világ eltüntetése az ő nevéhez kapcsolható. Amikor magyar világ volt, a mérnök úr a magyar kormányt ostromolta nagyralátó terveivel, hogy kössék össze a Szamosot s a Marost egy hajózható csatornával, de a magyar államnak nem volt erre pénze. 1944 után, amikor változott a politikai helyzet, akkor a román államot kezdte ostromolni, ugyanazzal a konok kitartással, szinte a természet iránt érzett gyűlölettel. Tervei majd a Ceausescu-korszakban találtak meghallgatásra. Ekkor, részben a régi tankárok vonalát követve, részben azzal párhuzamosan kiásva egy újonnan épített árkot,

kialakítottak egy több mint 90 km hosszúságú főcsatornát, amely végig húzódik az Érmelléken. Minden egyes mellékfolyón másodrendű csatornák, azok között pedig kisebb lecsapoló csatornák rendszere hálózta be az egész területet, ahol ennek megfelelően mocsárnak, lápnak nyoma sem maradt. A több mint 700 km összhosszúságú csatornarendszerrel mintegy 65 000 ha nagyságú területet sikerült ármentesíteni.

Nekem személy szerint még szerencsém volt látni az eredeti Érmellék végnapjait, és nyomon követhettem a lecsapolását is. Láttam azt, hogy mekkora anyagi pazarlás folyt, hiszen például csak a Székelyhíd melletti kicsiny területű vágóhídi mocsárért több kilométer hosszú csatornát voltak képesek kiásni. A csatornákat mind a mai napig mélyítik. A régi Érmelléknek ma már a romjai is alig látszanak.

A lecsapolás eredeti értelme nem jött létre, hiszen a betervezett öntözésből nem valósult meg semmi, a talajvíz szintje viszont métereket esett, mintegy megalapozva a későbbi aszályos esztendőket. Nagy kérdés az is, hogy az a szántóterület, amit nyertünk, vajon mennyire értékes. A lecsapolt terület legnagyobb része ugyanis mocsári talaj, ami szerkezet nélküli, így esős időben lehetetlen megmunkálni, amikor pedig

jön a nyár és jön a szárazság, akkor ez a fekete kotús talaj úgy fölmelegszik, hogy a burgonya szinte összeaszalódik benne. Ilyen megélhetést biztosítanak az elnyert „szántóterületek”.

Tározókat is létesítettek a területen, egy részük ezeknek fel van töltve, más részük parlagon áll, az áradások vizét felfogni hivatott szűk-ségtározó. Ám még egy feltöltött tározó sem pótolja a természetes vízfelületet, a természetes mocsarat, főként akkor, ha még változtatjuk is a vízmennyiségét, hol leengedjük, hol föltöltjük. Biológiai szempontból egy ilyen vizes terület csak sivatag, hiszen nem tudnak rajta kialakulni a természetes állapotokat akár csak megközelítő ökológiai rendszerek.

A gazdálkodók jelenleg két fő haszonnövényt természetnek az Érmelléken, búzát és kukoricát. Erre a búzára és kukoricára már ma sem lehet vevőt találni, s ha belépünk az Európai Unióba, ott senkinek sem lesz rá szüksége. Próbálkoztak napraforgó termesztésével is, de azzal is hasonló a helyzet. Meg kellene már értenünk, meg kellene tanulnunk, hogy ezt a területet másként is lehet hasznosítani. Ne csak úgy nézünk rá, mint búzát és kukoricát termő földre, hanem készüljünk fel arra, hogy másként nagyobb sikerrel, több haszonnal lehetne használni.

1. kép. Az Ér Székelyhíd mellett

Kováts Lajos, a Nagyváradi Múzeum azóta Magyarországra áttelepült ornitológusa kimutatta, hogy nagyjából annyi *madárfaj* élt az Érmellék mocsaraiban a lecsapolás előtt, mint a messzi Duna-deltában. A székelyhídi Halász-vadász Múzeumban megőrzött eszközök azt mutatják, hogy a terület *balállományából* nem is olyan régen még meg tudott élni az érmelléki ember. Ráadásnak meg itt volt a *dús mocsári növényzet*, *fűz-vesző, nád, sás, káka*, amelyet mind-mind feldolgoztak a háziipar különböző ágai. Nem csoda hát, ha az érmelléki emberek a kezdetektől ellenzték a lecsapolási munkálatokat.

A 90-es évek előtt azonban ki törődött az emberek véleményével? Az íróasztalnál megalakított grandiózus, a természet leigázását célul kitűző terveket meg kellett valósítani, s meg is valósították, olyan alaposággal, hogy abban a természeti értékek védelmének hely sem jutott. Átgázoltak a természetvédelmi területnek kijelölt térségeken is, mint a Szalacs melletti Hidegvölgy, vagy Gálospetri és Érttarcsa közt a Hartyás.

Mélységi vizek

A felszín alatti vizek több rétegben helyezkednek el. A talajvíz a folyóvölgyekben 0,54–3,0 m mélységben, míg a teraszok mentén 3,0–5,0 m mélységben található. Általában homokos rétegek tartalmazzák, amelyek agyagos vagy löszös fedőréteg borít. A talajvíz legtöbbször enyhén savas vegyhatású (Ph=6,65-8,90). Alacsony sótartalmúak (0,26g/l), de egyes helyeken a sótartalom meghaladhatja a 6,55 g/l értéket, ezeken a területeken alakulnak ki a kiterjedt szikes talajok. A lecsapolási munkálatok következményeként a talajvíz szintje jelentősen csökkent, veszélyeztetve a mezőgazdasági termelést.

A mélységi vizek ún. A-zónája, amely kiváló minőségű ivóvizet szolgáltat a legtöbb érmelléki

település számára, triász-, jura-, krétakori rétegekre települt pannón homok, vagy kavicsrétegekben található 250–400 m mélységben. A törések mentén a mélyebb 800–2000 méteres mélységekbe beszivárgó víz erősen felmelegszik, és jelentős mennyiségű 40–80 °C hőmérsékletű termálvíz készleteket hoz létre. Ezeket a vizeket az Érmelléken csak részben hasznosítják üvegházak fűtésére és termálvízű strandok üzemeltetésére. A terület alattajában jelentős kőolaj- és földgázkészletek találhatók. A készletek feltárására és kiaknázására a szükségesnél jóval sűrűbben telepített mélyfúrások miatt fennáll a vízrétegek keveredésének, sőt egyes rétegek eltűnésének veszélye.

Talajtípusok

Az Ér völgyében a vízzel elöntött területeken oxigénhiányos körülmények között tápanyagban szegény, szerkezet nélküli lápi talajok alakultak ki, amelyek alig alkalmasok növénytermesztésre, nedves időben kotúsodnak, gyakran feltör belőlük még mindig a nád, mintegy jelezve, hogy ő volt ezeknek a területeknek ősi soron a gazdája. Szárazság idején viszont porosodnak, kiég belőlük minden.

A lecsapolás után azokon a területeken, ahol a talajvíz sóartalma magas volt, a kiszáradás során felfelé szivárgó vízből a felső talajrétegekben kicsapódnak a sók, ennek eredményeként nagy területeket foglalnak el a szikes talaj különböző típusai.

A terület Nyírség felőli peremén a hajdani folyami törmelékkúpok anyagából a szél által kialakított homoktalajok vannak, egyes helyeken a futóhomok dominál, aminek megkötésére akác-erdők telepítésével próbálkoztak, az újabb időkben pedig gyümölcsösöket, elsősorban almáskerteket telepítettek. A homokréteg alatt vastar-

talmú kovárványréteg található, ami vízzáró lévén, a homoktakaró szél által alakított mélyedésekben meggyűlik a csapadékvíz, helyi mocsarasodást okozva.

A hajdani folyó völgyet kísérő teraszokon barna agyagtalaj van, ami nagyszerűen alkalmas szőlőültetvények telepítésére. Az Érmelléken a csernozjom típusú talajok aránylag kis területet foglalnak el, ezeken kiváló minőségű gabona terem.

Problémák, megoldási javaslatok

Az Érmellék *természeti adottságai* nincsenek kihasználva. A kedvező körülmények ellenére a mezőgazdasági termelés egysíkú, gabonatermesztésre (búza, kukorica) orientált, ennek már most sincs piaca, de az EU-ba való belépés után mégannyira sem lesz. A változások után piac hiányában tönkrementek a gyümölcsültetvények, haldoklik a szőlőtermesztés. A magas húsárak ellenére az állattenyésztők munkája sincs megfizetve, hanyatlak az állattartási kedv.

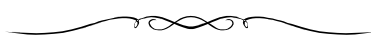
Elkeserítően szomorú, elértéktelenített terület ma az Érmellék, pedig ezt a hajdan paradicsomi tájat nagyszerűen lehetett volna hasznosítani. *Idegenforgalmat, ökoturizmust* lehetett volna rá alapozni. A területet járva egyre az motoszkál a fejemben, hogy talán még most sem késő. Talán a terület egy részének jól megtervezett visszamocsarasításával sikerülhetne újra idecsábítani a madarakat, újra elszaporodnának a halak, megint teret nyernének a mocsári növények. Mi kellene ahhoz, hogy ebből legyen valami? Leginkább egy anti-Gönczi Sándor, aki teljes mellszélességgel felvállalná azt a rengeteg utánajárást, kilincselést, meggyőző munkát, amivel egy ilyen tevékenység járna. Ha megvolna az elvi beleegyezés, kezdődhetne a pályázatok megírása,

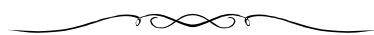
hiszen a tervek elkészítéséhez és kivitelezéséhez sok pénz kell, talán több is, mint amennyi a terület tönkretételéhez kellett.

Nem ez az első konferencia ebben a tárgykörben, amin részt veszek. Össze sem lehetne számolni, hány meg hány, az Érmellék iránt érdeklődő embert kalauzoltam végig ezen a területen, s mondtam el nekik a fentieket, ám mindeddig nem történt semmi. Ma és holnap is itt ez a kétnapos konferencia. De mi lesz holnapután?

El kellene gondolkozni azon, hogy vajon *elentétben áll-e a modern mezőgazdaság érdeke a rehabilitációval?* Szerintem nem, sőt együtt egy nagyon is működőképes rendszert alkotnának. Mert bizonyára senki sem gondol arra, hogy teljes egészében visszaállítsa a lecsapolás előtti állapotokat. Arra viszont igen, hogy visszahozzuk a vízi világot a legmélyebb fekvésű, legkevésbé hasznosított területekre, s kialakítsuk azokat *a mozaikos elhelyezkedésű vízes élőhelyeket*, amelyeket az Ér, mint egy zöld folyosó gyöngyfüzéryszerűen összekötne. Ha ezek a visszamocsarasított területek elég nagyok lennének, visszajönnének a halak, visszatelepülnének a vízimadarak és emlősök, újra nádat és sást ringatna rajtuk a szél. Ezekre a látványosságokra aztán lehetne idegenforgalmat alapozni, ami munkát adna a falvak állás nélkül tengődő lakosságának, s piacot teremtene gyümölcsnek, szőlőnek, bornak, kertészeti termékeknek, talán még a nagy kultúra produktumainak is.

A terület termásvíz készletei is jórészt kihasználatlanok manapság, ezen is segíthetne a felfutó idegenforgalom. Olyan lehetőségek ezek, amelyekről nem is álmodik az érmelléki ember, de nem is fog, ha nem lesznek olyan irányítói, akik felnyitják a szemét.

Műemlékek, irodalmi emlékek, jeles emberek az Érmelléken

Az épített örökség egy nép kultúrájának, kulturális örökségének szerves része, ugyanakkor záloga jövőjének is. Templomok, várak, kastélyok és udvarházak, temetőművészeti értékek, gazdaságtörténeti értékek, népi műemlékek melyek néprajzi szempontból is kiemelkedő jelentőségűek; mind-mind az előző korokból örökölt értékek. Fél évszázada még teljes szépségében, gazdagságában pompázott az ősi „vizes világ”. Az Ér két oldalát óriási kiterjedésű nádasok, zombékos mocsarak borították. Termérek madár fészkelte itt, de igazi paradicsom volt a halászoknak és a mocsárvilág javait gyűjtő pákászoknak is. Ember és természet együttélése, évezredek át kölcsönösen hasznos volt. Különösen, hogy a természet tavaszonként önmagát újíttotta meg, amíg engedték. E mély fekvésű terület északnyugat felől a homokbuckás Nyír-ség, délkelet felől pedig szőlőtermő dombvidék, az Érmelléki-hát határolják.

Sajnos, a XX. század 60-as éveiben az ember itt elárulta a természetet, és ezt a mesebeli természeti környezetet elpusztították: az Ér mocsarait többségükben lecsapolták. Talán másodlagos tényező, de ezzel összefüggésben szókészletünk is szegényebb lett. Még az érmelléki ember alapszókincséből is kihulltak olyan fogalmak mint: csáky, csepesz, dágvány, fok, hajítófa, kolokán, kotu, lép, lésza, morotva, ombolyos víz, posvány, rétész, sárhajó, sulyom, varsa, vész stb. *A természet még megemberelheti magát – új-*

jászülehet, azonban ha a történeti múlt emlékei, építményei funkciójukat veszítetten, elhagyottan állnak előbb-utóbb végérvényesen elpusztulhatnak.

Az alábbiakban az Érmellék bihari szakaszát – Szalacstól a folyó Berettyóba ömléséig – szeretném pásztába fogni, annál is inkább, mert a mocsárvilág és az ember viszonya, egymásrataltsága itt volt a legszorosabb.

Az Ér neve Anonymus regényes gesztájában, „A magyarok cselekedetei”-ben bukkan fel először „Humusouer”, „Umosouer” azaz „Omsó-ér” alakban. A 22. fejezetben olvashatjuk: Tétény és fia Horka a nyíri részeken lovagoltak át és „nagy számú népet hódítottak meg a Nyír erdeitől egészen az Omsó-érig.”¹ A 28. fejezetben az alábbiakat közli: Tas és Szabolcs vezérek az erdélyi Gyula megverése után „lefelé jöttek egy Omsó-ér nevű víz mellett, s a Szerp mocsarához értek. Azután útjukat folytatva Szeghalomhoz jutottak, itt át akartak kelni a Körösön, hogy Ménmarót ellen harcoljanak.”² Anonymus helymeghatározása kitűnő, hisz mind Szerp, mind Szeghalom a hajdani Nagysárrét, a Berettyó Sárrétjén található.

Az Ér nevének tudományos értelmezését illetően érdemes idézni Kiss Lajos nyelvészt, a jeles etimológust: „Az elsődleges OM/O/SÓ-ÉR névváltozat elülső néveleme a magyar omlik

¹ *Anonymus*: A magyarok cselekedeteiről. In. A magyar középkor irodalma. Budapest, 1984.

² Uo.

igével összefüggő – régi nyelvi – omos igének a folyamatos melléknévi igeneve. A később önállóult második névelem a magyar ér lusta folyású, iszapos medrű folyóvíz.”³

Az érmelléki táj jellegzetes templomai, egyházi építményei, kastélyai, erődített várai már a középkor századaitól rangot adtak a történelmi Bihar, Szatmár illetve a később kialakult Hajdú vármegyék találkozási pontjában elterülő térségnek.

Az Érmellék egyházi építményeiről a váradi püspökség 1291–1294 között keletkezett tizedjegyzékéből értesülhetünk. Több olyan településről tudunk, melynek papja szeretetadományt fizetett a püspökségnek, tehát önálló egyházzal rendelkezett. Diószeg és Nagyléta papjai egyformán ½ márkát fizettek. Egy fertót, ¼ márkát fizetett a püspöknek Egyed, Mihályfalva, Kiskágya vagy Egyházaskágya. Egy unciát, 1/8 márkát fizettek a következő települések papjai: Szalacs, a Hencida határában állt Salamon, az Albis határában állt Véd, Kiskereki, Éradony és Érkenéz. A Székelyhid határában állt Tulogd papja nem fizetett ugyan szeretetadományt, de 1296-ban már Szent Jakab tiszteletére szentelt temploma volt. A felsorolt települések templomai többségükben egyszerű épületek lehettek, egyhajós, négyzetes vagy félköríves szentélyű, torony nélküli építmények voltak. Építészetileg összetettebb, méreteiben impozánsabb, kiképzésükben sokkal gazdagabb templomok épültek Érabrányban, Egyeden és Szalacson. De épültek 5–7 méter belső átmérőjű körtemplomok (rotonda) is, melyek különösen a X–XIII. században voltak gyakoriak.

Érabrány (Monostorábrány, Ábránymonostor) Margittától – a régió mai legnagyobb városától – délnyugatra található. Győrffy Györgytől

³ *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1997.

tudjuk: premontrei monostora 1234 előtt létesült a pályi monostor filiájaként.⁴ 1294-ben a morvaországi lukai prépostság alá rendelték, de 1320-ban már ismét a pályi monostor filiája. A hosszanti elrendezésű, egyhajós templom téglából épült, félköríves diadalíve román stílusú, de a nyolcszög három oldalával záródó szentély már az átmeneti kort képviseli. Szembetűnő a magas, karcsú templomhajó. Keskeny, félköríves záródású ablakai szokatlanul magasan helyezkednek el. A templombelsőt délről négy, északról egy, a szentély felől pedig három, tölcserbélletes ablak világítja meg. Kozák Lajos „A herpályi apátsági templom építéstörténete” című tanulmányában írja: „Az ábrányi premontrei prépostság romos templomának hajóján levő, hengertagokkal keretezett, lépcsős bélletű, félköríves záródású román kori ablakok ugyancsak román kori építészetünk ritka, talán egyedi megoldásai közé sorolhatók.”⁵ Örömkre, néhány éve komoly állagvédelmi munka folyik az érabrányi templomban. A régészeti feltáró munkát követően, ma már a templom szerkezeti elemeinek a megerősítése folyik. Újra tető kerül a templomra, megakadályozva így a további károsodásokat.

Egyed (Egyedmonostor, később Egyedmajor) ma puszta Bihardiószegtől északnyugatra. Az Érmelléken a Gutkelek a XII. század végén jutottak hatalmas birtokhoz. Jakó Zsigmond éppen Egyedet tekinti az új tulajdonosok által telepített első falunak. A Gutkelek Egyeden építették fel nemzeti monostorukat, ahova az alapító és családja temetkezett. A családi monostort a bencészekre bízták, ahol azon-

⁴ *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1987.

⁵ *Kozák Lajos*: A herpályi apátsági templomrom építéstörténete. In. Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu, 1981.

ban kis számú szerzetes élt, hisz szokás szerint csak az ott nyugvókért miséztek, imádkoztak. Korabeli szokásoknak megfelelően, a monostor a családi birtok szerves része volt. Egy 1275. évi okirat szerint még Egyedmonostor is osztatlan birtok. A Gutkeled testvérek felváltva gyakorolták a kegyuraságot. 1278-ban a Gutkeled nem béli Drug fiai elfoglalták Egyed monostorát, „hogy várat építsenek benne, a szerzeteseket pedig kizárták belőle”; továbbá „Drug fia Péter a klastrom épületeit lerontotta s a monostorból leszedett köveket valamint a klastrom oszlopainak faragott köveit elvitette és Diószegen tornyot épített belőle”.⁶ Bizonyosan birtokai kiterjesztése céljából a szomszédos Adorján vár ura, Borsa Kopasz nádor 1311-ben felgyújtatta, 1316-ban pedig személyesen vezetett ostromot az erődítménnyé alakított monostor ellen. Ezt követően újra visszakerültek a szerzetesek, de hanyatlása egyre nyilvánvalóbbá lett. Pápai tizedként az egyedi apát csekély összeget, évi átlagban 25 garast fizetett, a falu papja pedig 8 garast. Ez utóbbi viszont azt jelzi, hogy a Gutkeledék a monostor mellé megépítették a plébániafunkciókat ellátó templomot is. A Mindenszentek tiszteletére szentelt templom, a kolostorszárnyak és kiegészítő épületek maradványai már rég a föld alatt rejtőzködnek. Régészeti terepjárások és ásások bizonyosan szép és értékes anyagot tárnának napfényre.

Szalacsnak a mai viszonyokhoz hasonlóan már két temploma volt az Árpád-korban is. A Szent György tiszteletére szentelt kéttornyú monostorszerű egyház a Szent György utcán, a templomhely nevű részen állt. A Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt templom pedig, a mai református egyház, igaz erősen átalakított formában. Ennek altemplomában temették el

⁶ *Jakó Zsigmond*: Bihari várak kutatásáról. In. Művelődéstörténet, 1983. és 1999.

Varkocs Tamás fiát, az 1583-ban elhunyt Miklóst. Emlékét Kassai Zsigmond Dávid református tanár, költő örököltte meg: „Varkocsnak ez a szalacsi földrész adta halálát, / Hogy a világra előbb hozta a körösi táj, / Mint még előtt Székelyhíd környéke fogadta, / S ezt követőleg a nagy hírnevű váradi vár (...)”. Szalacs mai katolikus temploma 1792-ben épült. A négy mellékoltár felett elhelyezkedő képeket Mezey Lajos nagyváradi festőművész készítette (1879), akit mint Nagyvárad első fotográfusát (1852) is tisztelet övez.

Az Érmellék két legértékesebb műemlék-temploma *Albison* illetve *Székelyhídon* található. Albis neve az Albert személynévből származik, annak régies becéző alakja. Első írásos említése 1373-ban történik, pedig a falu temploma, legalábbis annak tornya a XIII–XIV. század fordulóján már állt. Ritka építészeti megoldásként a szentély a torony alá került. A négyzetes alaprajzú térrészt, amelyben a reformáció előtt az oltár és annak felépítményei álltak, román keresztboltozat fedi. Ugyanígy a torony első és második emeletét is. Az első emeleten, oldalanként két-két keskeny, lőrésszerű, félköríves záródású ablak található. Kávájuk mély és rézsűs. Hasonlóak a második emelet ablakai is, ám itt a nyílások egyenes lezárásúak. Ma a két emelet erősen kiugró koronapárkány zárja, felette kissé visszahúzódva a toronysisak. Aligha kétséges, a torony a középkorban megerősített hely, az úgynevezett öregtorony vagy donjon szerepét is betölthette. A román kori építészetre jellemzően, a toronyba vezető lépcsőt a vastag falba építették be. Hasonló megoldással találkozunk a sebesvári öregtoronynál is. Kincseket rejt az albisi templom, mondják ma is az emberek. Persze, de a legnagyobb kincs maga a román kori torony, amit a bihari várispánság várjobbágysai az Albisi család (a Zólyomiak ősei) építettek.

Hasonszőrűek voltak a Kereki, Keresztúri és Kőbölküti családokkal, de míg az utóbbiak elszegényedtek, az Albisiak a XIV. század végére messze kiemelkedtek környezetükből. Kellett legyen valami erősségük, a szó mindkét értelmében. A Gutkeledek kihaltával, 1393-ban a diószegi uradalmat, majd 1402-ben a székelyhídit is megkapták Zsigmond királytól. Albisi Márton fia Dávid mester, 1399-ben már Zólyomi ispán volt. Fia, I. Tamás már Zólyominak nevezte magát. Feltételezhető, hogy hatalmuk kiteljesedésével kegyurai lettek a templomnak, és családjuk oda temetkezett. Sokat sejtet az is, hogy az albisi pap nem tűnik fel sem a püspöki, sem a pápai tizedjegyzékekben. Szinte bizonyos, hogy az albisi emberek lelki gondozását a falu határába olvadt Véd egyháza látta el. A Szent Gál tiszteletére szentelt templom Gábor nevű papja püspöki tizedként 1 unciát, 1/8 márkát fizetett a püspöknek, pápai tizedként pedig, évi átlagban 7 garast adott.

Székelyhíd gótikus templomát a Zólyomiak építették a XV. század második felében, egy korábbi templom falait is hasznosítva. Később ezt tovább bővítették. Figyelemre méltóak a kőből faragott csúcsíves ajtótokok, a bordás boltozat bordatöredékei, a boltozat íveit bezáró díszes, címeres zárókövek, valamint egy fiále (kis tornyocska), mely a gótikában egyaránt volt díszítő és szerkezeti forma, hisz a templom oldalfalain álló támpilléreket terhelte le. A templom északi falában látható, az 1588-ban elhunyt Zólyomi Tamás síremlékének zárólapja, a meghalt domborművével.

A Székelyhíd másik temploma a Szűz Mária tiszteletére szentelt római katolikus templom 1764–68 között épült, ifjabb gr. Dietrichstein János hathatós támogatásával.

Bár az Érmellék egyetlen valódi vára Székelyhídon volt, ennek ellenére több helyen találunk

hivatkozásokat lakótornyokra, öregtornyokra vagy donjonokra, melyek kivétel nélkül a passzív védekezést szolgálták, egy olyan korban, amikor a tartományurak vagy kiskirályok (oligarchák) gátlás nélkül támadtak egymásra, hatalmuk és birtokuk kiterjesztése érdekében. Biharban a XIII. században a Borsák voltak a legnagyobb tartományurak, akik 1294-ben még a váradi püspök fenési várát is megtámadták.

A leggyakrabban emlegetett erősség *Diószeg* „vára” volt. A XVI–XVIII. századi források gyakran emlegetik a diószegi várat: 1551 februárjában, miután Fráter György Váradon bejelentette, hogy sem ő, sem Izabella királyné nem tudja az országot megvédeni a török ellen, Diószegen tárgyalásokat kezdett I. Ferdinánd megbízottaival – Ecsedi Báthori István tárnokmesterrel és Erasmus Teuffel királyi főkapitánnyal – Erdély átadásáról. Egyháztörténeti üzenete is van a diószegi várnak. Zólyomi Dávid 1630-ban innen küldte levelét a debreceni kollégiumba, melyben tudatta, hogy 50 forintos alapítványt tett annak javára, ha Karácsony, Húsvét és Pünkösöd napján kimennek az adományokért, ugyanakkor prédikálnak is. Bátran állíthatjuk, ezzel a levéllel datálódik a legáció, az ünnepi követküldés, amelyben mindig is összefonódott az igehirdetés és az adománygyűjtés. Kevésbé történeti jelentőségű, de a vár históriájához tartozik az alábbi történet. A Dengeleghi Mihályné enyingi Török Kata ellen 1614-ben lefolytatott per során, Nagy Éliás Imreffné Iffjú Kata szolgálja az alábbiakat vallotta: „Ugyanott Diószegen az középházban az fejedelemmel, Dewai is ott benn vala s megfogá egy suplatos ágynak az árbócfáját Báthori s monda, Dewai, ebben az ágyban töttem vala meg Dengelenghiné asszonyomnak először.” A diószegi mellett az 1614–21 között lezajlott perek kapcsán az éradonyi vár is felbukkan.

Az Érmellék legjelentősebb vára Székelyhídon épült, azt követően, hogy a Zólyomiak mind nagyobb politikai szerephez jutottak. Zólyomi Tamás és Dávid 1460-ban kaptak engedélyt Mátyás királytól, hogy városukban kőből vagy fából várat építsenek. Szerény mocsárvár lehetett, hisz Dózsa hadai könnyen bevették. Védművei még 1601-ben is földből és fából álltak. Igazi várrá I. Rákóczi György idején építették ki, azt követően, hogy 1633-ban a fejedelem fő- és jószágvesztésre ítélte Zólyomi Dávidot. A család birtokának nagy része, köztük a Székelyhíd, a Rákócziakra szállt. A vár átalakításait a külföldi egyetemeken tanult, európai műveltségű Haller Gábor vezette, aki saját tervei alapján dolgozott Gyalun és Sárospatakon is. Szalárdi Jánostól tudjuk, hogy a négyszög alakú, négy sarokbástyás vár fundamentumát az Ér vizébe sűrűn bevert éger-, cser- és tölgyfa cölöpök képezték.⁷ A székelyhídi vár a legnagyobb ostromot 1660. május 10-én állta ki, amikor a II. Rákóczi György ellen – Debrecenen, Pocsajon át – vonuló Szejdi Ahmed pasa megtámadta ugyan, de nem tudta bevenni. A törökök bosszúból Székelyhidat feldúlták, a menekülő embereket legyilkolták. A vár sorsát a szégyenletes vasvári béke pecsételte meg, amit 1664. augusztus 10-én kötött az erősödő Habsburg a gyengülő Portával, a magyarok rovására. A béke szerint a Porta megtarthatta friss hódításait – Nagyváradot és Érsekújvárt – Székelyhíd várát pedig le kell rombolni. Történt ez békében, a béke fejében! A várat 1665. február elején robbantották fel.

Ugyancsak a környék fontos építményei közé tartozott a *Gálospetriben* állt várkastély, mely a XVIII. században épült. Fényes Elek még látta a romokat. Mint írja: „A helység déli részén

⁷ *Szalárdi János*: Siralmas magyar krónika. Budapest, 1980.

fekvő magas dombon látható egy várnak maradványa, melyet Draveczky László ezredes építtetett a múlt században, s az 1829 s inkább 1834-ben dühösködő földrengés tévé semmivé. E négy toronnyal ékesített pompás várkastélyból felséges kilátás történt a természeti ajándékokkal megáldott Érmellékre.” Az 1829. július 1-én jegyzett földrengés, reggel 4 és 8 óra között dühöngött és erősen megrongálta Gálospetri, Vasad, Értarcsa, Érendréd, Érdengeleg és Iriny templomait és egyéb épületeit. Ennél is pusztítóbb volt az 1834. évi földrengés, mely október 15-én, reggel 7 és 8 óra között volt észlelhető. Epicentruma éppen Gálospetri térségben volt. A Gálospetriben található református templom belső falán hatalmas faragott címeres, latin nyelvű emléktábla (epitáfium) látható, amely az építtető család származására – Bohémiától Vinnáig – valamint az 1761-ben elhunyt Draveczky Lászlóra vonatkozóan közöl részletes leírást. Az epitáfiumot nem kizárólag ott állították fel, ahol az elhunytat eltemették; így az is elképzelhető, hogy ez az emléktábla a valamikori várkastélyt díszítette.

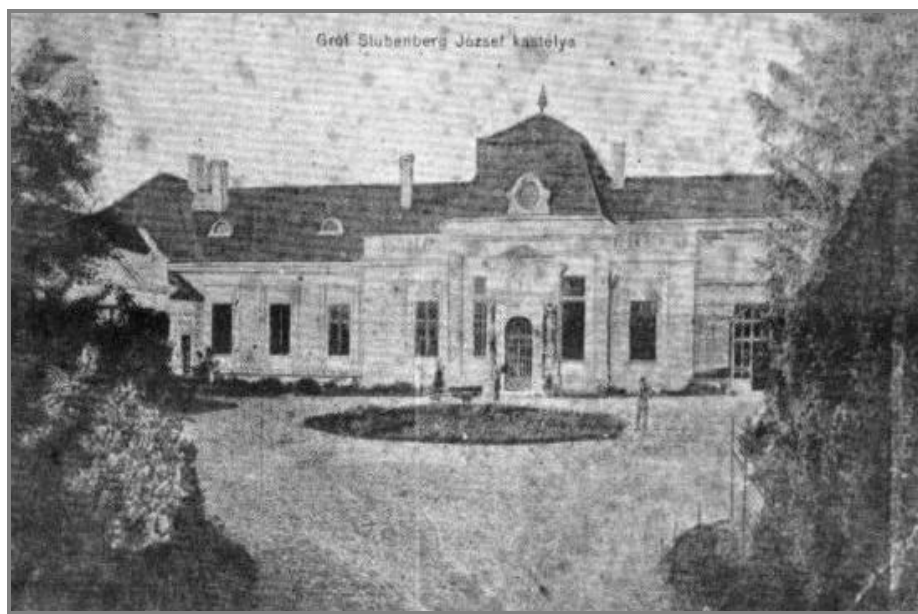
Az *érmelléki kastélyok, udvarházak (kúriák)* jellegzetes és kiemelkedő jelentőségű emlékei a térség építészetének. A kastély építtetője a reprezentatíván kialakított, többnyire kerttel övezett, dekoratív belső díszítettségű lakóépülettel társadalmi rangját, hatalmát fejezte ki. Nagy társadalmi felemelkedés jele volt a kastélyos urak sorába kerülni. Biharban, mivel a vármegyét a törököt kiűző Habsburgok „új szerzeményként” kezelték, a felszabadító harcok során kitűnt tábornokokat, hadiszállítókat, főhivatalnokokat hatalmas birtokadományokkal honorálták. A Zólyomiak, Rákócziak után új dinasztiák tűntek fel az Érmelléken. Diószeget a Váradot visszafoglaló gr. Heissler Donát császári tábornok kapta haszonbérbe, majd 1697-től gr.

Grünsfeld Bronkhorst Johann Franz császári tábornok az új tulajdonos. Ő építtette a kastélyt, mely inkább Zichy-kastélyként ismert. A diószegi uradalmat a Zichyek a XIX. század elején előbb haszonbérbe vették gr. Sternberg Ádám-tól, majd 1811 körül csere útján ténylegesen is

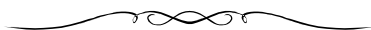
megszerezték azt. A kastély középtengelyes, szimmetrikus kompozíciójú. Főhomlokzatát a középső, kis kiülésű, háromszögű oromzatban záródó középrizalit és két enyhén kiugró sarokrizalit tagolja.

1. kép. A Zichy grófok diószegi kastélya

2. kép. A Stubenberg grófok székegyházi kastélya

A földszintes homlokzathoz azonos magasságú mellékszárnyak csatlakoznak, U alakú udvart zárva közre. Ez az elrendezés a barokk kastélyépítészetben volt kedvelt megoldás. A kastély udvarán állt a Zichyek pincészete, ahol boraikat palackozták. Ebben a pincében 1821. június 2-án gr. Széchenyi István is megfordult. Naplójában olvashatjuk: „Délután a pincében voltam, 20 aranyat 64 korsó Bakatorért (Bocca Doro) Zichynek könnyelműen kifizettem...”⁸ A II. világháborút követően a kastélyban működött az 1870-ben alapított, nagy múltú vincellér iskola. Sajnos az elmúlt évtizedekben méltatlan funkciókat szántak az épületnek – egy ideig varrodaként üzemelt –, ami állagának leromlásához vezetett.

A környék másik nevezetes kastélya Székelyhídon épült. A domboldalon álló épület kitűnő rálátást nyújt az Érmellékre. Az épület az eltelt évszázadok alatt sokféle módosításon ment keresztül, hozzáépítésen esett át, míg a XX. század elején nyerte el a ma ismert formát. Bél Mátyás 1726-ban járt Biharban. Mint írja: „Gazdag épületei vannak a szőlőtermő dombok alatt, amelyek közül kitűnik az Engelshoff család kastélya, a hasonlóvár falaiból ékesen felépítve.”⁹ A császárhű, Poncz Alias Engelshoffer Zsigmond a XVIII. század legelején nyerte el a székelyhídi uradalmat, amiben 1711 után megerősítették. 1728 után Frencz Johann Gottfried Dietrichstein gróf az új birtokos. Fia, Johann Dietrichstein 1750–60 között felépítette a kastély nyugati szárnyát. Erről írja Fényes Elek: „Jeles épületei a dombon lévő katolikus, s a lapályon épített református szentegyházak; egy

régi modorú zárdához hasonlító urasági kastély, ennél különb az új magtár a piacon.”¹⁰

Nagy kár, hogy ez a méreteiben is impozáns, építészetileg pedig a legszebb érmelléki magtár, ma üresen és elhagyatottan várja sorsa beteljesedését. Gr. Stubenberg 1830-ban nyerte el a székelyhídi uradalmat. Korszerű, dinamikus fejlődő, piacra termelő mezőgazdaságot honosított meg. Nánási Zoltántól tudjuk: „a kastély klasszicista díszítésű északkeleti alagsoros szárnyának megépítése, a régi barokk szárny kiegészítése 1906 körül készült el”.¹¹ A kastély egykori kényelmére, nagyúri pompájára vall, hogy 1890. szeptember 10–16. között, I. Ferenc Józsefet is vendégül láthatta, amikor a király megtekintette a Hegyközszentmiklós térségében zajló érmelléki hadgyakorlatot. A szentmiklósiak a forrást (Istvándi-kút), melynek vizéből őfelsége is ivott, azóta is „Ferenc Jóska-kútjának” nevezik. A kastélyban ma a Petőfi Sándor Líceum működik. Az épület állaga erősen leromlott; súlyos veszélyek fenyegetik, ha nem gondoskodnak időben és kellő hozzáértéssel az állagvédelemről.

A Székelyhídhöz közeli nagykágyai impozáns kastélyt nagylónai és vásárosnaményi gr. Lónyay József és neje, gr. Batthyány Karolina építették 1820-ban. A Lónyay család Szabolcs vármegyéből került Biharba. Leányuk Vilma gr. Pongrácz Jenő császári és királyi kamarás, nyugalmazott huszár ezredes felesége volt. Két gyermekük született: Irma és Jenő. A kastélyra az emeletet gr. Pongrácz Jenő építette 1895-ben. Az épületben ma fogyatékos gyermekek szanatóriuma működik. Az 1990-es években újjátották fel. Hajdan a kastélyt egzotikus fákkal teli, angol tájkert (dendrológiai park) övezte. A

⁸ Széchenyi István Naplója. (Szerk., bev. Viszota Gyula). Budapest. 1939.

⁹ *Bél Mátyás*: Bihar megye leírás. In. Bihar Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalú, 1978.

¹⁰ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. I–IV. Pest, 1851.

¹¹ *Nánási Zoltán*: Székelyhíd történeti monográfiája. Székelyhíd, 2003.

kert délnyugati részén, domboldalra épült a családi kápolna, alatta a több koporsót befogadó sírbolt (kripta), ahova a család temetkezett. Északnyugaton álltak a gazdasági épületek és a cselédség lakásai. Az épületek organikus egységet alkottak az angolkerttel, mely rá jellemzően beleolvadt, átnyúlt az őt környező tulajdonképeni tájba. Idős kágyai emberek mesélték a 70-

es évek végén: a kastélyhoz egyenes, fákkal szegélyezett út vezetett, ám a kápolnához és egyéb épületekhez kanyargó utak vittek. A kert mára teljesen leromlott. De a sötét lombú fák, facsoportok, tisztások, lehajló ágú szomorúfűzek szabad, laza együttese ma is hangulatot áraszt: derűt, komolyságot, szomorúságot, ünnepélyességet.

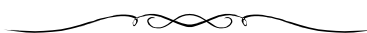

3. kép. A székelyhídi magtár

A kastélyok impozáns méreteikkel, fényűző berendezésükkel, hatalmas kertjeikkel tűnnek ki. Ki kellett fejeznie az építető rangját (báró, gróf, herceg) és gazdagságát! Az udvarházak vagy kúriák viszont a középnemesi családok életének színterei. A földszintes, lakó- és vendégszobás udvarházak többségükben a települések belterületén épültek, gyakran díszkerttel körülvéve.

Csokaly központjában három udvarház, ahogy itt mondják: kúria épült. Fényes Elek szülőháza az 1990-es évekre elhanyagoltan, rogyantán, de még állt, híven őrizve a XVIII–XIX. század

fordulójának kúriaépítési hagyományait. Udvari homlokzatán kőoszlopos-boltívsoros tornác futott végig. Mind a tornác, mind a helyiségek boltozatosak voltak. Dongaboltozat fedte az épület alatti hatalmas pincehelyiségeket is. Öröm az ürömben, hogy, 2003. szeptember 7-én a Fényes-portán felavatták Fényes Elek bronz mellsobrát (Mihály Gábor alkotását). A falu másik kúriájában, amely korábban a Papp-Szász család tulajdonában volt, évtizedeken át „kultúrház” működött. Főhomlokzata előtt nyílt, oszlopokkal alátámasztott, háromszögromzattal lezárt középrizalit található. Az

ebédlő padlóburkolata kis színes kövekből készült: szögletesen kigyózó vonalú (meander) szegélydísz, a sarkokon olaszorsóból kinövő virágkompozíció. Az épület ma üresen áll, elhanyagolt, állaga erősen romlik. A szintén közelben álló, Oláh Gábor-féle kúria igazi kismemesi, klasszicizáló épület. A méreteiben kicsiny épület, főhomlokzata előtt négy oszloppal alátámasztott nyitott tornáccal, amit háromszög oromzat zár le. Az épület ma magántulajdonban van, lakják.

Asszonyvására (Forum Reginae) királynéi birtok volt, majd a váradelőhegyi premontreieké lett. 1552-ben már a Szent István káptalan birtokaként szerepelt, de nem sokkal később, 1582-ben, Báthori István Fráter Pálnak adományozta. Fia, Fráter István – aki Bocskai rokona és belső embereinek egyike volt, de meghátrált a „bihari nagyúr” ellenállási tervétől és a szentjobbi várkapitánnyal, Székely Ferencsel, 1604. szeptember végén jelentették azt Concini váradi alkapitánynak – 1600 körül udvarházat építtett a településen. A kúria a XVIII–XIX. század fordulóján nyerte el végső arculatát. Az 1800-as évek elején került vissza a premontreiek birtokába, Fráter Pál adománya révén. A II. világháborút követően magtárként használta a termelőségvetkezet. Ma a premontreieké, ám állaga napról napra romlik.

Az *érmihályfalvai* kúriát az a Bernáth Gedeon építtette, aki az 1848–49-es szabadságharcban, a II. bihari nemzetőrzászlóalj századosaként tűnt ki. Később a Bujanovics-család birtokába került. Ma a kisváros egészségügyi központja működik az épületben. A kúria körül fa- és növényritkaságokkal teli kert állt. Úgy hírlik, erős a szándék, hogy megmentésük a pusztulástól.

Érsemjén középpontjában található Fráter Béla kúriája. A rossz felújítások, hozzáépítések megfosztották eredeti értékeitől. Ugyancsak Ér-

semjénben található a „nótáskapitány”, Fráter Lóránt kúriája, melyben ma iskola működik. Szintén Érsemjénben állt Bossányi Ferencnek – Kazinczy Ferenc nagyapjának – a kúriája, a mai görögkeleti templom helyén. Az emlékezet úgy tartja, hogy az I. világháborút követően bontották le. Kazinczy életének első hét esztendejét töltötte Semjénben. Szobrot 1907 nyarán kapott a magyar nyelvújítás nagy egyénisége. Ady szóvá is tette: „Kazinczy Ferencnek szobrot fog állítani feledékeny nemzete helyett – Fráter Lóránd úr.”¹²

Gálospetriben három kúria látható. Dráveczky Gyula 1846-ban építkezett, ám a hajdani „úrilak” mára elveszítette minden jellegzetességét. Fráter Vince 1860-ban épült kúriáját, bástyaszerűen, hengeres toronnyal díszítette. Fráter Tibor és István 1896-ban építtették udvarházukat, melynek ünnepélyességét a főhomlokzat oszlopos-ívezetes kiképzésű portikusza adja, melyet íves vonalakból képzett – barokkos – oromzat zár le. Állaga rossz, amit csak fokoz, hogy üresen, elhagyottan áll.

Ottományban a Várhegy oldalába épült a Komáromi-kúria. A bibliafordító református lelkész, Komáromi Csipkés György (1628–1678) unokáját 1723-ban iktatták be az ottományi birtokba. Az épület a XVIII–XIX. század fordulójának kúriaépítési hagyományait őrzi. Alaprajza téglalap alakú, udvari homlokzata előtt, kőlábas boltíves, árkádos tornácot építettek. Bántó, hogy ezt később befalzták, ablakot helyeztek el helyén. Közepén a homlokzat előtt épületrész áll. Az egységet, közte és a tornác között az azonos keresztboltozatos lefedés adja. Az épület további nyolc helyiségét teknőboltozat fedi. A főépületet egy korabeli cselédszárny, illetve a régi – leromlott állagú – gazdasági épületek övezik.

¹² *Budapesti Napló* 1907. július 26. Jegyzetek a napról. Szegény Kazinczy Ferenc.

A kúria mögött, kb. 100 méterre található az úgynevezett vizes pince. A kb. 130 m hosszú föld alatti építmény szakaszonként szűkül és teljes belső felülete téglával bélelt. Aljának burkolata is téglából készült, melyben a végétől kifelé egy 22 cm széles, 30 cm mély, nyitott csatorna húzódik. A pince közepe táján egy 100 x 60 cm kerületű kút található. Ezt akár ülepítő medencének is tekinthetjük, ahol a saját maga súlyától kifelé áramló forrásvíz lerakta a finom szemcséjű iszapot. Innen a víz a föld alatti kerámiavezetéken folyt tovább, az épületbe illetve az előtte épült szökőkútba.

A vidéki kastélyoknak, de különösen a kúriáknak, mint gazdasági központoknak fontos tartozékai voltak a nagyméretű *gabonatárolók* vagy magtárak. Ezekben a nagy befogadóképességű, téglalap alapú, többszintes épületekben – megfelelő rétegvastagságban – ömlesztve tárolták, illetve kezelték (forgatás, szelelőrostálás) a gabonát. Ahogy az idősebbek mondják a tárolt gabona maga az élet; lélegzik meg fény is kell neki. Éppen ezért a magtárak falában, sűrűn elhelyezve apró (40 x 60 cm) ablakok találhatók. A nyitható ablakszárny vaslemezből készült, és a felső vízszintes tengely körül emelhető, alulról pedig kitámasztható. Többségük a XIX. század első felében, a klasszicizmus idején épült. Falikat vízszintes irányban közép- és tetőpárkány tagolja. Gálospetriben több magtár is található, melyek ma is használatban vannak. A legnagyobb és legszebb azonban Székelyhídon épült. A kétszintes, alápincézett magtár hosszan elnyúló homlokzatát, enyhén kiugró rizalit tagolja, amely háromszögű oromzattal van lezárva. Felelőtlenség hagyni, hogy elpusztuljon.

Szintén a múltat idézi a *szalacsi négyhukú kőhid*, melyet már Kőváry László is említésre méltónak tartott: „Délre fölötte szőlőhegy, alatta tér, az Ér mocsaras tere, melyen keresztül derék

íves kőhid viszen”.¹³ A híd a XVIII. század végén épült, majd az Ér lecsapolását követően szárazra került. Teljes hossza 29,7 m, legnagyobb magassága 4,9 m, egy-egy ívköze 3,7 m, magasságuk 2,2 m, kivételt csak a falu felől számított harmadik hídlyuk képez, mely 4,1 m széles és 2,4 m magas. Az Ér folyásával szembeni oldalon ma is megfigyelhetők a mederpillérek elé épített jégtörők, melyek a tavaszonként leúszó jégtáblákat terelték el, zúzták szét. Állagmegőrzési munkálatokat 1988-ban végeztek a hídon, 2001 májusában pedig emléktáblát helyeztek el a történeti és esztétikai értékkel bíró műszaki emléken.

Az Érmellék *népi építészeti* emlékeiről szólva (lakóházak, istállók, ólak, csűrök vagy depók, gémeskutak, borospincék és egyéb szőlőhegyi építmények) megállapíthatjuk, hogy múltunknak e jellegzetes építményei a hagyományos paraszti életforma, a falusi élet megváltoztatásával egyszerre tűnnek el a XX. század utolsó harmadában. Kivételt talán a borospincék képeznek, hisz a középkorban gyökerező kedvező birtokjogot a maga telepítette szőlőhöz, még a kollektívizmus sem merte teljesen felrúgni. Hagytak egy kevés szőlőt, személyi tulajdonban maradt a pincék zöme is.

Kivételes szerencsének tudhatóan az 1980-as évek elején, Diószegen megfigyelhettem néhány régi lakóház bontását. Akkor tapasztaltam, hogy már a mestergerendák felirata is sokatmondó volt. Az egyiket a következőt olvastam: „N. BAGOSI JUDIT ASSZONY EZ ÉPÜLETET TSINALTATTA AO 1715 DIE 17 IULI”. Az épületek falazata sövény vagy paticsfal, szabadkéményes volt, kívülfűtős boglya

¹³ Kőváry László: Tájékek utazási rajzokban. (Válogatta, a bevezető tanulmányt írta Bálint József.) Bukarest, 1984. Téka sorozat.

formájú kemencével. A háromosztatú (nagyház, konyha, kisház) lakóház udvar felé eső hosszanti homlokzatán, faragott könyökfákkal alátámasztott tornác futott végig. Szintén paticsból épült Kis Mihály úr háza („ANNO 9 MÁJI ME KIS MIHÁLY ÚR”) ám a kétosztatú lakóházat 1820-ban bővítették. A hátsó szoba (kisház) falazata vert fal, a mestergerendán pedig, az alábbi olvasható: „FF UR 1820”.

Az udvart az utca felől lezáró kerítések, a rajtuk található kis- és nagykapuk ma is igen változatosak. Még látni lehet régies deszkakerítéseket, mind vízszintes, mind állódeszkás elrendezésben. A fedeles kiskapuk vagy utcaajtók néprajzi üzenetet is hordoznak. A hatalmas kapubálványok vagy kapufélfák régen faragottak voltak és néprajztudósok szerint az emberalakból stilizálódtak. Ma is számtalan hiedelem kötődik hozzájuk. A szemöldökfára építették a kapu fedelét, az úgynevezett utcaajtó kalapot, mely erősen hasonlít a koporsó fedeléhez. Erre került díszítőelemként a deszkából kifűrészelt kígyó, vagy egymással szembenéző madárpár motívuma.

Az érmelléki porták meghatározó építményei a rácsos, fenyőléces kukoricagórék, melyekben a letört csöves tengerit tárolták, szárították. Gyakori, hogy az utcafrontra épültek, 4-5 pár kőlábra. A borospincékhez hasonlóan, eredeti rendeltetésüknek megfelelően használják őket.

Az *Érmellék* több jeles embert adott a magyar irodalomnak és történelemnek. Tonk Sándor történész kutatásaiból tudjuk, hogy a XV–XVI. század fordulóján 19 érmelléki diák tanult külföldi egyetemeken: Székelyhídről 7, Diószegről 3, Szalacsról 3, Margittáról 2, Érkenézből, Érmihályfalváról, Érsemjénből, Ottományból pedig 1-1. A reformációt követően a tanulni vágyó ifjúság legnagyobb része a debreceni kollégi-

umba került, majd onnan többen is külföldi egyetemekre jutottak.

Keserői Dajka János (Érkeserű, 1580 – Gyulafehérvár, 1633) Heidelbergben, Marburgban, Wittenbergben tanult. Hazatérte után váradi lelkész lett, majd Bethlen Gábor udvari papja, 1618-tól pedig erdélyi református püspök. Nagy befolyással volt a fejedelem művelődéspolitikájának alakulásában. Szemben állt az unitárius eszmékkel és a fejedelem jelenlétében nyilvános hitvitákat tartott, többek között Csanádi Pál unitárius hittudóssal. Geleji Katona Istvánnal közösen összeállította a református egyház hivatalos énekeskönyvét, az „Öreg Graduált”, amelyet püspökutóda fejezett be és adott ki 1636-ban. Emléktáblát 1995-ben kapott, mely az érkeserői református templomban áll.

Szintén sikeres egyházi pályát futott be *Tófeus Dobos Mihály* (Székelyhíd, 1642 – Gyulafehérvár, 1684). Nagyhatású prédikátor, erdélyi református püspök. A debreceni kollégiumból jutott el hollandiai egyetemekre, ahol teológiai doktorátust szerzett. Tanított a váradi és a sárospataki kollégiumokban, lelkész volt Bodrogheresztúron, Diószegen és Szatmárnémetiben. 1665-től I. Apafi Mihály fejedelem udvari papja, 1679-től pedig erdélyi református püspök volt. Prédikációit Bornemissza Anna, a fejedelem feleségének utasítására két íródeák folyamatosan lejegyezte, majd 1683-ban Kolozsvárott kinyomtatták: A szent zsoldárok resolútiója.

Paskó Kristóf (Székelyhíd, 1634 – Sárospatak, 1678) székelyhídi nemes ellentmondásos politikai pályát járt be. Fiatalon került a fejedelmi udvarba és I. Apafi Mihály követeként többször megfordult Konstantinápolyban is. 1676-ban maga is belekeveredett a Béli Pál vezette összeesküvésbe, mely a fejedelem ellen irányult. Törökországba menekültek, ahonnan Paskó – titokban – visszatért Sárospatakra. Legnagyobb

műve történeti értékű, az élmény személyes hitelével fogalmazta meg 1662-ben, Erdély 1658–1661 közötti történetét, különösen Várad ostromát, hősiességét: A nemes és régentén híres Erdély országának keserves és szomorú pusztításáról írt siralom (Szeben, 1663.) 1668-ban írt Emlékirata a Történelmi Tár 1890. évi folyamában jelent meg. Élete Jókai Mórt is megihlette a Kétszarvú ember című regényében.

Az Érmelléken született a felvilágosodás irodalmának két jelentős alakja *Kazinczy Ferenc* (Érsemlyén, 1767 – Széphalom, 1831) és *Szentjóni Szabó László* (Ottomány, 1767 – Kufstein, 1795). Az 1790-es évek elején mindketten belekeveredtek a Martinovics Ignác szervezte magyar jakobinus mozgalomba, melyet 1794-ben leplezett a császári titkos rendőrség. Mindkettőjüket halálra ítélték, amit az uralkodó I. Ferenc, bizonytalan idejű várfogságra változtatott. Kazinczy 2387 napig raboskodott, majd kiszabadulása után a magyar nyelvújítás vezető egyénisége lett. Mint prózáíró is jelentőset alkotott: Pályám emlékezete (emlékirat, korrajz, 1828), Fogságom naplója (1831). Ma Kazinczy-emlékszoba és mellszobor őrzi emlékét Érsemlyénben. Szentjóni Szabó László soha nem tért vissza Kufsteinből, a börtönben halt meg. Népies hangulatú verseit az egyszerűség és dallamosság jellemzi. Drámát írt Mátyás királyról, részletet fordított Rousseau Emile című regényes pedagógiai művéből. Az ottományi református templom falán emléktábla áll, a helyi általános iskola pedig a nevét viseli.

Kortársuk volt *Keresztési József* (Veszprém, 1748 – Szalacs, 1812) református lelkész-költő, énekszerző, naplóíró. Tanulmányait Miskolcon, a debreceni kollégiumban, majd hollandiai egyetemeken végezte. Hét mázsa könyvvel tért haza 1781-ben. A türelmi rendelet kihirdetése már Debrecenben találta, majd rövid létavértesi lelkészkedés után, 1784-ben már ő hirdette az ígét

a várad-olaszi református templom alapköltetelénél. „Sok keserű szolgálatot végzett”, Váradon sok méltatlanságban volt része, melyek hatására három esztendő múltán elhagyta a várost. Szalacsra hívták, ahol 1787-től haláláig volt lelképásztor. Jelen volt 1790. februárjában, az érmelléki egyházmegye küldötteként Budán a Bécsből hazaszállított Szent Korona ünnepélyes fogadásán. Tudott a Martinovics-féle mozgalomról is, mi több, elítélte azt. Naplójában írja: „Ez hazába is becsúszott a francia gondolkodás és a jakobinizmus, mely szerént egy gonosz társaság támadt, melynek Martinovics apát úr volt az indítója”. Keresztési a lelkészégen túl irodalommal is foglalkozott, verseket írt. A református énekeskönyvben 37 énekét vették fel. A Magyar nyelv eredete című nyelvészeti munkája 1844-ben jelent meg Pozsonyban. Fő műve: Magyarország polgári és egyházi közéletéből címet viseli, 1882-ben jelent meg Budapesten és ma is fontos forrásmunka a korszak iránt érdeklődők számára. Keresztési József alakja ma is él a szalacsiak emlékezetében, a református templom karzata alatt pedig emléktábla hirdeti nagyságát.

Csécsei Nagy Imre (Érkeserű, 1804 – Debrecen, 1847) református lelkész fiaként született. Orvosdoktori diplomát szerzett, ám behatóan foglalkozott a természettudományokkal is. A debreceni kollégium tanáraként 1839-től haláláig állt, miközben vezette a fizikai szertárt és ásványtani gyűjteményt. 1844-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Természettudósként is figyelemre méltó műveket alkotott. Foglalkoztatta Debrecen város egészséges ivóvízzel való ellátásának problémája. Fürt kutak Debrecenben című tanulmánya az Országos Iparegyesület enciklopédikus tartalmú Hetilapjában jelent meg 1845-ben. Csécsei Nagy Imre legfontosabb írása Földünk s

néhány nevezetesebb ásvány rövid története címmel 1842-ben jelent meg.

Fényes Elek (Csokaly, 1807 – Újpest, 1876) statisztikus, geográfus, 1837-től az MTA levelező tagja. Szintén az Érmellék szülötte. Iskoláit Debrecenben, Nagyváradon és Pozsonyban végezte. Első nagy műve 1836–40 között jelen meg hat kötetben: Magyar országnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geográfiai tekintetben. Számos tudományos cikk, könyv és elismerés után 1848-ban Szemere Bertalan belügyminiszter őt bízta meg az Országos Statisztikai Hivatal vezetésével. Közvetlenül a szabadságharc után az Érmelléken bujdosott. 1855-ben a Tiszántúli Református Egyházkerület a debreceni jogakadémia megüresedett professzori székére hívta meg, de a bécsi kultuszminisztérium elutasította kinevezését. Ez is hozzájárult, hogy a korai magyar statisztika legnagyobb alakjának pályája nem emelkedhetett fel többé a szabadságharc előtti magasságba. 1857-ben az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezetőségének tagja lett. 1858-ban pedig, az MTA rendes tagjainak sorába választotta, ám székfoglaló beszédét nem tartotta meg, így később törölték az akadémikusok sorából. Csokalyon ma emléktábla és egy mellszobor őrzi emlékét.

Kuthy Lajos (Érmihályfalva, 1813 – Nagyvárad, 1864) regény- és drámaíró, ugyancsak elmentmondásokkal teli életpályát járt be. Debrecenben tanult, de 1833-ban abbahagyta teológiai tanulmányait, Váradon házitanítóskodott és beiratkozott a jogakadémiára. 1834-től, mint a bihari követ patvaristája a pozsonyi országgyűlésen tartózkodott. Kapcsolatba került az országgyűlési ifjakkal (Lovassy László, Kászonyi Dániel) és bekapcsolódott a Társalkodási Egylet munkájába. Az 1836-ban történt letartóztatások idején őt is gyanúba fogták, de sikerült idejében

elmenekülnie. Szeben környékén bujdosott, végül az Érmelléken, Asszonyvásárán tartóztatták le, ahol református lelkész édesapjánál tartózkodott. Szabadulását követően 1838-ban Pestre költözött és bekapcsolódott az irodalmi életbe. Novelláit a reformkor legjelentősebb folyóirata az Athenaeum is közölte. Hatalmas sikereket ért el, és gyorsan a Nemzeti Színház ünnepelt drámaírójává vált (Ariadne, 1838; Fehér és fekete, 1839; I. Károly és udvara, 1840). Nagy feltűnést keltett Hazai rejtelmek (1846–47) című társadalmi regényével, melyet Eugène Sue Párizsi titkok című regényének hatására írt. Nemeskürty István írja: „Kuthy lebilincselő elbeszélő modora és érdekes cselekménybonyolítása Jókai érenyeit előlegezi, ... Jókai előfutára”. Kuthy ünnepelt dráma- és regényíróként tehetős polgári körülmények között élt, főúri vendégeket fogadott szalonjában. 1843-ban az MTA levelező tagjainak sorába választotta, majd 1845-től a Kisfaludy Társaság tagja lett. Magántitkára volt Batthyány Lajosnak, aki ekkor az ellenzéki főrendek vezére volt a Felső Táblán, és később az ország első miniszterelnöke lett. 1848-ban Kuthy előbb miniszterelnöki irodaigazgató, majd belügyminisztériumi osztálytanácsos volt. Kuthy a világoi fegyverletétel után az Érmelléken bujdosott, de nem csak a császári önkényuralom rendőrsége elől, hanem hitelezőitől is. Haynau bukása után, 1850 nyara után, önként jelentkezett, majd szabadulása után belépett a császári biztosok (politikai rendőrség) soraiba, akiknek feladata volt felderíteni minden gyanús közéleti megnyilvánulást. Előbb Szatmár megyében volt másod-, majd Arad megyében első osztályú megyei biztos. Nyugdíjazása (1863) előtt a nagyváradi büntető törvényszéken volt ülnök. Olvasótáborra, mely korábban felemelte és rajongott érte, teljesen elfordult tőle. A Budapesti Hírlap 1860-ban folytatásokban közölte A királyné ol-

vasója című történelmi regényét, a közönség azonban közönnnyel fogadta. Utolsó éveit családjánál, a diószegi szőlőben élte. 1940–44 között Nagyváradon utcát neveztek el róla.

Ugyancsak e táj szülötte volt *Gombos Dániel* (Ártánd, 1774 – Székelyhíd, 1852), Bihar vármegye második főorvosa. Ártándi református lelkész fiaként került a debreceni kollégiumba, majd külföldi egyetemeken szerzett orvosdoktori diplomát. Ismerve Apáczai Csere János, Czvittinger Dávid, Bod Péter és Horányi Elek tudományos munkásságát, lexikont szerkesztett. Az időpont azonban nem kedvezett neki, Budai Ézsaiás bátyja, Budai Ferenc (1760–1802) hajdúszováti református lelkész lexikonjával (Magyarország polgári históriára való lexikon a XVI. század végéig, I–III., Nagyvárad) egy időben adta ki saját lexikonját. Gombos 8 kötetes lexikont szerkesztett, de csak az első (Aba-Blatnik címszavakat tartalmazó) kötet jelent meg. K. Nagy Sándortól tudjuk, hogy a kézirat Bihar vármegye levéltárába, majd onnan a múzeumba került. A hatalmas vállalkozásban Gombos segítségére volt *Miskolczy Károly* (1809–1870), akiben a bihari helynévkutatás és helytörténetírás úttörőjét tisztelhetjük. Mindmáig megválaszolatlan a kérdés azonban, miért rekedt el a kötetek további kiadása? A legnyomósabb ok talán az lehetett, hogy Gombos Dánielnek nem sikerült bőkezű mecénásokat találnia. Másrészt ugyancsak probléma lehetett az is, hogy a bihariak könyvespolcán már ott állt Budai Ferenc lexikonja. Így maradhatott torzóban ez a mérész vállalkozás, melynek egyetlen kötete 1837-ben jelent meg Debrecenben, 3 ezer példányban. A kutatók sokáig azt hitték, Gombos Dániel síremléke megsemmisült, de az szerencsére tévesnek bizonyult: bozótok közt, elhagyottan, de előbukkant a székelyhídi temetőben.

Nem volt ilyen szerencséje *Domokos Lőrinc* (Debrecen, 1761 – Nagyvárad, 1825) táblabíró, Bihar vármegye főjegyzője (1803–1810) monumentális síremlékének. A Diószeg és Kágya közötti országút jobb oldalán, a Kopasz-domb után állt – magányosan – a határban, egészen az 1980-as évek közepéig. K. Nagy Sándor száz évvel korábban még épségben olvashatta rajta a feliratot. A gránitból épült síremlék északi és déli oldalán, nemesi címer állt: „Néhai Tekintetes N. S. Nemzetes és Vitézlett Szalakapolcsi Domokos Lőrinc úrnak, a Lajos fiának, a Márton unokájának (...)”. Az említett Lajos és Márton: Domokos Márton (1697–1764) debreceni főbíró, egyházi főgondnok ill. Domokos Lajos (1728–1803) főbíró, az egyház és a kollégium főgondnoka, akiknek Kolyban volt birtokuk. E birtokon Széchenyi is látogatást tett, mint Naplójából (1823. június 1.) kiderül: „Kolyban megismerkedtem Domokos Lőrincel. Sok vitatkozás után politikai helyzetünkről, végül abban egyeztünk meg, hogy nekünk magyaroknak nincs más hátra, mint jajgatni, fizetni, imádkozni.”¹⁴

A XIX. század első felében ünnepezt íróknak számított *Szentmihályiné Szabó Mária* (Ottomány, 1888–Leányfalu, 1982), aki történelmi és családi ihletettséggű regényeket írt. Felfelé című regénye (1925) a szülőfaluba kalauzolja az olvasót. Ugyancsak az Érmelléken szerzett élmények elevenednek meg *Szalacsi Rácz Imre* (Szalacs, 1900 – Debrecen, 1956) író, újságíró regényeiben és *Szalacsi Rácz István* (Szalacs, 1904 – Nyíregyháza, 1966) festő vásznain.

Kovács János (Szeghalom, 1816 – Szalacs, 1906) tanár, természettudós. 1856-tól négy évtizeden keresztül a debreceni református kollégium tanára volt, görögöt, latint és természetrajzot taní-

¹⁴ Széchenyi István Naplója. (Szerk. és bev. Viszota Gyula). Budapest. 1939.

tott. Gyűjtött Biharban, de Tisza Domokos kísérőjeként Afrikába is eljutott. A debreceni évek után 1896-tól Szalacson élt. Ő találta meg a „magyar Faust”, Hatvani István orvos, polihisztor el-tűntnek vélt sírkövét, mely a temetőből egy debreceni cí-visporta bejáratához került kerékvető kőnek.

Az érmelléki barangolás végéhez közeledve meg kell említenünk néhány fontos XX. századi személyiséget is. Mikecs László (Diószeg, 1917 – taganrogi fogolytábor, 1944) tanár, néprajzkutató. Cegléden és Aszódon tanult, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett német–magyar szakos tanári oklevelet. A nagyhírű Eötvös Kollégium ösztöndíjasa volt, Mályusz Elemér, Pais Dezső, Győrffy István, Solymossy Sándor és Kodály Zoltán tanítványa volt. Önszorgalomból románul tanult és 1938-ban részt vett a Dimitrie Gusti-féle „falukutató monografikus iskola” Észak Moldvában zajló felmérésein. Románia című útírajza 1940-ben jelent meg. Csángók című terjedelmes monográfiáját, ahogyan az a műben olvasható, 1941 nyarán írta a diószegi szőlőhegyen. A moldvai katolikusok 1646–1647. évi összeírása című munkája az Erdélyi Tudományos Füzetek 1944/171. számában jelen meg. Mikecs munkássága nem kizárólag tudományos cikkek és könyvek szerkesztéséből, írásából állt, nyomdát és népfőiskolát tervezett Diószegre. Sajnos, tervét nem tudta megvalósítani.

Szenvedélyesen kutatta az Érmelléket, „minden élő és holt értéket gyűjtött” *Andrássy Ernő* (Szalacs, 1894 – Érmihályfalva, 1968) orvosdoktor, aki egyaránt otthonosan mozgott az őslénytan, az állattan, a történelem, a numizmatika, a régészet, de különösen az ornitológia és oológia tudományában. Felbecsülhetetlen értékű gyűjteményt alkotott. Az ottományi földvárban elkezdett ásatásainak szakszerű folytatására Roska Márton régészt kérte fel. A bronzkor ad-

dig ismeretlen kultúrszintjét tárták fel,

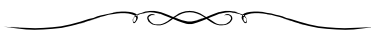
amit a „locus classicus” alapján, Ion Nestor bukaresti régész javaslatára (1931) „ottományi kultúra” néven jegyezték a régészet.

Aligha kétséges, az Érmellék múltja minden vonatkozásban kötelez, de csak addig tehetünk érte valamit, amíg vannak természeti, történeti és népi értékeink, ameddig a korabeli nagyjaink emlékei nem hullanak ki végérvényesen a felejtés rostáján!

Irodalom

- Anonymus*: A magyarok cselekedeteiről. In. A magyar középkor irodalma. Budapest, 1984.
- Bél Máttyás*: Bihar megye leírás. In. A Bihari Múzeum Évkönyve II. Berettyóújfalva, 1978. (P. Szalay Emőke fordítása)
- Benedek Zoltán*: Érmellék. Orosháza, 1996.
- Borovszky Samu*: Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, 1901.
- Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története II–III., Nagyvárad, 1883–1884.
- Emődi Tamás*: Cercetari efectuate la Biserica reformate din Sacuieni. In. Arhitectura medievala religioasa din Transilvani – Középkori egyházi építészet Erdélyben I. Muzeul Satu Mare–Szatmár Megyei Múzeum, 1999.
- Győrffy György*: Az Árpád-kor Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1987.
- Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. I–IV. Pest, 1851.
- Hajdú-Moboros József*: Partium. Nagyvárad, 1997.
- Jakó Zsigmond*: Bihar vármegye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940.
- Jakó Zsigmond*: Bihari várak kutatásáról. In. Művelődés 1983, 1999.
- Kiss Gábor*: Erdélyi várak, várkastélyok. Budapest, 1990.
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1984.
- Kovács Lajos*: Az Érmellék madarai. In. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Naturalia I. Szeged, 1999.

- Kozák Lajos*: A herpályi apátsági templomrom építéstörténete. In. Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu, 1981.
- Kóny László*: Tájképek utazási rajzokban. Bukarest, 1984. Téka sorozat. (Válogatta és a bevezető tanulmányt írta *Bálint József*.)
- Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. Budapest, 1943.
- Nánási Zoltán*: Székelyhíd történeti monográfiája. Székelyhíd, 2003.
- Nánási Zoltán*: Dr. Andrássy az Érmellék utolsó polihisztorja. Partiumi Füzetek 24. Nagyvárad, 2003.
- K. Nagy Sándor*: Biharország, I–III., Nagyvárad, 1984–86.
- Nemeskürty István*: Diák, írj magyar éneket, I–II. Budapest, 1983.
- Pesty Frigyes*: Bihar vármegye, I–II., Debrecen, 1996–98.
- Szalárdi János*: Siralmas magyar krónika. Budapest, 1980.
- Széchényi István*: Napló. (szerk., bev. *Viszota Gyula*). Budapest, 1939.
- Varga Gyula*: Az érmelléki szőlőkultúra. In. A Debreceni Déri Múzeum 1974. évi évkönyve. Debrecen, 1975.
- Wilhelm Sándor*: Hagyományos halászat az Érmelléken. In. Népismereti Dolgozatok. Bukarest, 1994.

Az albisi Zólyomi család története

Az Albisiak, később albisi Zólyomiak majd háromszáz éven keresztül Bihar és Szabolcs vármegyében – az Érmellék vidékén – meghatározó szerepet játszottak, ennek ellenére a család történetét átfogóan még senki sem dolgozta fel. A família a XIV. század második felében tűnik fel az oklevelekben. Hamar felemelkednek és a század végére már országos szinten is ismertté válnak. Egyre gyarapodó birtokaik révén tekintélyük tovább növekszik. A XV. században a királyi udvarban is gyakran megfordulnak, ekkor már egyenesen a bárók között tartják őket számon. A mohácsi vész századában az országot pusztító belső ellentétek és a török hódítás megtizedelte a magyar nemességet is. A família birtokai az éppen megszületőben lévő Erdélyi Fejedelemség, a Magyar Királyság és a hódoltsági területek találkozásánál feküdtek, ennek ellenére a Zólyomiak átvészelve a nehéz időket, ezután Erdélyben fontos szerepet játszottak a nagypolitikában. A Bethlen Gábor uralkodása és a halála utáni zavaros évek még egyszer a Zólyomiak felemelkedését hozták, ami végül tragikus bukásukhoz is vezetett. Jósika Miklós regényében a család leghíresebb tagjáról, Zólyomi Dávidról emlékezett meg a XIX. században.¹

¹ Jósika Miklós: Zólyomi. Pesth, 1836.

A család felemelkedése

Az Albisi család a XIV. század második felében jelent meg Bihar vármegyében, ám valószínűleg egyik nagy nemzetséghez sem tartozott. Nevüket Albis (*Albeus*, *Albens*) községről vették – mely valószínűleg törzsbirtokuk volt –, s amelyet jelentős nemzetségi birtoktestek vettek körül. A szomszédos birtokosok között olyan nagy nevek is voltak, mint az Ákos- és Gutkeled nembeliek.² A család első ismert tagja Albisi László fia Márton mester (*magister*), aki 1362-ben, mint a nádor embere tűnik fel egy perben.³ Majd 1385-ben második fiával, Dáviddal (I.) és rokonukkal Barsa nembeli Beke főispán fiával együtt keverednek hatalmaskodási perbe.⁴ Albisi Márton fiai Miklós (I.), Dávid (I.), István és Lőrinc mester voltak.⁵ Utóbbi rendszeresen, mint királyi ember⁶ (*homo regius*) – általában a váradi káptalan kiküldöttjeivel – mint hiteles tanú szerepel az oklevelekben. A királyi emberek mindig a megyei előkelők közül kerül-

² Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940. (A továbbiakban *Jakó*, i. m.) 40.

³ A nagykállói Kállay-család levéltára. Budapest, 1943. II. kötet. 1351–1386. 1444. sz.

⁴ Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Buda, 1829–1844. X/3. kötet. XXIII. sz.

⁵ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Budapest, 2001. Zólyomi (albisi). (A továbbiakban *Engel*, Genealógia.)

⁶ Zsigmondkori okmánytár I–II. kötet. Összeállította: Mályusz Elemér. Budapest, 1951–1958. (A továbbiakban ZsO.). I. kötet. 5980 és 5990. sz.

tek ki, feladatuk általában határjárás, perbeidézés, tanúskodás stb. volt.⁷ Az Albisiak tekintélyét az is növelte, hogy 1373-tól folyamatosan új birtokokat kaptak a királytól.

A család felemelkedésében nagy szerep jutott a fent említett Dávidnak (I.); ő veszi fel a Zólyomi nevet is, az „albisi” azonban nemesi előnévként továbbra is megmarad. Fényes hivatali pályája és az oklevelekben gyakran emlegetett érdemei bizonyítják, hogy Zsigmond király bizalmát messzemenően élvezte, hiszen a királyi hivatalok még a XIV–XV. században is bizalmi állásnak számítottak éppúgy, mint a megyék vezető pozíciói. Valószínűleg fiatalon, mint apród került a királyi udvarba.⁸ Albisi Dávid mester 1399-ben ifjabb Losonczi László szlavón bán mellett vicebán és körösi ispán volt,⁹ majd Sárói László mellett ismét ugyanebben a pozícióban találkozunk nevével, azzal a különbséggel, hogy itt már a zágrábi ispáni¹⁰ tisztet bírja. Pályája csúcására érkezett, mikor zólyomi ispánná nevezik ki (1393–1402);¹¹ később is gyakran, mint volt zólyomi ispánt emlegetik. Emellett azonban fontos udvari tisztet is ellátott: 1393–1394 között Sárói László ajtónállómester helyetteseként¹² királyi aludvarmester (*vicemagister curiae regiae*) volt. Ebben a minőségben, gyakran, mint *relator*¹³ hitelesíti a királyi okleveleket, ezt követően (1403–1404) Bihar vármegye ispánjaként¹⁴ tevékenykedik. Pályafutásának töretlen volta jelzi, hogy nem vett részt a király elleni összeeskü-

vésekben. Zólyomi katonai szolgálatait a király gyakran igénybe vette, így egyik oklevelében Zsigmond csehországi hadjáratában való részvételét emlegeti.¹⁵ A király azonban az ország határain belül is gyakran indított büntető hadjáratokat, így például a hűtlen Losoncziak birtokában lévő Valkóvár ostromára hívta Csáki Györggyel és Kusalyi Jakcs Jánossal együtt.¹⁶ Annak ellenére, hogy Zólyomi további pozíciót már nem kapott, 1428-ban bekövetkezett halálakor tekintélyes birtokokat hagyott utódaira (Tamás I., László II., Miklós II., Dávid II.).¹⁷

Fiai közül Tamás (I.) már 1417-ben, mint udvari ifjú¹⁸ (*iuvenis aulae*) tűnik fel a királyi udvarban. Dávid fia Tamás a király kíséretéhez tartozott és elkísérte Zsigmondot isztriai, németföldi, lombardiai, aragóniai, franciaországi és angliai útjaira is.¹⁹ A király halála után a család nem esett ki a politikai vérkeringésből, ezt bizonyítja, hogy a budai országgyűlésen Zólyomi Tamás neve is szerepel az V. László megkoronázását érvénytelenítő és I. Ulászlót elismerő követek névsorában.²⁰ Nem sokkal később a székesfehérvári országgyűlésen²¹ is feltűnik, ahol a rendek megerősítik Ulászlót királyi jogaiban. A

⁷ Osváth Gyula: A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. Budapest, 1913. 111–112.

⁸ Jakó i. m. 56.

⁹ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. CD-ROM. Budapest, 2001. (A továbbiakban Engel, Archontológia.) I. Bárók. Szlavón bán.

¹⁰ Engel, Archontológia. I. Bárók. Szlavón bán.

¹¹ Engel, Archontológia. IV. Ispánok. Zólyom.

¹² 1381 óta az ajtónállómester egyben udvarmester is volt. Engel, Archontológia. I. Bárók. Ajtónállómester

¹³ ZsO. II/1. 112. , 2211–12. , III. 1027.

¹⁴ Engel, Archontológia. IV. Ispánok. Bihar.

¹⁵ 1403. október 14. ZsO. II/1. 2652. az eset nem egyedülálló: 1403. december 9-én egy külföldi hadjárat miatt kell Csáki György volt székelispánnal és a Várdaikkal együtt a győri táborba vonulnia. ZsO. II/1. 2831. A külföldi hadjáratból azonban semmi sem lett, ld. következő jegyzet.

¹⁶ Az oklevél 1404. január 7-én kelt. ZsO. II/1. 2910.

¹⁷ Engel, Genealógia. Zólyomi (albisi).

¹⁸ Hazai oklevéltár 1234–1536. Budapest. 1879. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. 319. sz. A továbbiakban Hazai Oklevéltár.

¹⁹ Jakó i. m. 56. és Fejérpataky László: Bizottsági jelentések. *Századok*, 1889. VIII. 121.

²⁰ Mátyusz Elemér: A magyar rendi állam a Hunyadiak korában. Első rész. *Századok*, 1957. 76. 128. jegyzet és *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970. 157.

²¹ Engel, Archontológia. VII. Főrendek és országgyűlési követek 1439–1457.

család pozícióit erősítendő²² feleségül vette a Gutkeled nemzetség sárvármonostori ágából származó Várdai Zsigmond leányát, Katalint²³.

Dávid fia Dávid (II.) szintén a királyi udvar tagja, 1433-ban udvari lovag (*miles aulae*). V. Márton pápa egyik oklevelében²⁴ 1427-ben még mint váradi nemes szerepel. Néhány évvel később azonban már Csáki György fiával, Ferencel együtt, mint „*nobilibus baronibus Waradiensis*”²⁵ említik. A XV. században nem teljesen tisztázott, ki számít bárónak, de kétségtelenül igaz, hogy a pápákhoz benyújtott kérelmek – *supplicationes* – adatai gyakran nem fedték a valóságot.²⁶ Ennek ellenére elmondható, hogy az albisi Zólyomiakat ekkor már a bárók között tartják számon. Ezt megerősíteni látszik az a tény is, hogy Hunyadi Mátyástól 1460-ban várépítési jogot nyernek,²⁷ így Székelyhídon – a Zólyomi birtokok központjában – felépülhetett várak, ami tovább növelte tekintélyüket. Zólyomi Tamás örökösei (László III., Péter, Tamás II., Dávid III.)²⁸ nem tudtak megegyezni a birtokok felosztásán, ezért Hunyadi János kormányzó megparancsolta János váradi püspöknek és Csáki

Ferenc bihari ispánnak, hogy tartsanak osztályt (*divisio*) Zólyomi László (III.) és Dávid (III.) valamennyi birtokában.²⁹ Úgy tűnik, a parancs nem talált visszhangra, mivel a kormányzó újabb oklevelében³⁰ szólítja fel Zólyomi Lászlót, hogy osszák fel az örökséget. Valószínűleg később mégis sikerült rendezni a családi ellentéteket, ugyanis a Pálóczi László országbíró előtt zajló perben László és Dávid, Szokoli (*Zakoli*) Miklóssal és Telegdy Miklóssal egyetemben, már együtt fosztogatja a király (!) anyjának, Szilágyi Erzsébetnek bihari birtokait (1464).³¹ A mindennapi élethez hozzátartoztak a különböző nemes családok egymás elleni hatalmaskodásai. A XV. század második felében különösen sok ilyen eset fordult elő Biharban. Mindenesetre a fentebbi eset azt bizonyítja, hogy a Zólyomiak is szívesen részt vettek hasonló vállalkozásokban, ám az is előfordult, hogy őket háborgatták, így 1465-ben Zólyomi Tamás és Dávid a Paczali testvéreket pereli, mert azok a Csákiak parancsára birtokaikat dúlták.³² Ugyancsak Paczali Márton, Tamás, László, Mihály, valamint a gyakran hatalmaskodó Álmosdi Csire család³³ tagja, Tamás ellen folytatnak vizsgálatot hasonló ügyben, a felperesek szintén Zólyomi Tamás és Dávid. Még ebben az évben Guthi Zsigmond fia, Ferenc és Guthi János foglalják el Vidteleket,³⁴ ami ellen a Zólyomiak tiltakoznak. A megyei közéletben fontos szerepe volt a fo-

²² Ugyanis a Várdaiak a XV. század folyamán több, országos szinten is jelentős hivatalt viseltek, így Katalin unokatestvérei közül István kalocsai érsek, Aladár pohárnokmester, ifjabb Miklós főkincstartó, fia Mátyás boszniai püspök volt. *Engel, Genealógia. Uo. és Gutkeled nem 5. Sárvármonostori ág. 11. tábla: Várdai (folyt.)*.

²³ *Engel, Genealógia. Gutkeled nem 5. Sárvármonostori ág. 10. tábla: Várdai.*

²⁴ Olaszországi magyar oklevéltár. XV. századi pápák oklevelei. I–II. kötet. Kiadja *Lukcsics Pál*. Budapest. 1931–1938. V. Márton pápa (1417–1431). 941. sz.

²⁵ *Lukcsics, II. kötet. 152. sz.*

²⁶ *Fügedi Erika: A 15. századi arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970. 12.*

²⁷ *Bunyitay Vince: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I–IV. kötet. Reprint. 1999–2002. (A továbbiakban *Bunyitay, A váradi püspökség.*) III. kötet. 316.*

²⁸ Lányai: Hedvig a Torda vármegyei birtokos Gerendi Miklós felesége, Margit, Csomai Ördög János felesége és Anna (I.). *Engel, Genealógia. Zólyomi (albisi)*

²⁹ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Budapest, 2001. Dl. 55517.

³⁰ Uo. Dl. 55518.

³¹ A zichi és vásonkeői gr. Zichy-család idős ágának okmánytára. I–XII. Pest, 1871–1931. X. kötet. 234. sz.

³² Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest, 2004. (A továbbiakban DVD könyvtár IV.) *Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája. VI. kötet. Birtokosok, családok története. L–Z. /Zólyomi.*

³³ *Bárany Attila: Egy bihari család, az Álmosdi Csirék története. Turul, 2004/3–4. füzet. 102.*

³⁴ DVD könyvtár IV. *Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája. VI. kötet. Birtokosok, családok története. L–Z. /Zólyomi.*

gott bírának, akik csak pénzbüntetés terhe mellett utasíthaták vissza megválasztásukat, mindenestre tény, hogy ebbe a pozícióba csak tekintélyes személyeket választottak. 1475-ben a Gutai Ország Mihály nádor előtt zajló perben, ami egyrészt Miklós váci püspök és ecsedi Báthori István országbíró és családtagjai, másrészt a Károlyi család tagjai között – kétszáz aranyforint terhe mellett – folyt; a vitás ügyeket, Zólyomi Tamás és társai, mint fogott bírák ítélete alá bocsátották.³⁵ 1479-ben a szentjogi konvent előtt Zólyomi Anna³⁶ bátyja, Tamás javára lemond öröklési jogáról.

Albisi Zólyomi László fiai János (I.) és Ferenc (I.) voltak. A családnak ez az ága igen korán fiú utód hiányában kihalt (1517).³⁷

Tamásnak somlyói Báthori Antal leányától, Erzsébettől született gyermekei Miklós (III.), Dávid (IV.), György (I.) közül, különösen az első játszott fontos szerepet az országos politikában.

Zólyomi Miklós (III.) nevével először 1480-ban találkozunk, amikor a váradi káptalan jelenti Mátyás királynak, hogy a parancsára lefolytatott nyomozás igaznak találta a vádat, mely szerint Zólyomi Kereki László méneséből 108 lovat hajtattott el.³⁸ Az 1490. évi királyválasztó országgyűlésen a bárók között foglalt helyet.³⁹ A bárók törekvése a királyi tanács szűkítésére 1492-ben még nem járt sikerrel, Zólyomi Miklós

ekkor a világi urak között az ötvenedik helyet foglalhatta el. Igaz, hogy ekkor még formailag nem különböztették meg a bárókat és a nemesi előkelőket (*proceres*), de Zólyomi már inkább ez utóbbihoz tartozott. Ezt bizonyítja, hogy később köznemesi ülnökként⁴⁰ vett részt a tanács ülésein, majd 1492. március 7-én neve szerepel abban az oklevélben,⁴¹ mely az Ulászló és a Miksa közötti békét hitelesíti és kimondja a Habsburgok trónöröklési jogát is. Az országgyűlésen Ártándi Pállal⁴² – aki később a Zólyomiakkal is rokoni kapcsolatba kerül – együtt Bihar vármegye követi. Ezután a századfordulón, a tanácsba választott köznemesi ülnökökről készült listában⁴³ is előfordul a neve. Eközben a megyei életben is igen aktív szerepet vállaltak a Zólyomiak. A székelyhídi plébános, Bertalan segítségével Zólyomi Tamás (II.) özvegye, férje adósságait megadja a hitelező Köbölkúti Jánosnak.⁴⁴ Álmosdi Csire Tamás panaszára 1498-ban, Surányi János és Zólyomi Tamás fiai, Dávid (IV.) és György ellen folytatnak vizsgálatot.⁴⁵ A dési polgárok 1502-ben Ulászlónál panaszt emelnek, hogy privilégiumaik ellenére Zólyomi Miklós székelyhídi birtokán vámot szedett tőlük.⁴⁶ Úgy tűnik, a felhívás nem hozta meg a várt eredményt, mert 1517-ben II. Lajos Zólyomi Dávid (IV.) fiát, Jánost (II.) és Ártándi

³⁵ A bírótársak: Parlagi György, Kállói Lőkös János, Szatmári János, Perényi Pál, Kölcsei Bornemissza János. Ám nem sokkal később az ítélethozatalt elhalasztották. A nagykarolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. I–V. kötet. Szerk.: *Géresi Kálmán*. Budapest, 1882–1897. II. kötet. CCLXV. sz. és CCLXVI. sz.

³⁶ Ld. 28. jegyzet.

³⁷ Engel, Genealógia. Zólyomi (albisi)

³⁸ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Budapest, 2001. Dl. 88645.

³⁹ *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: *H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc*. Budapest, 1984. 260. és *Uő*. Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok*, 1988/1–2. III. Függelék, 208.

⁴⁰ *Kubinyi*, 1988. III. Függelék, 208.

⁴¹ Arcanum DVD könyvtár III. Történelem. Budapest. 2004. (A továbbiakban DVD könyvtár III.) Magyarország történeti emlékei az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállításon. Szerk.: *Czobor Béla–Szalay Imre*. Vegyesházi királyok kora. Politikai és társadalmi fejlődés. Az oklevél fotómásolata: 139. ábra

⁴² A család történetére ld. *Bárany Attila*. Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. *Turnul*, 2003/1–2. 25–34. és 47. jegyzet.

⁴³ *Kubinyi*, 1988. III. Függelék, 208.

⁴⁴ *Bunyitay*, A váradi püspökség. III. kötet. 323.

⁴⁵ DVD könyvtár IV. *Petri Mór*: Szilágy vármegye monográfiája. VI. kötet. Birtokosok, családok története. I–Z. /Zólyomi.

⁴⁶ DVD könyvtár IV. Szolnok–Doboka vármegye monográfiája. III. kötet. Írta: *Kádár József*. Deés

Pált rendelettel inti, hogy ne vámoltsanak és a vámolásra vonatkozó iratokat mutassák fel. Ártándi felesége révén jutott rokonságba a Zólyomiakkal, ugyanis Telegdy Fruzsina korábban, Zólyomi György és Dorogházi Krisztina fiának, Lászlónak (IV.) volt a hitvese.⁴⁷ Egyedül László utódai vitték tovább a Zólyomi nevet.

A vész százada

A XVI. század elején a Dózsa György vezette felkelés a megyébe is begyűrűzött. A parasztlázadás a Zólyomiakat sem kímélte. Istvánffy Miklós⁴⁸ leírása szerint: „*Lőrincz pap, Dósa György híve és legjobb barátja, zsakmányolás végett szerzetesguldana, a jeles és ősrégi nemes Zólyomy Miklóst három testvérével otthon találván, a házát reá gyújtotta, és megégette családjával s mindazon drágaságaival együtt, miiket a parasztok el nem rabolhattak.*” Annak ellenére, hogy Istvánffy adatai nem pontosak, II. Lajos egyik oklevele mégis alátámasztja a pusztítást. A Zólyomiak 1520-ban, a váradi káptalan útján korábbi birtokaikra új adományt⁴⁹ (*nova donatio*) kaptak az uralkodótól. Ezek után nem csoda, hogy a rokoni szálak erősítése nagyon fontos volt a vérveszteségek pótlására. Az Ártándiakkal való kapcsolat elmélyítésére, Zólyomi Miklósnak Homonnai Drugeth Borbálától⁵⁰ született fia Ferenc (II.) 1536-ban feleségül vet-

te Ártándi Annát.⁵¹ Ferenc testvére Katalin, aki Sarmasági János bihari birtokos hitvese volt, majd annak halála után Zsombori Mihállyal kötött házasságot.⁵² I. Ferdinánd király ítéletlevele alapján, Zsombori Mihályné Albisi Katalin leánynegyedét (*quarta puellaris*) az egyébként rokon Homonnai Drugethek jogtalanul tartják vissza.⁵³ Dávid (IV.) felesége Rápolti Katalin volt, akitől János (II.) nevű fia született. Utóbbi hitveséül, a tekintélyes Martonosi Pestyéni Gergely⁵⁴ lányát, Katalint választotta. Mivel fiuk nem született, ezért lányukat, Klárát, 1535-ben fiúsítják (*praefectio*). Első férje, Makófalvi Makó Gergely fia Miklós⁵⁵ hamar elhunyt. Miután második férje, Paksy Ferenc is meghalt, a házasságai révén jelentős vagyont gyűjtő Varkocs Tamás⁵⁶ veszi el. Az atyafiságot és a tekintélyes családfő hiányát kihasználva, Pestyéni Gergely mindent megtett azért, hogy az albisi Zólyomiak vagyonát megszerezze. Sikerült is elérnie Szapolyai Jánosnál,⁵⁷ hogy Székelyhídat és a hozzá tartozó birtoktesteket – amiket ekkor zálogban bírt – a király neki adományozza. A birtokokra azonban Bajoni Benedek⁵⁸ is szemet vetett, mert Zó-

⁴⁷ Enge, Genealógia. Ártándi. Uo.: Csanád nem 1. Főág 2. tábla: Telegdi

⁴⁸ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Ford. Jubász László. A szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Székely György. Budapest, 1962. 60–61. Ezzel szemben Szerémi Solyom várának feldúlását említi. Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Jubász László. A bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta Székely György. Budapest, 1961. 70.

⁴⁹ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Budapest, 2000. D1. 72192.

⁵⁰ Homonnai Druget Simon pohárnokmester és Bebek Zsófia lánya. Engel, Genealógia. Druget 2. tábla: Homonnai

⁵¹ Bárány Attila: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. Turul, 2003/1–2. 26.

⁵² Kis Bálint: A Sarmasági család. Turul, 1900/4. 180. és Engel, Genealógia. Brassói-rokonság 1. tábla: Zsombori (Zombori)

⁵³ Magyary Károly: Regesták Alsófehérvármegye levéltárából. Történelmi Tár, 1907. 108.

⁵⁴ Szapolyait támogató politikus, 1530–40 között országbíró. Markó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Budapest, 2000. 274–275.

⁵⁵ Makó Gergely az 1505. évi rákosi gyűlésen Csanád megye követe. Makay Dezső: A Csanád nemzetség Waffa és Bogyoszló vonala. (Első közlemény). Gergely ága. Turul, 1896/1. 31.

⁵⁶ Második felesége Telegdy Katalin volt, később a Telegdy-birtokok egy részére is ráteszi a kezét. Uo.

⁵⁷ Bunyitay Vince: Az egyedi apátság története. Nagyvárad. 1880. 7.

⁵⁸ Bajoni Benedek a XVI. század első felében jelentős vagyont gyűjtött. Szapolyai Jánost támogatta, ám annak halála után Ferdinánd mellé pártolt, miköz-

lyomi Miklós lánya, Katalin tiltakozásában⁵⁹ már őt is tiltja a terület megszerzésétől. Végül a század közepére rendeződött a helyzet és a birtokok nagyrészt visszakerültek a Zólyomiakhoz, akik még ekkor is Bihar vármegye tizenöt leggazdagabb családja közé tartoztak.⁶⁰

Albisi Zólyomi László (IV.) fiai, Mihály, Ferenc és Tamás (III.).⁶¹ Lánya, Katalin Forgách Zsigmond felesége⁶² lett. Zólyomi Tamás szerepel a Bajoni Zsófia részére 1575-ben kiállított oklevél regesztájában, megnevezése *egregius*.⁶³ Felesége Csáky Kata volt. Az 1588-ban elhunyt Zólyomi Tamás egész alakos sírköve (1. kép) – mely ma is a székelyhídi református templom falában látható – a család gazdagságáról árulkodik. Zólyomi teljes páncélzatot: sima mellvasat és rákozott derékvértet visel, ami alól előtűnik a sodronying. Karjait és lábait lemezes vértzet takarja, lábfején rákozott vassaru. Sisakja magyaros típus, az áll védelmét alulról a mellvashoz erősített állvért biztosítja. Jobb oldalán egyenes pallos, mellére hajtott baljában tollas buzogányt tart. A sírkő kivitelezése és a Zólyomin látható viselet erőteljes hasonlóságot mutat Varkócz Kristóf⁶⁴ késmárki sírkövével.

1. kép. Zólyomi Tamás sírköve

Tamás gyermekei György (II.), László (V.), Anna (II.), Magdolna és Miklós (IV.).⁶⁵ Utóbbi részt vett a csapatok gyűjtésében Homonnai Bálinttal és Rákóczi Lajossal együtt a goroszlói csatára való felkészülés során.⁶⁶ Ám nem sokkal később (1604 előtt) meghalt. Tartozásainak törlesztésére özvegye, Daróczy Zsófia 1604. júniusában pecsétes hitlevelével vállalt garanciát, nem fizetés esetére a hitelező Gyulafi László a hitelösszeget „*jobbágyain és maradékain megveheti*.”⁶⁷

ben Izabellát is szolgálta. *Szádeczky Lajos*: A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A Bajoni családról. (Könyvismertetés). *Turul*, 1885/1. 38.

⁵⁹ *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Budapest. 1990. II. kötet. 4586. sz.

⁶⁰ *Jakó*, i. m. 190.

⁶¹ *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. kötet. Pest, 1857–1865. XII. kötet. 425.

⁶² Gyermekeik közül Ferenc váradi püspök és történetíró, Imre trencsényi főispán lett. DVD könyvtár III. Magyar történelmi életrajzok. (továbbiakban MTÉ) Forgách Ferenc 1535–1577. Első könyv. Ifjú évek.

⁶³ Királyi Könyvek. 1–9. kötet. 1527–1647. CD-ROM. Budapest. 2001. A 57-Magyar Kancelláriai Levéltár-Libri regii-4. kötet-6–8.

⁶⁴ *Csoma-Csergheő*: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Budapest, 1890. 89–93.

⁶⁵ *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. kötet. 425.

⁶⁶ DVD könyvtár III.; *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. 14. A török hatalom hanyatlása. III. A hosszú (15 éves) török háború időszaka. 11. Az 1601. évi hadjáratok. d) Az erdélyi hadjárat. A goroszlói csata 1601. augusztus 3.-án.

⁶⁷ DVD könyvtár IV.; *Petri Mór*: Szilágy vármegye monográfiája. VI. kötet. Birtokosok, családok története. L–Z. /Zólyomi.

Az utolsó Zólyomiak

Albisi Zólyomi Tamás fiának, Miklósnak a gyermekei Erzsébet és Dávid (V.).⁶⁸ A kicsapongásairól is híres Zólyomi Erzsébet, állítólag Báthori Gábor erdélyi fejedelem szeretője volt. Botránys viselkedése az 1614-es medgyesi országgyűlésen is vita tárgyát képezte.⁶⁹ Házasságai sem voltak szerencsések. Első férje Szerdahelyi Imrefi Mihály volt, ennek halála után Gavrilă Movilă⁷⁰ havasalföldi vajdához ment hozzá. Később Kolozsvári Bornemissza László hitvese lesz. Zólyomi Erzsébet a későbbiek során mérenyületet szervezett Rákóczi György ellen Solyomkő várában, amely végül megghiúsult.⁷¹ Az eset után mégis sikerül kiegyeznie Rákóczival: Erzsébet továbbra is megtarthatja a várat, ám halála után a fejedelem a Zólyomi-örökösöktől 25 000 forintért megvásárolja.⁷²

Zólyomi Miklós korai halála után fia, Dávid a fejedelmi udvarba került⁷³ és ott nevelkedett. Részt vett Bethlen Gábor fejedelem II. Ferdinánd elleni hadjárataiban (1619, 1623, 1626); 1626-ban már az udvari és mezei hadak főkapitánya és háromszéki főkapitány.⁷⁴ Ezután sorra kapta a birtokadományokat, így néhány év alatt

Erdély egyik legbefolyásosabb embere lett. Ebben minden bizonnyal közrejátszott az is, hogy felesége Bethlen Kata,⁷⁵ a fejedelem unokahúga volt; de a rossz nyelvek szerint gyengéd kapcsolat fűzte sógornőjéhez, Széchy Máriához⁷⁶ is. Az 1627-ben a szultáni athnamét átvevő küldöttség tagja ifjabb Bethlen Istvánnal, Csáky Györggyel és Gyulafi Sámuellel együtt.⁷⁷ Bethlen Gábor halála után hamar szembekerült Brandenburgi Katalinnal, mivel az a megüresedett kővári kapitányságot kegyencének, Csáky Istvánnak ajánlotta fel. Az viszont nem fogadta el, mivel a hadak Zólyomi kezében voltak, ezért Brandenburgi Katalin „becsületes hívűinknek tekintetes és ngos albisi Zólyomi Dávidnak” adományozta.⁷⁸ Brandenburgi Katalin bukása után megindult a harc a fejedelmi trónért. Ifjabb Bethlen István és Zólyomi személyesen hívták meg Rákóczi Györgyöt a trónra. Mire Rákóczi hadaival bevonult Váradra, a korábbi kormányzót, idősebb Bethlen Istvánt fejedelemmé választották a rendek. A kényes helyzetet végül ifjabb Bethlen István oldotta meg.⁷⁹ Zólyomi Dávid később Kolozsvár megye főispáni tisztét kapta, feladatát 1632–1633 között⁸⁰ látta el. Egy korábbi határmenti incidens⁸¹ miatt, Esterházy nádor megverte a

⁶⁸ Zólyomi Dávid a kor egyik jelentős személyisége volt, alakja minden XVII. századdal foglalkozó történeti munkában szerepel. Külön tanulmányban taglalja Zólyomi pályafutását: *Gyalókey Jenő*: Albisi Zólyomi Dávid. *Századok*, 1917. 137–152. és 243–259.

⁶⁹ Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Budapest, 1884. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. (A továbbiakban EOE.) VII. kötet. 1614–1621. 102.

⁷⁰ A korabeli Erdélyben néhány román nemzetiségű politikus komoly pozíciókat is elfoglalt. Zólyomi Erzsébet férjével a Hátszegen élt, s gyakran fogadtak erdélyi emigránsokat. Erdély története. I–III. kötet. Budapest, 1986. Szerk.: *Köpeczi Béla*. (Továbbiakban Erdély tört.) II. kötet. 745.

⁷¹ EOE. X. kötet. 1637–1648. 44.

⁷² 1639. december 29. EOE. X. kötet. 1637–1648. 44.

⁷³ Erre utal Bethlen Gábor oklevelének egyik kivonata. EKK. 10–19. Libri regii-19. kötet-200–201.

⁷⁴ *Gyalókey Jenő*: Albisi Zólyomi Dávid. *Századok*, 1917. 139.

⁷⁵ Maga Bethlen Gábor emelte be családjába Zólyomit. Erdély tört. II. kötet. 688. és Hajdú-Bihar megyei Levéltár. (Továbbiakban HBmL.) IV. 12. b. 2. 66. csomag. Leszármazási táblák. Bethlen család.

⁷⁶ Férje ifjabb Bethlen István 1632-ben halt meg. A „murányi Vénusz” a későbbi nádor, Wesselényi Ferenc szeretője, majd felesége lett. *Nagy Iván*: A murányi Venusról. *Századok*, 1867. Első füzet. 53.

⁷⁷ *Gyalókey Jenő*: Albisi Zólyomi Dávid. *Századok*, 1917. 139.

⁷⁸ *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Budapest, 1994. 155.

⁷⁹ A budai pasánál kijelenti, hogy apját a katolikusok választották meg, szemben a protestáns Rákóczival. Török nyomásra az idős Bethlen lemond, Rákóczit 1630. december 1-jén megválasztják fejedelemnek. Erdély tört. II. kötet. 691.

⁸⁰ *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. 148.

⁸¹ A kállóiak és a böszörmények közti konfliktusban Esterházy előbbieket támogatta, míg utóbbiak Zólyomitól

hadjúk csapatait és félő volt, hogy Erdély ellen vonul. Zólyomi és az ifjabb Bethlen a támadást megelőzendő, az erdélyi seregekkel Rakamaznál⁸² legyőzte a nádori hadakat. Rákóczi György megrettenve Zólyomi népszerűségétől,⁸³ őt rendelte a Nagy Ambrus vezette parasztok leverésére, akik a fejedelem szövetségére számítottak, egy esetleges nádori támadással szemben. Túlzott politikai ambíciói és befolyása miatt Rákóczi bizalma olyannyira megrendült Zólyomiban,⁸⁴ hogy az *reversalist* adott a fejedelemnek: ha hűtlenségbe esnék, jószágait kobozzák el. Ennek ellenére 1632–33 folyamán több ízben is Rákóczi háta mögött tárgyalt, többek közt Wallenstein császári generálissal, Gusztáv Adolf svéd király magyarországi megbízottjával, Strassbourg Pállal és a törökökkel is. Ezért a fejedelem elfogatta és 1633 augusztusában a gyulafehérvári részgyűlésen hűtlenségi pert (*nota infidelitatis*)⁸⁵ indítottak ellene. Itt Zólyomi kijelentette (augusztus 23.), hogy Rákóczi György nagylelkűségében bízik, végül (augusztus 31.) az országgyűlés igaznak találva a vádakat, törvényben⁸⁶ mondta ki bűnösségét. A fejedelem halálbüntetését fogásra enyhítette, amit Kővárban töltött. Itt halt meg 1649. augusztus 1-én, birtokainak egy részét özvegye megtarthatta.

Halála után két gyermeket hagyott hátra: Miklóst (V.) és Krisztinát, aki Perényi Gábor felesé-

---

kértek segítséget, aki szétveri a nádori hadakat. *Gyalókey Jenő*: Albisi Zólyomi Dávid. *Századok*, 1917. 145.

⁸² A csata szeptember 9-én kezdődött és két napig tartott. Magyarország története tíz kötetben. Budapest, 1985. Szerk.: *Pach Zsigmond Pál*. (A továbbiakban Mo. tört.) 3/1. kötet. 868.

⁸³ Rákóczi féltette trónját Zólyomitól, aki a Habsburgok elleni harcai miatt egyre népszerűbb lett. Mo. tört. 3/1. kötet. 882.

⁸⁴ Konstantinápolyban Zólyomi estleges fejedelmé tételét sem zárták ki. Erdély tört. II. kötet. 863.

⁸⁵ EOE. IX. kötet. 1629–1637. Zólyomi Dávid notapere. 340–376.

⁸⁶ 1633: VI. articulus. Uo. 379.

ge⁸⁷ lett. Idősebb Bethlen István végrendeletében a még gyermek Zólyomi Miklósrá egy drágakövekkel kirakott lószerszámot és nyeret, egy aranyozott kardot zöld bársonyokkal; apjának Zólyomi Dávidnak egy hiúzbőrrel bélelt, zöld, angol posztóból készült mentét hagyományozott.⁸⁸ A politikai életben Zólyomi Miklós 1657-ben tűnik fel, nem sokkal később már fejedelmi tanácsos (*consiliarius*). Hunyad vármegye örökös főispáni tisztét töltötte be, kisebb megszakításokkal, 1658–1663⁸⁹ között; ugyanekkor Zaránd megye főispánja is.⁹⁰ II. Rákóczi György halála után a trón betöltéséért vívott harcban Barcsay Ákost támogatta,⁹¹ ezért Kemény János hatalomra kerülése után Husztra⁹² menekült; ekkor Ali budai pasa levelében⁹³ arra biztatja, legyen Erdély fejedelme. Apafi Mihály fejedelem uralkodása alatt ellene is nota-per indult. Az országgyűlés törvénybe⁹⁴ iktatta bűnösségét: birtokait elkobozták és 1664-ig Fogaras várában kellett raboskodnia, ekkor fejedelmi amnesztiát⁹⁵ kapott és kiszabadult. 1667-ben megpróbálta birtokait visszaszerezni, de nem járt sikerrel, ezért Konstantinápolyba ment, támogatást sze-

⁸⁷ HBmL. IV. 12. b. 2. 66. csomag. Leszármazási táblák. Bethlen család.

⁸⁸ DVD könyvtár IV. Ifj. *Reiszi Ede*: Bihar vármegye története. II. A mohácsi vésztől a szatmári békéig. 3. Közállapotok és művelődési viszonyok a XVI–XVII. században. 541. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu*.

⁸⁹ *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. 146.

⁹⁰ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. *Századok*, 1889. 35.

⁹¹ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. *Századok*, 1889. 35. és *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. kötet. 426.

⁹² Majd Rhédey Ferenc tartotta itt őrizet alatt. *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. *Századok*, 1889. 35.

⁹³ Másolatban fennmaradt levél. A lőcsei bizottság jelentései. *Pauler Gyula* jelentése. *Századok*, 1872. Nyolczadik füzet. 528. Szalárdi is említi: Szalárdi János siralmas magyar krónikája. Budapest. 1980. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Szakály Ferenc*. 651–653.

⁹⁴ 1662: XVII. articulus. EOE. XIII. kötet. (1661–1664) 131.

⁹⁵ EOE. XIII. kötet. (1661–1664) 280–281.

rezni a Portától.⁹⁶ Ellenségei távollétét használták fel arra, hogy újabb hűtlenségi pert⁹⁷ indítsanak ellene, melynek során fej- és jószágvesztésre ítélték. 1678-ban Béli Pál kéri fel, hogy foglalja el a fejedelmi trónt, ám ekkor a Portától már nem kapja meg a kellő támogatást,⁹⁸ sőt az erdélyi rendek megvádolták a Thököly-féle felkelés támogatásával is, ami végképp megghiúsította visszatérési szándékait,⁹⁹ pedig időközben – idősebb Bethlen István halála után – Hunyad vármegyében örökölt birtokokat.¹⁰⁰ Az emigrációból egyik török ismerősének írta Budára 1673-ban: „(...) *ha azt akarja, hogy leveleit én is elolvassam és választ is tegyek, magyarul írjon.*”¹⁰¹ Első felesége karatnai Alia Sámuel és Lorántffy Kata lánya, Mária, akivel 1647-ben¹⁰² házasodott össze, majd néhány évig Micskén éltek,¹⁰³ aztán elváltak. A Rákóczi Györggyel való viszony rendezését is jelentette ez a frigy, mivel Alia Mária Rákóczi feleségének unokahúga volt. Később bribéri Melith Klára¹⁰⁴ lesz a felesége. Gyermeké egyik házasságából sem született. A „rebélis” Zólyomi Miklós, az „utolsó Zólyomi” török emigrációban halt meg.

⁹⁶ 1670–1677 között Konstantinápolyban tartózkodott. *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. *Századok*, 1889. 37.

⁹⁷ 1670. március 3-án tárgyalta ügyét a fejedelmi tanács. Jó kapcsolatai voltak a törökökkel, erre utal az is, hogy a határ menti törökök ünnepélyes küldöttséget akartak küldeni a Portára, hogy a Zólyomi elleni ítéletet megsemmisítéséhez támogatást szerezzenek. Ebből végül semmi sem lett. EOE. XV. kötet. (1669–1674) 5.; 8.

⁹⁸ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. *Századok*, 1889. 37.

⁹⁹ *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Budapest, 1943. 184.

¹⁰⁰ DVD könyvtár III. MTÉ. Thököly Imre. 1657–1705. Első kötet. Második fejezet. A bujdosók közt. III.

¹⁰¹ DVD könyvtár III. MTÉ. Béli Pál. 1621–1679. VIII.

¹⁰² *Gyalókey Jenő*: Albisi Zólyomi Dávid. *Századok*, 1917. 258.

¹⁰³ *Lázár Miklós*: Erdély főispánjai. *Századok*, 1889. 35.

¹⁰⁴ *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. kötet. 426. Neve előfordul Briberith alakban is: HBmL. IV. 12. b. 2. 66. csomag. Leszármazási táblák. Bethlen család.

A Zólyomiak címere

A magyarországi nemesség a címerek használatának nem tulajdonított olyan nagy jelentőséget, mint azt Nyugat-Európában tették. Werbőczy¹⁰⁵ valószínűleg a kor szokásait ismerve fogalmazza meg címerekre vonatkozó tételét, hogy a címerhasználat inkább csak dísz, semmint kötelező kelléke a nemességnek. Ezt jelzi az is, hogy sok család csak a XV. századtól használ címet, annak ellenére, hogy már korábban is az ország előkelői között tartották nyilván.¹⁰⁶ Az albisi Zólyomiak címerének első ábrázolása kőbe faragva¹⁰⁷ maradt fenn a székelyhídi református templomban. Az épület minden bizonnyal a székelyhídi vár építésekor keletkezett,¹⁰⁸ a templomban ma is látható gótikus kőtöredékek is erre utalnak. A három fennmaradt címeres kőfaragvány közül az egyik Magyarország pólyás, kettőskeresztes címerét ábrázoló zárókő. A másik két emléken a Zólyomiak címere látható, ezek egyike szintén egy zárókő (2. kép), valamint egy kőlap (3. kép), amely valamikor a szentélyben állhatott.¹⁰⁹ A címerkép a következő: jobbra dőlt csücsköstalpú pajzsmezőben koronás sasfej, a nyakát nyílvesző üti át. A pajzson gótikus csőrőszak nyugszik, aminek érdekessége, hogy a sisak alatt jól látszik az a csat, amely a mellvérthez való rögzítésre szolgál. A címerhez egy monda is tartozik, amit Bunyitay Vince jegyzett le jelentős művében:¹¹⁰

„A nép képzeletét éppen e szokatlan, koronás s nyállal

¹⁰⁵ *Werbőczy István*: Hármaskönyv. Budapest, 1990.

¹⁰⁶ *Csoma József*: A magyar heraldika korszakai. Budapest, 1913. 111.

¹⁰⁷ A pecsétek és sírkövek mellett a XV. században a templomokban is gyakran előfordulnak címeres ábrázolások. *Csoma József*: A magyar heraldika korszakai. Budapest, 1913. 41.

¹⁰⁸ *Bunyitay*, A váradi püspökség. III. kötet. 321.

¹⁰⁹ A zárókövek ma a templom belső falába építve, a kőlap a bejárat fölött látható.

¹¹⁰ *Bunyitay*, A váradi püspökség. III. kötet. 321–322.

átlőtt madár ragadta meg s megszületett a monda, hogy valaha régesrégen veszedelmes grif madár fenyegette Székelyhídat, melytől a nép csaknem holtra ijedt, de előállt az egyik Zólyomy ép oly ügyes, mint bátor vitéz s hogy a népet megmentse, fogadást tőn Istennek, hogy ha sikerül lelőnie a veszedelmes állatot, ahova az esni fog, arra a helyre Istennek szép egyházat épít. És elővette nyilát, mely még eddig sohasem hibázta el a célát, egyet fobászkodott, azután célzott és lőtt, és a grif leesett arra a helyre, ahol azután fel is építé a most is ott álló egyházat.” Talán éppen ennek a mondának a hatására vésett Zólyomi Miklós (V.) 1659-ben pecsétjére teljes sas alakot, melybe nyílvesző fűrődik.¹¹¹

2. kép. Zólyomi-címeres zárókő

3. kép. A Zólyomiak címere

¹¹¹ DVD könyvtár IV. Siebmacher's Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. (Családok) Zólyomy v. Albis.

A Zólyomiak birtokai

A XIV. század második felében a nagy nemzetségek mellett megjelentek Biharban a kisebb, egy-két falut birtokló családok is.¹¹² Ezek egy része képtelen volt kitörni a megyei nemesség nem túl jelentős szerepéből. Néhány család – így az Albisiak is – azonban, egy-egy tehetséges tagja segítségével, ennél jóval nagyobb szerepet kapott. Az Albisiak kezdetben valószínűleg csak Albist birtokolták, de 1373-ban már Széplakon¹¹³ is vannak birtokaik. Albisi Zólyomi Dávid (I.) pályafutása alatt megalapozta családja vagyonát. A birtokok adományozásának töretlen volta azt jelzi, hogy Zólyomi mindvégig hűséges volt a királyhoz. Ezután Pata egy részét kapják meg, sőt 1391-ben¹¹⁴ Zsigmond királytól heti vásár tartására is jogot szereztek. A minden kedden tartandó vásárok ideje alatt a kereskedők szabadon mozoghatnak. Igazán jelentős vagyonra 1393-ban tesznek szert, amikor a Gutkeled nembeli Diószegi Miklós fiának, Dorognak¹¹⁵ halála és magszakadása után Albisi Dávid mester és testvére Lőrinc megkapják annak birtokait.¹¹⁶ A Diószeg központú érmelléki uradalomhoz ekkor Nagyér, Tulogd, Csokaly, Terebes, Pálháza, Bulcs, Egyed, Sárfő, Reszege, Pércs, Tűrsámson, Pata, Syzer, Kútfő tartozik,¹¹⁷ az uradalmi székhely később Székelyhíd lett. Nem sokkal később (1401. januárjában) Zsigmond király Nagyszombaton megegyezik Albisi Dáviddal, hogy az Albisiak Sáp nevű birtokát elcseréli Wassánnal, de azzal

¹¹² Jakó i. m. 33.

¹¹³ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Biharmegye. Főbb birtokosai: Zólyomi (albisi) cs. A továbbiakban Csánki, Zólyomi.

¹¹⁴ ZsÓ. I. kötet. 1930.

¹¹⁵ Engel, Genealógia. Gutkeled nem 4. Egyedmonostori ág 2. tábla: Diószegi (Dobi)

¹¹⁶ Bunyitay Vince: Az egyedi apátság története. 9.

¹¹⁷ 1393. XI. 1. :ZsÓ. I. 3182.

a külön kikötéssel, ha a királyhoz visszakerülne Székelyhíd, akkor a wassáni birtok visszaadása után azt az Albisiak kapják meg.¹¹⁸ Valószínűleg már ekkor várható volt a birtok visszaháramlása a királyra. Néhány hónap múlva ugyan még határozásra kerül sor az Albisiak Tulogd és Székelyhídi János fia Péter¹¹⁹ székelyhídi birtoka¹²⁰ között, ám a következő évben Székelyhídi Péter örökös nélkül való elhunyt után Székelyhíd is az Albisiak birtoka¹²¹ lesz. Időközben a királytól Patán és Kerekiben¹²² kapnak részbirtokot. Albisi Dávid 1403-ban a király korábbi csehországi hadjáratában való részvételéért Poklostelkét és a fugyi vám jövedelmeit kapja meg (a település már korábban is a család birtokában volt).¹²³ A következő évben Gyapoli Ördög (*Wrduk dictus*) István kis-kágyai részeit bírják zálogban.¹²⁴ A váradi káptalan 1408. szeptember 21-én Albisi Dávidot vétel címén beiktatja a Külső-Szolnok megyében fekvő Csatár birtokába. Zsigmond király parancsára a Bihar megye közgyűlésén hűtlennek nyilvánított Adonyi Miklós fia László birtokában lévő Éradonyt – amit Albisi Dávid elfoglalt – adja vissza és térítse meg az okozott károkat, mivel a király hatályon kívül helyezte a fej- és jószágvesztés büntetését.¹²⁵ A Szatmár vármegyében lévő Szaszár, Tótfalu és

Bozinta 1410-ben¹²⁶ kerül az Albisiak tulajdonába. Még ebben az évben Albisi Dávid Verebélyi Péter vajda fiaitól Budán vásárol házat, amit néhány hónap múlva maga a király vásárol meg, hogy azt Rozgonyi Simonnak adja.¹²⁷ 1415-ben Kóly és Kútfő határait járják az Albisiak számára. Később is fontos jövedelemforrást jelent a Zólyomiaknak a székelyhídi vásárokból befolyó jövedelem. Az országos vásár tartásának jogát Albisi Dávid és fia Tamás nyerik 1417-ben.¹²⁸ Ugyanekkor Mikolatelkét kapják Folkmár és Hóró pusztákkal együtt.

Szaszár, Tótfalu és Bozinta birtokát 1438-ban a Béltéki Sandrin és fia János átengedik a Zólyomiaknak.¹²⁹ Ezután még Gálospetri (1445), Buzita (1461), Semjén, Sámson, Ottomány, Albis (1467)¹³⁰ részeit kapják. Mindenképpen a Zólyomiak hatalmának erősödését mutatja, hogy 1460-ban Zólyomi László (III.) testvérei Tamás (II.) és Dávid (III.), valamint fia, János (I.) várépítésére kapnak engedélyt¹³¹ (*castellum seu fortalitium ligneum aut lapideum cum propugnaculis, menibus, fossatis et aliis necessariis edificiis*).¹³² 1465-ben az albisi Zólyomiak a Kállaiakkal keverednek perbe,¹³³ ahol a Kállaiak a magukénak mondják Vidtelke, Nagyer, Kis-Seprő, Keserű, Megyelő, Györtelke, Bata-Pálfölde és Ivántelke pusztákat és Kis-Létát. A váradi káptalan előtt folyó, Zólyomi Tamás Szokoli Bálint elleni birtokperében Zólyomi a tarcsai, apáti és más zálogbir-

¹¹⁸ *Bunyitay Vince*: Az egyedi apátság története. 8.

¹¹⁹ Karácsonyi János szerint a Gutkeled nembeli (I.) Dorog utódai a Székelyhídy, Doby, Diószegye nevet viselték. DVD könyvtár IV. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Rész. Főúri és nemesi nemzetségek. Gút-Keled. b) Az ág birtokai. 506.

¹²⁰ ZsO. II/1. 1002.

¹²¹ *Bunyitay Vince*: Az egyedi apátság története. 8.

¹²² Csánki, Zólyomi.

¹²³ Valamint a Hont megyei Szemerédért és Dobronyáért cserébe. ZsO. II/1. 2652. és *Fejérpataky László*: Bizottsági jelentések. *Századok*, 1889. VIII. 121. A fugyi vám jelentőségét növelte, hogy a keletről érkező árukat még Várad előtt megvámoltathatták.

¹²⁴ ZsO. II/1. 3200.

¹²⁵ 1409: ZsO. II/2. 7167.

¹²⁶ Hazai oklevéltár. 306.

¹²⁷ ZsO. II/2. 7379.

¹²⁸ Hazai oklevéltár. 319. 1418-tól hetivásárokat is tarthatnak. *Csánki*, I. kötet. Bihar megye. Városai és mezővárosai. Székelyhíd

¹²⁹ *Fejérpataky László*: Bizottsági jelentések. *Századok*, 1889. VIII. 122.

¹³⁰ *Csánki*, Zólyomi.

¹³¹ *Bunyitay*, A váradi püspökség. III. kötet. 316.

¹³² *Csánki*, I. kötet. Bihar megye. Városai és mezővárosai. Székelyhíd.

¹³³ *Csánki*, I. kötet. Szabolcs megye. Főbb birtokosai. Kállai cs.

tokokra vonatkozó eskü letételét – megegyezés reményében – későbbi időre halasztja.¹³⁴

A XV. század utolsó harmadában megszerzik Léta, Sárffő, Simonkerek, Reszege és Egyed¹³⁵ birtokát is. 1480-ban már Jankafalva¹³⁶ is birtokaik közé tartozik. Ebben az évben nyerik el a hűtlenségi perük során elmarasztalt Kerekiek és Kőbölkútiak birtokait,¹³⁷ melyek név szerint az oklevélben nincsenek felsorolva. Mindenesetre ez is jelzi Zólyomi Miklós (III.) jó kapcsolatait az udvarral.

Még 1491 előtt Zólyomi Tamás fiai Miklós, Dávid és György elzalogosítja Ottományt Félgyházi Balázsnak.¹³⁸ A XVI. század első felének zavaros viszonyai és a török megjelenése, illetve az állandó pártharcok a bihari nemesi társadalom átrétegződéséhez vezettek. A század végén olyan – a megyében évszázadok óta jelentős szerepet játszó – családok haltak ki és tűntek el, mint az Ártándyak, Bajoniak, Esztáryak, Zsákaiak, Telegdyek.¹³⁹

A paraszthad által feldúlt Zólyomi-birtokok 1520 után, részben a családba való beházasodások miatt feldarabolódtak. A Zólyomiakkal rokonságban álló Martonosi Pestyeni Gergelyt a budai káptalan beiktatja a Zólyomiaktól zálogban bírt Székelyhíd, Albis, Oláhcsatár, Mónos-

petri, Ottomány, Semjén, Sámson, Vámospércs, Sárffő, Tulogd, Csokaly, Diószeg, Egyed, Jankafalva, Kóly helységeknek és pusztáknak a birtokába,¹⁴⁰ Zólyomi Katalin tiltása ellenére.¹⁴¹ A legnagyobb birtokrész Varkocs Tamás kezébe került, aki Zólyomi Klárával való házassága révén jutott Zólyomi-birtokokhoz. Így 1552-ben már Székelyhíd több mint felét birtokolta, sőt Telegdy Katalinnal való esküvőjét „in curia nostra Zekelhyda” tartotta.¹⁴² János Zsigmondtól 1563-ban megszerzi Zólyomi Klára első házasságából született fiának Makó Lászlónak a részeit is: Albis, Jankafalva, Diószeg, Sárffő, Csokaly, Ottomány, Kóly, Mónospetri, Semjén, Vámospércs, Csatár, Sámson Tulogd és Székelyhíd településeken.¹⁴³

Az 1552. évi összeírás alapján a Zólyomiak Bihar megyében a világi birtokosok között birtoknagyság szerint még így is a legjelentősebbek közé tartoztak. A világi nagybirtokosok (15 család) tulajdonában az összes portának mintegy negyven százaléka volt.¹⁴⁴ A 130, 5 porta özv. Zólyomi Lászlóné és Zólyomi Mihály között az alábbiak szerint oszlott meg:¹⁴⁵

¹³⁴ A zichi és vásonkeői gr. Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931. X. kötet. 274. sz.

¹³⁵ *Csánki, Zólyomi.*

¹³⁶ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Budapest, 2000. DL. 10008.

¹³⁷ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Budapest, 2000. DL. 18353.

¹³⁸ *Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Budapest, 1990. II. kötet. 2721.*

¹³⁹ *Jakó, i. m. 189.*

¹⁴⁰ *Bunyitay Vince: Az egyedi apátság története. 7.*

¹⁴¹ *Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. II. kötet. 4586.*

¹⁴² *Bunyitay: A váradai püspökség. III. kötet. 315.*

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ *Jakó, i. m. 189.*

¹⁴⁵ Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Budapest. 1990. Szerk.: *Maksay Ferenc.* 196–234. és 253.

Birtokos	Település Neve	Porták száma	Szegénysége miatt kedvezményesen adózó porták száma	Pusztajobbágytelek	Összesen
Özv. Zólyomi Lászlóné	Albis	12	1		83,5 porta, 9 kedvezményesen adózó, 7 pusztajobbágytelek
	Csatár-Molnospetri	2	5		
	Kóly	3,5			
	Ottomány	11		1	
	Sámson	20			
	Sárfő	4			
	Semjén	8			
	Székelyhíd	12			
	Tulogd	5	2		
	Vámospércs	4		6	
Zólyomi Mihály	Csokaly	7		2	25 porta, 4 szegénysége miatt kedvezményesen adózó, 2 pusztajobbágytelek
	Diószeg	13	1		
	Jankafalva	5	3		

Zólyomi Miklós (IV.) 1601. július 20-án a Csehi melletti táborban Báthori Zsigmondtól megkapja birtokai tizedjövödelmét.¹⁴⁶ Halála után özvegye Daróczy Zsófia és gyermekei Dávid (V.) és Erzsébet visszakapják Székelyhíd¹⁴⁷ részeit. A családi birtokok további növelése Zólyomi Dávid pályafutásának köszönhető.

Bethlen Gábor fejedelem Losonczi Bánffy Dénes özvegyének – az egyébként méregkeveréssel vádolt – Báthori Annának birtokait adományozza Zólyomi Dávidnak (V.) Gyulafehérváron kelt oklevelében.¹⁴⁸ Kereki és vára, Adam, Keresztes, Hodos, Tóttelek, Latobar, Fejéregyháza, Okány, Szántó, Ártánd és Konoczi Bihar megyei helységeket. Nem sokkal később szintén Báthori Anna birtokaiból szerzi meg az alábbi-

kat: Micske, Terie, Láz, Alsódarna, Borvíz, Tormafalva, Szuszafalu, Kőszepes, Papfalva, Újfalú, Királyi, Terebes, Szanczial, Szentlázár, Hantfalva, Haastelek, Felsődarna, Hőkefalva, Poklostelek.¹⁴⁹ 1631. júliusában I. Rákóczi György is megerősíti Zólyomit Kereki várának és Micskének a birtoklásában,¹⁵⁰ ugyanakkor megkapja Kasza, Gyapol, Kerekegyház, Hencida és Arany-szeg településeket.¹⁵¹ A következő évben zálogba veszi a gyalui uradalmat.¹⁵² A hatalmas vagyomból futotta a székelyhídi vár komoly erődítéssé való alakítására is. Zólyomi hűtlenségi pere után felesége Bethlen Kata nehéz anyagi helyzetbe került, ezért 1635. május 14-én Gyapol,

¹⁴⁶ Utalás egy korábbi adományra. Erdélyi Királyi Könyvek. 10–19. kötet. CD-ROM. Budapest. 2001. Libri regii. 19. kötet 202. b. A továbbiakban EKK.

¹⁴⁷ EKK. 1–9. kötet. Libri regii. 7. kötet 39 b.-40 b.

¹⁴⁸ 1628. november 30. EKK. 10–19. kötet. Libri regii. 19. kötet. 200–201.

¹⁴⁹ 1629. április 29. EKK. 10–19. kötet. Libri regii. 19. kötet. 201–202.

¹⁵⁰ EKK. 10–19. kötet. Libri regii. 19. kötet. 200–202. és 203–204.

¹⁵¹ EKK. 10–19. kötet. Libri regii. 19. kötet. 202. b.

¹⁵² Gyalu és vára, Hőszamos, Hidegszamos, Súlyomtelke, Körösfő, Nagykapus, Daróc, Szaszlona, Görbefő, Oláhtótfalu, Magyartótfalu, Szolna (Kolozs megye) EKK. 20–29. kötet. Libri regii. 20. kötet. 46–48.

Kerekegyház, Kasza, Hencida, Aranyszeg birtokokat,¹⁵³ majd május 26-án a kereki uradalmat, Székelyhidat és Diószeget, valamint a gyulai uradalmat¹⁵⁴ adja zálogba.

Zólyomi Dávid halála után megkezdődött a Zólyomi-birtokok feldarabolása; a legnagyobb részét II. Rákóczi György 1654-ben feleségének, Báthori Zsófiának adományozza. Ezek között Székelyhid, Diószeg, Csokaly, Molnospetri, Oláhcsatár, Albis, Ottomány, Tulogd, Jankafalva, Sárköz, Semjén, Mihályfalva, Sámson, Egyed, Bélmező, Rogoz, Czetelek, Cégény birtokok szerepelnek.¹⁵⁵ Zólyomi Miklós (V.) pályafutása során nem tudta megmenteni családi

örökségét. Bihar megyei birtokait a török elleni harcokban konfiskálják. A rendezetlen sorsú bihari világi birtokok¹⁵⁶ nagy részét Csáky László kapja meg, de később kisebb birtokosok is szereznek a Zólyomi-javakból, így Pósalaki János debreceni jegyző és Komáromi Csipkés György is.¹⁵⁷

A Zólyomiak vára, mely hatalmuk csúcsán épült, mintegy jelképezve a család sorsát, áldozatul esett az Erdélyért folyó hatalmi harcoknak: a vasvári béke 3. pontja¹⁵⁸ elrendeli Székelyhid várának lerombolását.¹⁵⁹ Az egykori Zólyomi-birtokok lakói máig is őrzik a Zólyomi család emlékét.

¹⁵³ EKK. 10–19. kötet. Libri regii. 18. kötet. 168. b.-169. b.

¹⁵⁴ EKK. 10–19. kötet. Libri regii. 18. kötet. 169. b.-170. b.

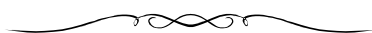
¹⁵⁵ EKK. 20–29. kötet. Libri regii. 29. kötet. 366–368.

¹⁵⁶ Papp Klára: Biharország jobbágynépe. Debrecen, 1998. 37.

¹⁵⁷ Uo. 37.

¹⁵⁸ A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Szerk.: Marczali Henrik. Budapest. 1901. 659.

¹⁵⁹ A vár lerombolás előtti és utáni metszete látható Rózsa György: Városok, várak, kastélyok: régi magyarországi látképek. Budapest. 2004. 115. tábla

Érmellék az 1692. évi felmérés alapján

Bihar vármegye a történeti Magyarország egyik legnagyobb területű és legnagyobb népességgel rendelkező megyéje volt a XVIII. században, amely egyszerre mutatott jelentős változatosságot a birtoklási, szolgáltatási, etnikai és felszíni viszonyokat tekintve.¹ A XVIII. századi birtoklási és szolgáltatási sokszínűség egyik vizsgálati kiindulópontja lehet az oszmán-török jelenlét tartós megszűnése a térségben, illetve konkrétan az ezt követő összeírás vizsgálata. Az etnikai és földrajzi viszonyok kutatásának kérdése szintén további összefüggéseket vet fel.

Dolgozatomban elsősorban az 1692. évi összeírást, a Bél Mátyás-i vármegyeleírással integrálva, valamint az Érmellékre vonatkozó modern szakirodalmat használtam fel. Szándékom, az Érmellék, mint régió általános bemutatása a XVII–XVIII. század fordulóján.

Magának az Érmellék fogalmának meghatározásával célszerű az ismertetést kezdeni. Az Érmelléknek két értelmezésével találkozhatunk a szakirodalomban. Párhuzamosan létezik egy elsődlegesen természetföldrajzi és egy elsődlegesen történelmi interpretáció. Az „elsődlegesen” jelző használatát azért tartom indokoltnak, mert a földrajzi meghatározás is válhat történelmivé, amennyiben az Ér folyó mellékével, mocsaras, lápos területével, ahhoz földrajzilag hozzátartozó részével történetileg kíván foglalkozni. Valamint, az Érmelléket azonosíthatjuk

Bihar vármegye egyik járásával, a „földrajzi” Érmelléket kiegészítve a Berettyó felső völgyével, ami közigazgatási jelentéssel tölti meg fogalmunkat.

Az Érmellék elnevezés (legyen szó bármely értelméről), ahogyan azt Bél Mátyásnál is olvashatjuk, alapvetően az Ér folyóhoz kapcsolódik. Az Ér Tarcsánál lép be a járásba, ahol szétterülve, lassan folyik Ottomány felé, majd Székelyhíd és Diószeg a nagyobb települések, melyeket érint. Bél leírása szerint az Ér Diószegnél árasztja el a legnagyobb területet. Magát ez Ért a Berettyóhoz hasonlítja.²

A természetföldrajzi Érmellék a XVII–XVIII. század során átnyúlt Közép-Szolnok vármegyébe. A Bihar vármegyei érmelléki járás pedig, amely a táj legnagyobb részét magában foglalta, a földrajzi Érmelléken túli területekkel is rendelkezett. A tanulmányban elsősorban a járással kívánok foglalkozni.

*

Bihar vármegye felmérése a kor viszonyainak megfelelően, szerkezetileg és szervezetileg négy járásra tagolódott. A leírás tanúsága szerint Várad 1660-as török elfoglalása óta eltelt idő nem volt elegendő a hagyományos struktúra

¹ *Bársony István*: Habilitációs tézisek. Debrecen, 1997. 1. Továbbiakban *Bársony*, 1997.

² *Bél Mátyás*: Bihar megye leírása. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. (fordította: *P. Szalay Emőke*, jegyzetekkel ellátta *Csorba Csaba*) Berettyóújfalu, 1978. 59. Továbbiakban *Bél*.

megbomlására. Amint alkalom nyílt rá (ez az alkalom Szentjobb 1686-os visszavétele volt), megválasztották Bihar vármegye főispánját, mely tisztséget a XVI. század közepéig hagyományosan Várad püspöke töltött be. Jelen esetben sem tértek el a korábban már alkalmazott szokásjogtól Benkovich Ágoston püspök lett a vármegye főispánja. Buday István, Keserű (Ér-) földesura, pedig alispán lett.³

Az Érmellék az 1692. évi összeírás alapján Bihar vármegye egyes számmal jelölt járása. Nevesítve, hangsúlyozom, még nem volt, csupán számmal volt ellátva, de a későbbi összeírásokban, már Érmelléki járásként szerepel. Ahogyan Mezősi Károlynál olvashatjuk „ide tartozik az Érmellék és a Berettyó felső völgye”, valamint másképpen megfogalmazva: „az I. járás a vármegye északkeleti területeit ölelte fel. Déli-, délkeleti határa a Berettyó, Gyepes-patak és a Réz-hegység, keleten és északon a vármegye határával azonos, nyugaton pedig Nagylétáig terjed.”⁴

Maga az Érmellék, ahogyan Bél jellemzéséből is megállapítható, kiváló mezőgazdasági termőterület. A leginkább kiemelkedő eredményeket a gabonafélékből és dohányból produkálta. Sajnos az 1692. évi összeírás nem tartalmaz külön rovatot a dohányról, igaz, megemlíti azt Diószegnél, Bél ugyanakkor a diószegivel egyenértékűnek mondja a székelyhídi, félegyházi és tamáshídi dohányt is.⁵ Mindez magyarázható lehet azzal, hogy a dohánytermesztés terjedése viszonylag gyors ütemű volt a XVIII. század első felében.

Az összeírást a kamara készítette, hogy felmérje a térségre jellemző birtokviszonyokat, a népességet, a gazdaság helyzetét, hogy képet kapjon az adóbevételek megállapításához szükséges alapokról, a lakosság teherbíróképességéről.⁶ Ennek értelmében a szepesi kamara intézte a megye, így a járás gazdasági ügyeit is. A felmérésről azt tudjuk, hogy a második járás adatait 1692. október 18-a és 29-e között vették fel. A vármegye többi három járásának felmérése szintén ezekben a hetekben készülhetett, így az Érmellékre vonatkozó is.⁷ Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt a tényt, hogy 12 nap alatt 42 települést írtak össze a második járásban. Vagyis az összeírás adatai közvetlenül a háborúskodások utáni rendkívüli viszonyokat tükrözik, a harcok elől védettebb helyekre menekülő lakosság nagy része még nem tért, nem térhetett vissza eredeti lakóhelyére.

Mezősi így jellemzi a járást: „a kitűnő bortermő vidék a török hódoltság végén Bihar vármegye leginkább lakott területe”⁸ A hangsúlynak az utóbbi gondolaton kell lennie, „leginkább lakott terület”, ugyanis ez Mezősi interpretációjának az egyik gyenge pontja. Egészen pontosan nem az, hogy a járásban valóban arányosan a legtöbben laktak-e, hanem az, hogy a korábbi kutatások feltárták: a paraszti népesség számát legalább háromszor nagyobbra tehetjük, mint ahogy Mezősi tette.⁹ Ha hihetünk Mezősinek, és így az összeírásnak is, akkor

³ *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692) Budapest, 1943. 228–229. Továbbiakban *Mezősi*.

⁴ *Mezősi*, 18.

⁵ *Bél*, 59. és *Mezősi*, 31. és 220.

⁶ *Bársony István*: Bihar megye adózó népessége a XVIII. században. In. Magyar történeti tanulmányok. XVI. KLTE. Debrecen, 1984. 6–7. Továbbiakban *Bársony*, 1984. Valamint *Dávid Zoltán*: Az 1692. évi összeírás forrásértéke. In. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve. IX. Debrecen, 1982. 118. Továbbiakban *Dávid*.

⁷ *Mezősi*, 15–16.

⁸ *Mezősi*, 136.

⁹ *Bársony*, 1997. 3.

1692-ben 12564 lakosa volt Biharnak.¹⁰ Ez a XVI. század közepi adatnak kb. a 4,4%-a. Csúpnán ennyi ember élte volna túl a török alóli felszabadulást?

Komoly forráskritikát Dávid Zoltán és Kovács Zoltán végzett az összeírással kapcsolatban. Mindketten arra az álláspontra jutnak, hogy az összeírásban „foglaltaknál lényegesen nagyobb népességnek kellett élnie Bihar megyében a XVII–XVIII. század fordulóján”.¹¹ Az összeírásban sokszor használt deserta kifejezés értelmezése pontosabb meghatározást kíván. Dávid alapján a deserta-ként jelölt a „hadak járta terület helységeknek népessége 1692 októberében szegény, kifosztott és tönkretett – tehát adófizetésre teljesen képtelen volt”.¹² Ezzel ellentétben Mezősi a deserta-t elnéptelenedett, illetve puszta falu értelemben használja. A fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az összeírás az adóképes lakosok összeírása, nem pedig a teljes lakosság lajstroma, ahogyan Mezősi vélte. Ez az állítás sem helytálló minden esetben, csúpnán oly kikötéssel, hogy mindenki, aki szerepel az összeírásban, adóképes, viszont mindenki, aki adóképes, valószínűleg, nem szerepel az összeírásban. Fontos tehát megjegyezni, hogy az összeírásból különböző okok miatt kimaradt egyénekről, illetve társadalmi rétegekről az összeírás alapján nem tudunk biztos állításokat tenni.

Egy-egy település, és az összeírásban ez a jellemző, „puszta falu”, illetve „elnéptelenedett település” fogalmi nem egyeznek és egyezhetnek meg a „népesség szinte teljes pusztulásá”-nak fogalmával. A lakosság védett helyekre (akár természetes – lápok, mocsarak, erdők-, akár mesterséges – nagyobb települések) való távo-

zása teljesen logikusnak tűnik, s az összeírásban is találunk ilyen utalásokat.

A járásra vonatkoztatva az összeírás 25 lakott települést sorol fel, pontosabban 26-ot (a „földrajzi” Érmellékre vonatkozólag pedig 13:17 a lakott-elnéptelenedett arány), ám az itt felsorolt Szentjobbról megtudjuk, hogy várának visszafoglalásától (1686) deserta-ként tartja számon az összeírás.¹³ Igaz, a néptelenként felsorolt 54 település közül 36 szintén ebben az időszakban vált deserta-vá, érdekes, hogy Szentjobbot nem ezek között találjuk megemlítve.

A legjelentősebb település az elsőként összeírt Diószeg, melyet oppidumként említenek, 201 családdal. Ebből 94-en rendelkeznek egész telekkel, 78-an féllal, 12-en harmaddal, 14-en negyeddal és hárman semmilyen sessio-val sem bírnak. Jelentőségét Dávid is hangsúlyozza, az összeírás ezen részét tekinti viszonylag pontosnak, azzal a megkötéssel, hogy ez sem teljes.¹⁴

Mezővárosként említik még Margitát¹⁵, ahol hat egész telekkel találkozunk a 44 összeírt közül, 27 fél telekkel, 2 harmaddal és 5 negyeddal rendelkezett. A harmadik mezővárosként említett település Székelyhíd¹⁶, ahol a mindössze 4 összeírtnak négy egész telke van! Amennyiben figyelembe vesszük, hogy az összeírás igen hamar történt meg a török jelenlét megszűnését követően, akkor sem hagyhatjuk megkerülve a kérdést, miért „possessio vel oppidum”-ként írták össze Székelyhíd települést. Ha valóban

¹⁰ Bársony, 1984. 7.

¹¹ Bársony, 1984. 7.

¹² Dávid, 119.

¹³ Az 1692. évi összeírás. Conscriptio Quattuor Processuum Comitatus Bihariensis 1692. Processus Primus Comitatus Bihariensis. In. *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692) Budapest, 1943. 23–58. Továbbiakban Processus Primus Comitatus Bihariensis.

¹⁴ *Dávid*, 124, ill. Processus Primus Comitatus Bihariensis. In. *Mezősi*, 23–50.

¹⁵ Processus Primus Comitatus Bihariensis. In. *Mezősi*, 40.

¹⁶ Processus Primus Comitatus Bihariensis. In. *Mezősi*, 46.

mezővárosként funkcionált, hol vannak az emberek? Erre a kérdésre részben fentebb már választ adtunk. A már taglalt gondolat, miszerint az összeírásban az adóképes lakosság szerepel, felveti azt a kérdést, hogy a nem adóképes lakosokat is számba kellene venni. A kérdés annyiban jogos, hogy a későbbi összeírások és a már említett kritikai vizsgálat az 1692-es conscriptio-nak bizonyítja, hogy lényegesen több lakosról kellene említést tenni. Hogy mégsem történik ez meg, arra vonatkozólag feltevések vannak:¹⁷

- nem tudjuk, kik végezték az összeírást,
- ismerték-e a helyi viszonyokat,
- nemesek voltak, vagy kamarai hivatalnokok,
- bizonyára nem jártak minden településen, hanem mások bemondásai alapján dolgoztak.

Maga az összeírás az első járásra vonatkozólag felmérte a háztartások számát, mint már utaltam rá, a telkek nagyságát (erre tehát négy kategóriát alkalmazva egész, fél, harmad és negyed), a gyermekek számát (fiú-lány külön), az ökrök, tehének, borjúk, juhok, kecskék és disznók, illetve a méhesek számát, a szőlőműveléshez kapcsolódva a kapás napszám arányát, az őszi, illetve a tavaszi vetést, a szekerek és a lovak számát. Azért emeltem ki, hogy az első járásra, mert az egyes járásokra vonatkozó összeírások eltérnek egymástól.

Az Érmellékről a conscriptio alapján kapható összesített kép elég lehangoló, ugyanis a járás gazdasági potenciáljáról, a lakosság számához hasonló képet kapunk. Összesen 1044 lélek van az összeírásban¹⁸, ha ehhez hozzáadunk még legalább ugyanannyit, amennyi a háztartások száma (lévén, hogy egy háztartásban az esetek többségé-

ben egy férj és egy feleség van), a végső adat sem lesz sokkal kedvezőbb. Az adatot azonban nem kell teljességgel elfogadnunk. A megye összeírásához hasonlóan, a járás adatai sem pontosak.

Az összeírás tartalmaz gazdasági jellegű adatsorokat is. A szőlőtermesztés conscriptio-ban megjelenő adata a szőlőterület nagyságára utal. E szerint 3201,5 kapásnapszámról tudunk, melynek mintegy kétharmada Diószeghez kapcsolódik.¹⁹ Több helyen megjegyzik az összeírók, hogy a szőlők nagy része elpusztult Szentjobb, Micske, Bagamér, Székelyhíd, Szentmiklós és Gálospetri településeken. Felerészben elpusztult vagy nagyjából műveletlen pedig Tóti, Poklostelek, Köbölkút és Margita helységeken. A szőlő minőségét ezzel szemben vagy jónak, vagy silánynak mondják. Előbbivel találkozunk 19 (Diószeg, Jankafalva, Koly, Vajda, Szentimre, Tóti, Szentjobb, Poklostelek, Margita, Szalacs, Székelyhíd, Keserű, Szentmiklós, Gálospetri, Kövesegyháza, Asszonyvásár, Álmosd, Kiskágya, Nagykágya), míg az utóbbival 6 településen (Kéc, Bogyoszló, Kiskereki, Bagamér, Bozsaly, Tarcsa).²⁰ Ezt összevetve a három évtizeddel később készült Bél Mátyás-féle leírással láthatjuk, hogy bor tekintetében a helyzet viszonylag rövid idő alatt normalizálódott. Bél a borról szólva kétféle minősítést említ: az egyik szerint „első helyre az asszonyvásári szőlőket helyezik, utánuk a diószegieket teszik, majd a székelyhídiakat, utánuk a margitaiakat (...)”, a másik szerint három osztályba sorolják a borokat. Ezen utóbbi alapján a második és harmadik osztályban találunk érmelléki borokat. Az előbbi Bél „kissé kellemesebb ízű, különlegesebb” borként (itt említi a szentimrei és diószegi borokat), az utóbbiakat pedig „mérsékelt erejűeknek, de kellemes ízűeknek tartanak” (itt pedig a

¹⁷ Bársony, 1984. 7.

¹⁸ Processus Primus Comitatus Bihariensis. In. *Mezősi*, 23–50.

¹⁹ Uo.

²⁰ *Mezősi*, 221–222.

székelyhídi, margitai borokat). Az Érmellékre már Bél leírása alapján a bakator fajta volt a legjellemzőbb, mely téglaszínű (nem bíbor, nem fekete), s mely bárhol, kivéve erősen hideg éghajlaton bőséges termést hoz.²¹

Visszatérve a diószegi szőlőműveléshez, a 2057 kapásnap számból 1229 debreceni és más-hová való személyekhez kötődik.²² A debrecenieknél már a XVI. században voltak szőlőbirtokaik, de lehet, hogy már a XIII. században is a bihari heggyen²³. Így az Érmellék felé való orientálódásuk is megvolt.

A gabonafélék tekintetében az I. járásban összesen 1201,5 köből őszi és 20 köből tavaszi vetést írtak össze.²⁴ Az aránytalanság szembeötlő. A települések közti megoszlásban is nagy, még ha nem is ekkora a különbség. A legtöbb őszi és tavaszi vetés Diószegen van (309, illetve 12 köből), a második legtöbb Félegyházán (150 köből). Vagyis durván feleannyi vetés jut a diószegi háztartások mintegy 8%-ra, az aránytalanságot itt is érezhetjük. A legkevesebb vetéssel Székelyhíd (ne feledjük mezőváros) esetében találkozunk, az összeírás semmilyen gabonát nem jelöl.

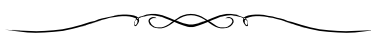
Összességében tehát azt a képet erősíthetjük meg, hogy kizárólag az 1692. évi felmérés kapcsán nem lehet a járás viszonyaira egyértelmű választ kapni. Az összeírás felhasználása, ismerete azonban továbbra sem kerülhető el. A demográfiai és gazdasági viszonyok, a népesség, a bor, ill. a szőlő és a gabona (de még a részletebben nem tárgyalt állatállomány) mennyiségének és minőségének a vizsgálata azt erősíti, hogy az Érmellék egy gazdaságilag-társadalmilag leromlott állapotú térség, azonban a dolgozatban utaltak okán nem lehet egyértelművé tenni ezt. A leromlottság alatt értve a viszonyoknak megfelelő állapotot, mely nem igazából a térség, mint inkább a felmérés jellemzője. Megjegyzendő: a felmérésből kikövetkeztethető Érmellék képe nem nevezhető kuriózumnak a térség viszonyait rontó többévtizedes török-magyar csatározásokat követően. Sajátos azonban a helyzet Bél Mátyás leírását figyelembe véve, mely alapján látjuk, hogy mintegy egy emberöltővel később egy normálisnak nevezhető gazdaság van a térségben.

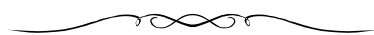
²¹ *Bél*, 59–60., 66.

²² Processus Primus Comitatus Bihariensis. In: *Mezősi*, 29–30.

²³ *Varga Gyula*: Az érmelléki szőlőkultúra. Bihari dolgozatok. 5. Berettyóújfalu, 1976.

²⁴ Processus Primus Comitatus Bihariensis. In: *Mezősi*, 23–50.

Az érmelléki nemesség vagyoni tagolódása a XIX. század első felében

(A Nemzeti Színház létesítésére megajánlott nemesi hozzájárulás alkalmával készült összeírás feldolgozásának lehetőségei)

Közismert, hogy az adómentesség kiváltságát féltékenyen őrző nemesség elemi érdekének tekintette, hogy vagyoni helyzetéről ne készüljön semmilyen felmérés, amely alkalmas lehet e privilégium csorbítására. Ezért minden olyan forrás, amely értékelhető adatokat tartalmaz a nemesség, elsősorban a vármegyei köznép- és kismemesi réteg anyagi viszonyainak felmérésére különös figyelmet érdemel.

A vármegyei nemesség jövedelme, vagyoni állapota felmérésének ilyen jól használható forrását jelenthetik a különböző országgyűléseken elhatározott, önkéntes nemesi felajánlásokkal kapcsolatos költségek kivetésekor készített összeírások¹ – feltéve persze, hogy kutatható formában maradtak fenn. Ilyen az 1840-ben „országos pártolás” alá vett Nemzeti Színház megalapítását szolgáló nemesi felajánlás miatt készített összeírás is. A vármegyénként kivetett összeg előteremtéséhez készített lajstrom Bihar vármegye mind az öt járására vonatkozóan fennmaradt, ami lehetővé teszi, hogy akár a vármegye egészében, akár egyetlen járásban

vizsgálat alá vegyük a rendi társadalom kiváltságos rétegének anyagi helyzetét.²

A forrásról

A Színházra ajánlott 400 ezer forint Biharra eső részének előteremtéséhez nem készítettek új összeírást a vármegyében. A nemesek számbavételére a Nemzeti Múzeum költségei miatt 1837-ben készített lajstromot tökéletesen megfelelőnek tartották. Amikor 1841-ben a Színház költségeinek kivetéséről döntöttek, elővették a korábbi anyagot, s teljesen változatlan formában használták fel. Azért nem a Múzeumhoz készített összeírást használjuk, mert csak töredékesen maradt fent – a két lajstrom azonban szerkezetileg és tartalmilag teljesen megegyezik, csak annyiban térnek el egymástól, hogy eltérő kulcsot használnak.

Miután a rendek a 1836-ban országgyűlésileg határoztak a Múzeum költségeinek vállalásáról, Biharban is megkezdődtek az előkészületek a vállalt összeg előteremtésére. A közgyűlés egy bizottságot küldött ki a célból, hogy tegye-

¹ Vö.: Pálmány Béla: A magyar nemesség átrétegződése a kései feudalizmus századaiban (Módszertani problémák, fogalmak, források), In: A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. (Szerk.: Dénes Iván Zoltán–Gergely András–Pajkosy Gábor) Budapest, 1984. 37–59.

² E tanulmány elsősorban a nemesi társadalom vagyoni tagozódásának általános jellemzőire koncentrálna. Annak gazdasági okait, a kapcsolódó társadalmi jellemzőket csak érintőlegesen tárgyalja.

nek javaslatot az elkészítendő összeírásra nézve. E bizottság 1837 márciusában terjesztette javaslatait a kongregáció elé.³

A bizottság véleménye szerint teljesen új összeírást kell készíteni, mert a korábbi, amit az országgyűlési költségek fedezésére készítettek, nem alkalmas e célra. Javasolta továbbá, hogy az összeírás alapjául „csak olyan tárgyak vétesenek fel, melynek megléte hitelesen tudva lévén, el nem tagadtathatnak”, vagy olyanok, „melynek bizonyos mennyisége, ha tökéletesen tudva nincsen is, azonban az összeíró urak által eltagadás esetében köztudományból merített s az igazsághoz közelebb álló idomzatban irattasának egybe”.

Tevékenységük általános céljaként tehát az alaposságot és a pontosságot jelölték meg, mindezt a célból, hogy az összeg „a valódi birtokhoz, s tehetséghez alkalmaztatott szabály szerint osztathasson fel”.

A fizetés alapját képező javak összeírását a következő adatok felhasználását tartották célszerűnek:

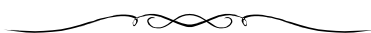
- a) Személyek. Mindenki, akit „divatozott törvényes szokás szerint”⁴ lajstromba vettek, lakóhelyén fizette a saját személye utáni kivetést.
- b) Az úrbéri telkeket telekszám szerint minden osztályozás nélkül vették rovás alá,

³ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBmL). IV. A. 1/b. IX. fasc. 104.

⁴ A nemeseken kívül a papok, az egyházi és kamarai birtokok, az egyházi segéd személyzet, a honorációrok, a nemesi haszonvételek bérlői és az uradalmi alkalmazottak is fizették a nemesek ezen önkéntes felajánlását. Az utolsó insurrekcionális összeírás alkalmával is ugyanezeket a társadalmi csoportokat írták fel. Vö.: *Gyalokay Jenő*: Biharvármegye és az utolsó nemesi insurrectio. Nagyvárad, 1902. 6–7.

„mivel az ezek utáni földesúri járandóság semmi tetemes különbséggel egybekötve nincsen”

- c) A majorsági szántókat és réteket, valamint a pusztabeli birtokokat három kategóriába sorolták, aszerint, hogy a földek fekvése és minősége mennyi jövedelmet biztosított gazdájának: Az első osztályba a váradi, a sárréti, az érmelléki és a szalontai járások sík vidékeinek termékeny földjeit sorolták; A másodikba az agyagos és homokos soványabb földek kerültek; A harmadik osztályban pedig a hegyes vidékeken fekvő földek találhatók.
- d) A szőlőket hasonlóképpen sorolták három kategóriába: Az elsőbe az általában bővebben termő s könnyebb munkálatú kerti szőlők kerültek; a másodikban található az egész érmelléki, a váradi és a Berettyó menti szőlők; a körösvölgyi, a laksági és a margitai hegylányon lévő hegyi szőlők képezték a harmadik kategóriát.
- e) Az erdőket szintén különbözőségük, s a belőlük származó haszon szerint sorolták kategóriákba: Első osztályúnak tartották a sárréti és érmelléki járás erdeit és a Debrecen környéki erdőket; A váradihoz közelebb eső tűzi faizásra használhatóak kerültek a második osztályba; A távolabbi területek kereskedésre alkalmas erdeit a harmadik kategóriába sorolták; A negyedik osztályban a távolabb eső, s csupán makkoltatásra alkalmas erdőbirtokok találhatók.

A bizottság javaslatát némi változtatással emelte határozattá a közgyűlés: az erdőbirtokokat csak három kategóriába sorolták, s a hozzájárulás alapját kiterjesztették a malombevételekre és a regálé jövedelmekre is.

Bihar vármegye 1848 előtt öt járásra volt felosztva. Ezek kisebb közigazgatási egységekből, ún. aljárásokból álltak. A dikátorok ezekben az aljárásokban a városokat, falvakat és pusztákat bejárva összeírtak minden nemest,⁵ aki ott élt vagy rendelkezett az adott helységben a fent megjelölt jövedelemforrások valamelyikével. A listába felvett személyeket és tulajdonukat előre nyomtatott fejlécű papíron jegyezték fel magyar nyelven, majd a kitöltött íveket bekötötték, és az alszolgabírók rendelkezésére bocsátották. A 19 rovatban feljegyzett részletes vagyonösszeírások⁶ alapján minden járásban készítettek egy összesítő listát, melyen már csak négy adat szerepelt: a helység és az ott fizetésre kötelezett személy neve, a fizető személye és vagyona után kiszámított mérőszám (rovás, dica) és a közgyűlés által meghatározott kulcs alapján fizetendő pénzösszeg⁷.

Mivel a kiváltságosokat településenként írták össze, egy személy neve többször is előfordul, attól függően, hogy hány helységben bírt az összeírásra került javak valamelyikével. Ilyen-

kor mindenhol annyi dica-t írtak a neve után, amennyit az ottani úrbéres telek, majorság, szőlő, erdő stb. mennyisége és minőségi besorolása alapján kiszámítottak.

A dica és a hozzá kapcsolt pénzösszeg nagysága tehát a fizetésre kötelezettek vagyonának mennyiségi és – ami ennél is fontosabb – minőségi különbözőségeiről tájékoztat bennünket, így az összeírás adataiból a nemesség valós anyagi körülményeire, tehetőségére nézve szerethetünk információkat

A járás nemességét a nevük alatt összeírt dica mennyisége alapján próbáljuk meg tagolni, feltételezve, hogy az esetek nagy részében a rovatok mennyisége egyenes arányban van az illető személy vagyoni helyzetével anyagi állapotának milyenségével.

Mielőtt elemzés alá vennénk a forrás adatait, szükséges néhány dolgot megjegyezni. Az összeírás valóban kivételes alkalmat biztosít arra, hogy akár egy járás nemességének anyagi viszonyait vizsgáljuk, de bizonyos korlátokkal is találkozunk az, aki erre vállalkozik.

A nemesi társadalomra vonatkozó megállapítások egy részét módosíthatják ugyanis a vizsgált járás határain kívüli, így elemzés alá nem vett tényezők. Ezt főleg a vagyoni megoszlás tekintetében fontos figyelembe venni: elvben például az itt élő, de a megye egyéb járásában is birtokos családok, személyek vagyoni besorolása is módosulhat, akár jelentős mértékben is. De a levonható következtetések nagy részére igaz, hogy egy szélesebb körben történő, egyéb forrásokat is felhasználó vizsgálat erősítheti, de akár módosíthatja is őket.

Másrészt, annak ellenére, hogy az összeírás készítői minden korábbi felülmúló pontosságra és hitelességre törekedtek, mégis vétettek hibákat. A lista adatainak összesített ered-

⁵ Az összeírás során hierarchikus felosztást alkalmaztak. Az egyes települések összeírásaiban általában először a legnagyobb és legtekintélyesebb birtokosok kerültek előre, s a lista végén általában az egyházi és az uradalmi alkalmazottak voltak.

⁶ Ilyen részletes összeírás csupán a Váradi járás Körösvölgye aljárására vonatkozóan maradt fenn. Az Érmelléki járásra vonatkozó konkrét adatokkal ugyan nem rendelkezik, de az összeírás adatainak elemzéséhez elengedhetetlen információkat nyújt.

⁷ 1 dica 4 forintot ért, és mindenki 0,1 dicát, vagyis 24 krajcárt fizetett a személye után.

ménye nem felel meg a valóságosnak. Ennek – mint azt később látni fogjuk – nem jelentős a mértéke, és valószínűleg nem módosítja a levont következtetéseket sem, a pontosságra vonatkozó igény nem maradéktalan teljesülésével azonban a rendek is tisztában voltak. Egy 1841 januárjában kelt közgyűlési végzés⁸ szerint hajlandók a hibákból származó terheket viselni, mintsem „akár mely (sic) nemzeti cél kivételébeni hanyagság vádját elfogadni”. Mindezt az egész megyére vonatkozva 500 pengő forinttal elintézhetőnek vélték.

Az adatok elemzésekor az alábbiakat kell figyelembe vennünk:

Földrajzi tagolódás

Vizsgálódásunk tárgya Bihar vármegye Érmelléki járása. Ez nem azonos az Érmellékként ismert területtel. A járás határai túlnyúlnak a tulajdonképpeni Érmelléken. Északon Szabolcs és Szatmár vármegyék határolják, keleten a Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék. Délen a Félegyháza–Csanáros–Sástelek–Közepes–Baromlak vonal választja el a Váradi járástól, nyugaton pedig Nagyléta az utolsó itteni település.

Járas	Települések száma ⁹	Befizetések száma	Egy településre jut
Váradi	124	2008	16,19
Érmelléki	76	2333	30,69
Sárréti	87	3075	35,34
Szalontai	168	1339	8,32
Belényesi	157	701	4,46

1. táblázat

Bihar vármegye öt járása közül a sárréti után az érmellékiben jegyezték fel legtöbb befizetést. Ha az abszolút számokat a járásban található települések számához viszonyítjuk, akkor még markánsabban kitűnik mennyivel több ebben a két járásban a hozzájárulások száma: a befizetések átlaga ezekben jócskán kiemelkedik a többi közül. Az adatok viszonylag felszínes elemzése tehát azt mutatja, hogy az általunk vizsgált terület jelentős „népszerűségnek” örvendett a megye kiváltságosai körében.

A következő táblázat azt mutatja, hogy a befizetések száma hogyan oszlott meg a járáson belül.

⁸ HBmL. IV. A. 1/a. 164. k. 649. sz. végzés

⁹ A települések számára vonatkozó adatok: *Fényes Elek*, i. m.

A település neve	Nemesek és/vagy nemesi javak száma	A település neve	Nemesek és/vagy nemesi javak száma
Margita	143	Gényete	17
Diószeg	143	Széltálló	16
Álmosd	107	Szunyogd	16
Mihályfalva	103	Bogyoszló	16
Köbölkút	99	Kokad	16
Érkeseű	86	M. Petri	15
Székelyhíd	84	Bályog	14
Piskolt	83	Szalacs	14
Bagamér	83	Terje	13
Széplak	81	Nagykágya	12
Érsemjén	71	Vámosláz	11
Adony	65	Szentlázár	11
H. K. Szentmiklós	62	Királyi	11
Nagyléta	61	Asszonyvására	10
Ottomány	57	Kiskereki	10
Csokaly	54	Vedresábrány	9
Cséhtelek	50	Várvíz	9
Kóly	43	Bárdfalva	9
Vasad	42	Ap. Keresztúr	8
Micske	39	Sástelek	8
Poklostelek és Höke	38	Déda	8
H. K. Szentimre	38	Csanáros	7
Sváboldaszi	37	Alsó és Felső Derna	7
Kiskágya	34	Terebes	6
Tóti	32	Szoldobágy	6
Kécz	31	Dizsér	6
Félegyháza	29	Baromlak	5
Tarcsa	28	Papfalva	5
Érselind	27	Almaszeg	5
Felsőábrány	27	Bodonospatak	5
Gálospetri	27	B. Fancsika	4
Albis	25	Közepes	4
Lüki és Kohány	22	Bisztra Újfalu	4
Jankafalva	21	Kozmai Puszta	3
Vajda	19	Bozsaly	2
Szentjobb	18	Véd puszta	1
		Gyapolyi Puszta	1

2. táblázat

A járás településeit egyfajta hierarchiába sorolja az, hogy *mennyi befizetést* írtak össze területeükön. A legtöbbet Margitán és Diószegen jegyezték fel, majd ez egyenletesen csökken, s Bozsalyon már csak a helyi pap és a kántor volt köteles a hozzájárulást fizetni.

A fenti listában szereplő első 12 településen (ez az összesnek 16%-a) történt az összes befizetés csaknem 50%-a, míg a lista második felében található 38 helységben összesen 342 fizetőt regisztráltak; ami még egy hatodát sem éri el az összesnek. Ez azt mutatja, hogy a befizetések száma meglehetősen egyenetlen megoszlású, hiszen a helységek egy részében jelentős mértékben koncentrálnak, míg máshol alig volt olyan személy vagy birtok, melyet felvettek a listába.

Ennek elsődleges oka a járás földrajzi jellegzetességeiben keresendő. Az adatokat térképre vetítve ugyanis látszik, hogy a legtöbb hozzájárulást fizető helységek a járás északi és nyugati részén fekszenek. Ez jelenti tulajdonképpen az Érmelléket, amely szelídebb formakincsű alföldi jellegű terület, bőven termő földekkel. Ugyanakkor a délkeleti területek arculatát meghatározó Réz-hegység lankáin igen alacsony volt a hozzájárulás mértéke. A befizetések ilyen megoszlása nem választható el tehát a földrajzi adottságoktól: az általában nagyobb eltartó képességű alföldi települések a nemességre (is) nagyobb vonzerőt gyakoroltak.

Úgy tűnik tehát, hogy egy érmelléki településen – már csak a természeti adottságokból kifolyólag is – eleve magasabb a nemesség száma, mint azokon a helyeken, amelyek e területeken kívül fekszenek. Népszerűségét és gazdasági jelentőségét az is mutatja, hogy az itt fekvő jószágokat az összeírás készítői a legjobb minőségi besorolás alá vették. Differenciák azonban itt is voltak.

Nem minden érmelléki helységben alakult ugyanis egyformán a nemesi hozzájárulás mértéke. A lista adatait térképen követve kitűnik,

hogy a legtöbb fizetőt produkáló helységek a Nagylétáról induló két fontos megyei főútvonal – a Nagyléta–Érsemjén–Piskolttól északra és a Nagyléta–Székelyhíd–Széplaktól keletre – közelebbi vonzáskörzetében fekszenek. Ezek az útvonalakon állandó postajárat működött, valamint itt bonyolódott a kereskedelmi forgalom nagy része is, ami kétségtelenül kedvező helyzetet teremtett a közeli helységek számára. Az összeírás vonatkozó adatai azt a feltevést támasztják alá, hogy az ilyen települések jobban vonzották a nemeseket akkor is, ha azok nem rendelkeztek mezővárosi kiváltsággal.

A mezővárosok ugyanis helyzetükből, kiváltságaikból és városias jellegükből fakadóan általában jobb feltételeket és kedvezőbb életkörülményeket biztosíthattak az ott élők számára, így a nemességet és más kiváltságos csoportokat is inkább vonzották, mint a vidéki falvak.¹⁰

A járás hét oppidumából négyben (Diószeg, Margita, Székelyhíd, Széplak) valóban magas (az átlagot többszörösen meghaladó mértékű) a befizetések alakulása. Ezek azonban a már említett útvonalak mentén fekszenek, ami nem utolsósorban központi jelentőségüket is meghatározta. A kissé távolabb fekvő Micskén „csupán” közepes, Szentjaboros és Szalacson pedig igen alacsony a fizetők aránya. Ebben ugyan közrejátszott e két utóbbi teljes egyházi fenntartottsága, de mindenképpen meghatározó fontosságú volt az említett útvonalaktól való távoli fekvésük is. Szalacsról például Fényes külön kiemeli bőven termő földjeit, s jómódú lakosait.¹¹ Ennek ellenére mégsem volt a kiváltságosok számára kellőképpen vonzó.

¹⁰ Vö.: *Pálmány Béla*: A mezővárosok társadalma Nógrád Vármegyében a török hódoltság utolsó szakaszától a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáig. In: *Rendi társadalom – Polgári társadalom I.*, (Szerk.: *Á. Varga László*) Salgótarján, 1987. 133–143.

¹¹ *Fényes Elek*, i. m. 86.

Az összeírásból az derül ki, hogy a nemesi hozzájárulás száma alapján felállított hierarchiában az egyes települések helyét nagyobb mértékben befolyásolta *közlekedésföldrajzi* helyzetük, mint jogállásuk.

Miért tartottak a nemesek egyes településeket alkalmasabbnak arra, hogy letelepedjenek és/vagy ott birtokot szerezzenek, több okra vezethető vissza, amelyek feltárása részletesebb és sokkal kiterjedtebb kutatásokat igényel. A rendelkezésünkre álló forrás alapján az viszont biztosan állítható, hogy a járás települései közül azok voltak a legnépszerűbbek, ahol a kedvező természetföldrajzi adottságok jó közlekedésföldrajzi helyzettel párosultak.

Van még egy szempont, amit érdemes a fentiek mellett figyelembe venni. Az egyes járásokban történt befizetések számát a járás magyar nyelvű lakosságának arányával összevetve ugyanis kideríthető, hogy a vármegye nemzeti-ségi viszonyai milyen szerepet játszottak a nemesség földrajzi elhelyezkedésében.

Járas	A magyar lakosság aránya (%) ¹²	Befizetések száma
Sárréti	91	3075
Érmelléki	75	2333
Várad	52	2008
Szalontai	47,5	1339
Belényesi	7	701

3. táblázat

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a nemesi hozzájárulás mértéke a magyar lakosság számarányával egyenes arányban áll: ahol magasabb volt a magyar ajkúak száma, ott több ne-

mes fizetett, míg azokon a területeken, ahol csak a lakosság kisebbik hányadát tették ki a magyarok, a nemesség is kisebb arányban képviseltette magát. A belényesi járás például mind földrajzi adottságai, mind nemzetiségi megoszlása alapján úgy tűnik lényegesen kedvezőtlenebb megítélés alá esett a vármegye nemességének a körében, mint az általunk vizsgált terület.

Hasonló viszonyokkal találkozunk azonban a járáson belül is: a befizetések több mint 77%-a (1807) magyar vagy magyar többségű településről származott, de a legtöbb befizetést produkáló települések (2. táblázat) legtöbbjét Fényes szintén magyarnak tartotta, vagy olyannak, ahol a magyarok aránya a többi nemzetiség felett volt.¹³

A fizetők száma az Érmelléki járásban

A befizetések száma azonban nem egyenlő a hozzájárulást fizetők számával. Korábban láttuk, hogy minden fizetőt annyi helyen jegyezték fel, ahány helyen birtoka volt. Ahhoz, hogy megközelítő pontossággal kideríthessük a fizető személyek számát, össze kell vonnunk az ugyanazt a személyt jelölő bejegyzéseket. Az így módosított listában minden személy csak egyszer szerepel, neve után a járásban birtokolt összes jövedelmének megfelelő dica mennyiségével és a fizetendő összeggel.

A névegyezőségek összevonása után 2167 fizetésre kötelezett személyt találunk a járásban. Az összevonás azonban nem minden esetben egyértelmű. Mintegy 152 esetben nem lehetett teljes biztonsággal megállapítani, hogy az adott név egy vagy több személyt jelöl-e. Azt ugyanis sem dica-nál, sem a fizetendő pénzüsségnél nem jelölték, hogy azt a nemes a személye vagy

¹² A nemzetiségi megoszlásra vonatkozó adatok: *Fényes Elek*, i. m.

¹³ *Fényes Elek*, i. m. 85–98.

tulajdona, esetleg mindkettő után fizette-e. Abban az esetben, ha minden ilyen névegyezést összevonnánk, 230 fővel kevesebbel kellene számolnunk (1937 fő). Az ilyen nevek azonban meglehetősen átlagosak, így ez azt is jelentené, hogy a járásban például csupán egy Kovács István volt, ami meglehetősen irreális elképzelés. Ezért az előbbi adatot tarthatjuk a valósághoz közelebb állónak, tehát ezzel az adattal számolunk a továbbiakban. Ezt a lehetőséget erősíti az a tény is, hogy az egyetlen részletes összeírásban minden ilyen eset külön személyt jelöl.

A kiváltságosok vagyoni megoszlása

A listában szereplő személyek összesen 964,13 dica¹⁴ után 3856 forint 31,2 krajcárt fizettek. A

fizetésre kötelezetteknek rendi hovatarozás szerint három csoportja határozható meg biztonsággal az összeírásból: az egyházak (káptalanok, szerzetesrendek, püspökség), a főrangúak és minden nem főrangú személy, akikre az „egyéb” megjelölést használjuk. Az összes befizetett jövedelem a következőképpen oszlott el közöttük.

Az összes befizetés kb. egy hetede köthető a különböző egyházi szervezetekhez, melyek a nemesi kiváltságot, mint jogi „személy” birtokolták, s így kerültek az összeírásba. E dolgozatnak nem célja részletesen elemezni az egyházi haszonvételeket, így csupán néhány olyan információra szorítkozunk, mely alapján elkülöníthetjük a befizetett összeg egyházi intézményekre eső részét.

Kategória	Rovatok száma (dica)	Összeg		Százalék
		Forint	Krajcár	
Egyház	137,04	548	9,6	14,2%
Főnemesek	336,64	1346	33,6	34,8%
Egyéb kiváltságos	490,45	1961	48	51%
Összesen	964,13	3856	31,2	100%

4. táblázat

Az egyházi eredetű haszonvételek legnagyobb részét a Nagyváradi Deák Káptalan birtokolta (57%), amely öt helységben bírt földesúri jogokkal: Szalacson, Bagamérban és Vasadon egyedüli tulajdonosként, az Érselindről származó jövedelmeket a Fráterekkel, a Tarcsáról származókat pedig, Bujanovich Eduárddal

¹⁴ Az összeírás végén jelölt mennyiség nem egyezik meg ezzel, ugyanis a lista készítői 0,47 dica-val kevesebbet számoltak. Az adatok alapos ellenőrzése és összegzése alapján azonban a fenti, általam kiszámított mennyiség a helyes szám. Ez az eltérés azonban nem jelentős, hiszen csupán 1 forint 52,8 krajcárral módosítja a forrásban szereplő összeget.

megosztva. Kevesebb hasznot hozott az itteni három községe (Szentmiklós, Szentimre, Bogyoszló) a Nagyváradi Deák Püspökségnek. A püspökség részesedése még akkor is elmarad a káptalanétól, ha hozzászámítjuk Hám János püspök szentjobbi jószágát, ami önmagában az összes egyházi tulajdon csaknem negyedét tette ki.

Kisebb jövedelmet húztak emellett a járásból a premontreiek Asszonyvásárán, és a minoriták, akiknek mindössze 2,4 krajcárt róttak fel Kiskágyán.

Az egyházi mellett a főnemesek által fizetett mennyiség különíthető el legtisztábban. A mág-

násokat ugyanis az egyes települések listájában mindig előre írták, pontosan jelezve rangjukat is. Így viszonylag könnyen leválaszthatók az általuk fizetett tételek, illetve összesíthető az egyes családok vagyona.

A járásban 32 településen bírt valamilyen *főrangú család* kisebb-nagyobb vagyonnal. Ezek közül Margita, Székelyhíd és Diószeg egy-egy uradalom központja volt. Az összeírásban egy hercegi (Eszterházy), kilenc grófi (Stubenberg, Zichy, Csáky, Rhédey, Károlyi, Gyulay, Bethlen, Teleky, Degenfeld) és két bárói (Mandel, Dőry) rangú familia 15 tagja szerepel. Ez az összes fizető személy – ide számítva az egyháziakat is – mindössze 0,6%-a. Az általuk fizetett hozzájárulás viszont több mint egyharmada a járásból beszedett összegnek (3. táblázat), ami azt jelenti, hogy minden főnemesi rangú személyre átlagosan 89 forint 42 krajcár jutott. Ez pedig egyér-

telműen jelzi anyagi fölényüket a kiváltságosok egyéb rétegeivel szemben. Az átlag azonban lényeges eltéréseket takar. Az 5. táblázat azt mutatja, hogyan oszlott meg a főrangúak által befizetett összeg az egyes birtokosok között.

A legkevesebbet fizető báró Dőry József Kólyon összeírt 0,3 dica-t érő vagyona után csupán 1 forint 12 krajcárt fizetett. A stájerországi eredetű indigena gróf Stubenberg¹⁵ család viszont 378 forinttal és 33,6 krajcárral járult a „nemzeti vállalathoz” – ennyit számoltak fel a Székelyhídi uradalomból származó jövedelmük után.

¹⁵ Mindent „gróf Stubenbergné asszony” neve alatt írtak össze, aki valószínűleg az 1833-ban elhunyt gróf Stubenberg Gusztáv Adolf nejét b. Staudach Fánit jelöli. Vö.: *Nagy Iván*: Magyarország családai címekkel és nemzékrendi táblákkal. X., Pest, Friebeisz István; Ráth Mór. 1857–65.

Név		Dica	Ft	Kr
Gróf	Stubenbergné asszony	94,64	376	153,6
Gróf	Zichy Ferenc	72,59	288	141,6
B.	Mandel	56,33	225	19,2
Gróf	Csáky Sándor	38,13	152	31,2
Gróf	Rhédey Ádám	29,37	117	28,8
Gróf	Károlyi György	17,13	68	31,2
Hg.	Eszterházy Pál	14	56	–
Gróf	Gyulay Karolina	4,06	15	74,4
Gróf	Csáky Károly	2,83	11	19,2
Gróf	Bethlen Ádám	2,68	9	103,2
Gróf	Dégenfeld Maximilian	1,45	5	48
Gróf	Csáky	1,21	4	50,4
Gróf	Teleky József	1,2	4	48
Gróf	Teleky Imre	0,72	2	52,8
B.	Dőry József	0,3	1	12

5. táblázat

Nem tudjuk ebből a forrásból rekonstruálni, hogyan épült fel az egyes családok vagyona, és ez nem is célunk, mert a főnemesek vagyoni helyzetét nem lehet egy járás határain belül vizsgálni. Az arányok érzékeltetése miatt azonban mégis érdemes a számokat összevetni az egyetlen fennmaradt részletes összeírás idevágó adataival.

A Váradi járásban található Körösvölgye összes kiváltságosa közül a legtöbbet fizető gróf Batthyány Vincéné volt, akinek vagyona a következőképpen oszlott meg:

- 210 és 5/8-ad úrbéres telek, 100 hold második, és 115 hold harmadik minőségi kategóriába sorolt majorsági szántó,
- 135 embervágó második és 125 embervágó harmadik kategóriás kaszáló,
- 216 kapás szőlő, és 7900 hold olyan erdő, amit a harmadik kategóriába soroltak,
- 606 közelebbről meg nem határozott regálé jövedelem,
- 130 malomból származó jövedelem.¹⁶

A grófné vagyona 56,84 dica-t ért, s ez után 227 forintot és 21,96 krajcárt kellett fizetnie. Ez valamivel több mint 60%-a a Stubenbergné asszonyra kivetett mennyiségnek!

Igaz, az összevetés nem minden szempontból helyes, ugyanis a jövedelem eltérő típusú tulajdonokból származott (a Stubenbergeknak például bizonyosan nagyobb hányada származott szőlőbirtokaikból), ráadásul még az azonos típusú birtokok esetében is láttuk, hogy a mennyiségi mutatók mellett legalább annyira esett latba a minőségi besorolás is. Mindezek ellenére hasznos az összehasonlítás, mert érzékelteti annak a vagyonnak a nagyságát, mely után több mint 378 forint hozzájárulást fizetett tulajdonosa.

¹⁶ E két utóbbi esetében nem jelöltek „mértékegységet”

Az összeírásban szereplő fizető személyek „egyéb kiváltságos” megjelölésű csoportja a legnagyobb és egyben a leginkább vegyes összetételű. A legnagyobb és legtekintélyesebb birtokos nemesi családokat ugyanúgy itt találjuk, mint a nemességet csak anyai ágon birtokló agiliseket vagy nemesi javakat csupán árendában bérlő, s így ugyancsak fizetésre kötelezett zsidó kereskedőt.

Őket a rájuk kivetett hozzájárulás mértéke alapján csoportosíthatjuk a legkönnyebben. Az összeírás alapján három csoport különíthető el:

- Az elsőbe azok tartoznak, akiknél a rájuk kivetett kvóta nem érte el a személyi kivetés mértékét,
- A második csoportba tartoznak azok, akik a személyi kivetéssel megegyező összeget fizettek,
- A harmadik csoportba pedig azok, akik a személyi kivetés mértékén túl is fizettek.

A fizetett összeg a következőképpen oszlik meg az egyes csoportok között:

	Fő	%
Személyi kivetés alatt	91	4,2
Személyi kivetés	1733	80,8
Személyi kivetésen túl	322	15
Összesen	2146	100

6. táblázat

Az első csoport esetében viszonylag könnyű dolgunk van. Azok, akik személyi kivetés alatt fizettek nyilvánvalóan nem ebben a járásban laktak, itt csupán kisebb mértékű feudális jövedelmet élveztek, s mint ilyenek, nem képezik vizsgáldásunk tárgyát. Természetesen minden esetben fennállhat az a lehetőség, hogy a fizető személy nem itt lakott, de – amint azt korábban

említettük – a lakóhellyel kapcsolatban az összeírás nem rendelkezik egyértelmű adatokkal, így csak ebben a kevesebb, mint száz esetben állíthatjuk ezt teljes bizonyossággal.

A járásban bírt vagyonuk mértéke alapján ugyan semmiféle következtetés nem vonható le, különválasztásuk arra viszont alkalmas, hogy szűkítsük a járásban lakó nemesek maximális számát. Ha ugyanis a nem itt élőkhöz hozzávesszük az egyházi szervezeteket, akkor – a főrangúakat is ide számítva – maximum 2072 nemes személy élt a járásban. Ez a járás Fényes Elek által 68 936 főre becsült lakosságának kb. 3 százaléka: valamivel a nemesség magyarországi átlaga (kb. 4,6%) alatt volt.¹⁷

A személyi kivetést fizetők csoportja volt a nemesség legnépesebb rétege: az összes nem főrangú kiváltságos *több mint 80 százaléka* belőlük került ki. Az e csoportba tartozók vagyoni állapotának elemzéséhez azonban meglehetősen kevés információt nyújtanak az összeírás adatai, ezért velük kapcsolatban csak néhány általánosabb megállapításra szorítkozhatunk.

Feltételezhetően a rovás alá vett vagyontártyak egyikével sem rendelkezők nagyobbik hányada valóban a legszegényebb rétegét képviselte a nemesi társadalomnak. Az egyetlen nemesi – töredék vagy ritkábban egész – telken gazdálkodó *kúrialisták* ebben a fizetési kategóriában találhatók. Az „egytelkesek” országos nemesek voltak, nemességüket tehát mindenhol elismerték, így ők jelentették a kisnemesség – elsősorban társadalmi értelemben vett – legtekintélyesebb magvát, amit az is jelez, hogy a lajstromban külön kiemelték őket.

¹⁷ A nemesség számarányára vonatkozóan Vörös Károly adatait használtuk. Vö.: *Vörös Károly: A magyarországi társadalom (1790–1848)*. Magyarország története. V/1 k. Szerk. *Mérei Gyula*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.

Nem jelölték külön, de feltehetően itt található az *armális nemesek* nagyobbik hányada is. A nemesség ezen rétege csupán nemesi oklevéllel rendelkezett, és amennyiben nem jutott valamilyen módon nemesi birtokhoz, nem rendelkezett összeírással kerülő javakkal.

Mind a kúrialisták, mind az armális nemesek szegénysége általánosan ismert tény csakúgy, mint az, hogy életmódjuk, szellemi és anyagi kultúrájuk a földművelő parasztsággal azonos, de legalábbis ahhoz állt közelebb. A különbséget tulajdonképpen csak a „kutyabőr” jelentette esetükben, amit az őket jelölő korabeli, sokszor nem éppen hízelgő megnevezések gazdagsága is mutatott.¹⁸

Anyagi helyzetükre vonatkozóan az összeírás is szolgál egy jellemző adattal: a körösvölgyi nemesek között a kúrialisták kivétel nélkül csak a személyi kivetést fizették, míg az agilisok többsége rendelkezett olyan javakkal, melyek után – bár szerény mértékben – a személyi kivetésen felül is fizettek.¹⁹

Nem tekinthetünk azonban minden itt összeírt személyt a legszegényebb nemesek sorsában osztozónak. Számszerű adatok ugyan nincsenek, de több, a szakirodalom által feltárt szempontot érdemes figyelembe venni, amelyek bizonyos mértékig árnyalják a képet.

A szabad mozgásban nem korlátozott nemesek meglehetősen nagy hányada (amely elsősorban az armális nemeseket jelenti, de az egykori kúrialisták ivadékait is) városokban, mezővárosokban iparosként, kereskedőként próbált

¹⁸ Ezzel kapcsolatban értékes adatokat nyújt: *Kása László: „Hét szilvafa árnyékában”* A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 15–46.

¹⁹ Az agilisok, vagy asszony-nemesek, félnemesek anyagi ágon nemesi birtokot örököltek, de maguk nem számítottak nemesnek. Az öröklött javak után azonban ők is fizettek, s a listában külön jelölték őket is.

boldogulni. Annak ellenére, hogy a társadalom jó része továbbra is fenntartásokkal kezelte az ilyen, nemeshez nem illő tevékenységet, az iparúzó nemes egyáltalán nem volt a korban ritka jelenség.²⁰ Az ilyen jellegű foglalkozásokból származó jövedelmeket viszont nem jelölték az összeírás készítői, pedig ezek, ha szerény mértékben is, de megélhetést biztosíthattak a feudális vagyonnal nem rendelkező nemes számára, ami adott esetben kiemelhette a szegénységből.

A *honoráciorok* nagy része is ebbe a fizetési kategóriába esett. A „tisztes rendűek” száma, a fentiekkel ellentétben pontosan meghatározható. Részesedésük a következőképpen alakult.

Foglalkozási csoport	Fő	Személyi kivetést fizet
Megyei/állami/uradalmi tisztviselő	116	114
Egyházi	130	128
Értelmiség, egyéb	70	68
Összesen	317	310

7. táblázat

A társadalomnak ezt az egyre gyarapodó rétegét a szokásjog több esetben a nemességet megillető elbánásban részesítette, igaz, elsősorban a terhek és nem a jogok tekintetében. A „törvényes szokás” szerint itt is hozzájárultak a nemesség önkéntes vállalatához.

Látható, hogy csaknem mindannyian ebben a fizetési kategóriában voltak, de az ő esetükben ez valójában semmit sem árul el valóságos anyagi helyzetükről. Az összeírásba ugyanis nem vagyonuk, hanem a már említett szokásjog, tehát foglalkozásuk miatt kerültek be. Te-

²⁰ Kósa László, i. m.

kintve, hogy jó részük nem rendelkezett nemességgel sem,²¹ az összeírásra került vagyonnal nem is bírhatott. Emellett a honoráciorok között található nemesek is legtöbbször az anyagi ellehetetlenülés és a gazdasági-társadalmi lesüllyedés elől „menekülve” választották a boldogulásnak ezt a módját, ami legalábbis szerény anyagi állapotra utal.

A listában található egyházi személyek esetében a hierarchiában elfoglalt pozíciót és a felekezetet egyaránt jelölték (cathol. plebanos, „görög nem egyesült” pap, reform. predicator, oláh cantor stb). Az egyes vallási felekezetek papjainak és segédszemélyzetének életminősége – bár valószínűleg ahhoz a szinthez állt közel, amit besorolásuk alapján feltételeznénk – szintén nem rekonstruálható kellő biztonsággal, mert létfenntartásuknak számos olyan forrása volt (pl. a közösség természetbeni adományai) melyeket az összeírás nem szerepeltet.

Az uradalmi, megyei és állami alkalmazásban lévők, illetve az *értelmiségi* foglalkozást űzők (tanítók, ügyvédek, gyógyszerészek) esetében hasonló bizonytalanságokkal találkozunk. Nem célunk részletes fejtegetésbe bocsátkozni a honoráciorokat illetően, ezért itt csak annyit emelünk ki, hogy életnívójuk szintje a kapott fizetésük mértéke, működési területük, stb. függvényében változott: például egy magasabb rangú uradalmi tiszt (pl. inspector, számvevő) esetében olyan életminőséget is jelenthetett, melyet a birtokos nemesek körében sem sokan engedhettek meg maguknak. Soraikban tehát meglehetősen különbségek fedezhetők fel, de abban megegyeztek, hogy anyagi és szellemi kultúrájuk

²¹ A nemesi rangot azonban nem jelölték külön az általunk vizsgált összesítő listában, így arányukat nem tudjuk számszerűsíteni. Annyi bizonyos csupán, hogy amennyiben a lajstromban volt nem nemes személy, az az ő soraikból került ki.

az ugyanebbe a kategóriába tartozók többsége fölé emelte őket.

Korábban már utaltunk rá, hogy nem állapítható meg teljes egyértelműséggel a lakóhely, ami annak az elvi lehetőségét is fenntartja, hogy volt olyan nem itteni birtokos, aki a járás valamelyik településén házzal rendelkezett, vagy a személyi kivetés mértékével megegyező nagyságú vagyonnal bírt (1/4 úrbéres telek éppen 0,1 dicát ért). Meg kell jegyezni azonban, hogy ennek valószínűsége elenyésző lehetett.

A lista alapján az érmelléki nemesi társadalom körülbelül egy hatodát, nevezhetjük *birtokos nemesnek*.²² Ennyi azoknak a nem főrangúaknak az aránya, akik a személyükre kiszabott mennyiségen felül, tulajdonukat képező nemesi vagyonuk után is fizettek hozzájárulást. Ezt alig több mint háromszázan mondhatták el magukról, de soraik között is jelentős különbségek voltak.

E különbségek érzékeltetéséhez ismét a körvölgyi analógiához kell nyúlnunk. Ahhoz, hogy valaki legalább 1 forintot fizessen, minimum 0,25 dica kellett. Ez a személyre kivetett mennyiségen túl 4 hold harmadik osztályú szántót, 2 embervágó kaszálót és 2 kapás harmadik kategóriás szőlőt jelentett, amihez 10 regálé jövedelem is tartozott.

Nem mondható különösebben nagy vagyonnak – ijesztően nagy a távolság attól, amit

gróf Batthányné vagy Stubenbergné esetében láttunk –, de az érmelléki járásban „birtokosként” bejegyzettek majdnem fele (147 fő) még ezt a mennyiséget sem érte el. Jó részüket pedig csupán egy-két töredék jobbágytelek választotta el azoktól, akik semmilyen összeírásra kerülő vagyont nem mondhattak magukénak.

A „birtokosok” hozzájárulásának 50%-át 12 családfő fizette, ami meglehetősen szűkre szabja azoknak a körét, akiket jómódú birtokosként (bene possessionati) emlegethetünk. Hozzájárulásuk mértéke messze az átlag felett volt, s a Szlávy Ferenchez (9,58 dica), Péchy Antalhoz (12 dica) vagy Bujanovich Eduárdhoz (18,98 dica) hasonló családfők tartoztak közéjük. Ez utóbbi volt a járásban a legtehetősebb köznemes, aki Tarcsán és Éradonyban fekvő jószágáért 75 forint és 55,2 krajcár összeggel adózott, így a hatodik a legtöbbet fizetők között.

Összegzés

Az ország többi részéhez hasonlóan, az érmelléki járásban is kimutathatók a nemesség gócpontjai. Elsősorban a járás alföldi területén, a kedvező természeti adottságokban bővelkedő Érmelléken tömörültek és az egyház birtokainak nagy része is itt található. Ez nem mondható különösebben meglepőnek, hiszen az alföldi és a hegyvidéki területek sajátosságainak eltérő volta (népességszám, eltartó képesség stb. vonatkozásában) közismert. E természetföldrajzi kettősségből származó társadalomföldrajzi sajátosság általában jellemző a megye egészére is: azokban a járásokban a legtöbb a hozzájárulások száma, ahol teljesen (Sárréti járás), vagy csaknem teljesen (Érmelléki járás) az alföldi táj a meghatározó, ahol pedig ez szinte egyáltalán nem jellemző (Belényesi járás), ott a legkevesebb (1. táblázat).

²² Ez nem a korabeli terminológiát jelenti. Az akkori felfogás ugyanis egyértelműen „birtokosnak” tekintette az egytelkes, kurialista nemeseket is, akik így több olyan jogban részesültek, melyet az armalisták nem élvezhettek: pl. hivatalviselés. A kurialisták viszont ebben az összeírásban a személyi kivetést fizetők csoportjában vannak, tehát nemesi telkük után – ami nem egy esetben apró, megélhetéshez kevés, inkább presztízsnövelő és fenntartó töredéktelek – nem kellett fizetniük. Ez esetben tehát a birtokos megnevezés csupán arra utal, hogy az adott személy rendelkezett olyan földdel, mely után fizetnie kellett.

Az összeírtak minden rétegét vonzották a központi funkciókat ellátó, magyar többségű települések. A tehetős birtokosok, a vagyonos uradalmi és megyei tisztviselők egyaránt szívesen költöztek a városias jellegű mezővárosokba, uradalmi központokba, de itt keresték a megélhetés lehetőségeit az elszegényedett kismanesi rétegek és – kivétel nélkül – a honoráciorok is. Fontos szempont volt emellett az is, hogy az adott település milyen mértékben tudott bekapcsolódni a kereskedelmi forgalomba, ami az ehhez kapcsolódó nemesi érdekek jelentőségét mutatja.

A nemesek jó lehetőségeket kínáló területekre, városias jellegű (de nem feltétlenül városi, vagy mezővárosi rangú), központi szerepű dinamikusan fejlődő településekre való fokozatos beáramlásának folyamatát a szakirodalom több megye vonatkozásában kimutatta²³ és – első sorban gazdasági eredetű – okait is részletesen feltárta²⁴. Esetünkben ugyan a rendszeresség nem ábrázolható, azonban feltételezhető, hogy a forrásban rögzített állapot hasonló tendenciák eredménye.

Az érmelléki járás nemesi társadalmában is a nagybirtok vitathatatlan túlsúlya érvényesült. Az *egyházi és világi uradalmak* együttesen az összes fizetett hozzájárulás csaknem felét adták, holott arányuk a fizetők egy százalékát is alig éri el. A 15 mágnás által összesen befizetett összeg

(1346 forint 33,6 krajcár) pedig meghaladta a birtokos nemesek (6. táblázat) által fizetett mennyiséget (1261 forint 7,2 krajcár). Az itteni birtokaiból legkevesebbet profitáló báró Dóry József is az összeírtak 91%-nál fizetett többet.

Az összeírásban *birtokosként* szereplők anyagi ereje valójában meg sem közelítette a főnemesekét. Még az a vékony réteg is messze elmaradt mögöttük, amelyet a tekintélyes középbirtokos családok alkottak: a legtehetősebb köznemes, Bujanovich Eduárd által fizetett mennyiség az egy ötödét sem érte el annak, amivel Stubenbergné járult a költségekhez.

Nem tudjuk pontosan meghatározni, mekkora befizetett összeg jelentett viszonylagosan stabil anyagi körülményeket, de valószínű, hogy a „birtokosok” jó része nem tartozott közéjük. Varga János éppen Bihar vonatkozásában végzett vizsgálatai²⁵ szolgáltak bizonyítékkal arra nézve, hogy a megyei nemességnek nagy része szinte mindennapos anyagi gondokkal küzdött. Ez alól még az olyan befolyásos családok sem voltak kivételek, mint az Érmelléken (is) birtokos Bernáthok vagy Miskolczyak.

Mindazonáltal a személyükhöz kapcsolódó összeg arról tanúskodik, hogy birtokaik nagysága még így is jóval az átlag fölé emelte őket. Viszonylagos gazdasági erejükhöz kellő társadalmi befolyás párosult: a politikai vezető szerep és a vármegye irányítása e néhány tucat család kezében összpontosult. A betáblázási jegyzőkönyvek adatai viszont arról tanúskodnak, hogy a viszonylagos jómód és gazdasági fölény mellett számukra is egyre nehezebb volt a megszokott életszínvonal fenntartása.

²³ Erdmann Gyula hasonló eredményre jutott Zemplén megye vonatkozásában: *Erdmann Gyula: A Zemplén megyei nemesség tagozódása, jövedelmi viszonyai a 19. század első felében*. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom I., (Szerk.: *A. Varga László*) Salgótarján, 1987. 85–91.; illetve Ódor Imre Baranya megye nemességét vizsgálva: *Ódor Imre: Az 1809. évi nemesi összeírás forrásértéke, felhasználásának lehetőségei*. In. uo. 111–124.

²⁴ A nemeseket a városokba hajtó okokról a legrészletesebben: *Rácz István: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Bp., 1988. 67–99.; valamint szól még *Ódor Imre*, i. m.

²⁵ A nemesség szinte minden rétegét átható eladósodással kapcsolatban: *Varga János: A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt*. In: *Történelmi Szemle*, 1958/1–2. sz. 21–53.

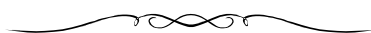
A birtokosok nagy többsége valószínűleg csupán töredéktelkeken gazdálkodó törpebirtokos volt, akiket a gazdasági lesüllyedés állandó veszélye fenyegetett és sokan a nincstelenség életszínvonalán éltek.

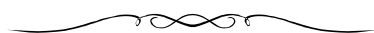
Az összeírásban szereplők figyelemre méltó – és minden bizonnyal itt is folyamatosan gyarapodó – részét jelentették a hagyományos rendi keretekbe egyre kevésbé illeszthető „tisztes rendűek” rétege. Számuk növekedésében a gazdasági kényszerítő tényezők mellett a társadalom hagyományos kereteinek fokozatos átalakulása, bomlása egyaránt közrejátszott.

A járás nemesi lakosságának a legnagyobb hányadát azonban továbbra is birtoktalanok tömege adta. Minden egyéb fizetési csoportot sokszorosan felülmúló arányuk a nemesség legkevésbé tehető rétegének, a kiváltságos társa-

dalom perifériáján, hagyományos gazdasági és kulturális keretek között élő, egyre inkább pauperizálódó kismemesség különböző csoportjainak a számbeli „fölényét” valószínűsíti.

Az érmelléki nemesek vagyoni helyzetére vonatkozó összeírásunkból levonható következtetések nagy vonalakban illeszkednek tehát a hasonló célú, de eltérő típusú forrást használó vizsgálatok eredményeihez. A főnemesség valamint néhány tehetősebb köznemesi család kivételével, többségét permanens anyagi problémák jellemezték, melyek megoldására egyre kevésbé volt lehetőség az adott rendszer keretei között. A változtatás sürgető igénye látványosan jelentkezett a társadalmi szerkezet fokozatos átalakulásában és az egyre élesedő vármegyei politikai küzdelmekben is, melyekből az érmelléki nemesség is kivette a részét.

A Bihar megyei Érmellék népesedésének néhány vonása

A z Érmellék történelmi kistája Románia északnyugati részén két megyében, Bihar és Szatmár megyék területén helyezkedik el, egy-két települése Magyarországra is átnyúlik. A közelmúlt magyar forrásai közül kettő a következőképpen határozza meg az Érmelléket:

„Táj Romániában az Ér folyót körülvevő részben sík (Bihari síkság), részben lankás, dombos terület. A korai Árpád-kor óta magyarlakta vidék, román lakossága a XVI. századtól telepedett be. Nevezetes bortermő vidék.”¹

„A Berettyó és az Ér közötti sík és dombvidék, mintegy 30–35 részben vagy egészben magyarlakta községgel. Nevezetes helységei Margitta, Érmihályfalva, Székelyhíd, Bihardiószeg. Az Érmellék a kora-Árpádkor óta magyarlakta táj, nagy múltú történelmi borvidék. A XVI. századtól van román lakossága is, ma Romániához tartozik.”²

Jelen munka az Érmellék bihari részének néhány népesedési jelenségét tekinti át, különös tekintettel arra, hogy a kistajat jellemző források mindegyike kiemeli a kora-középkor óta magyarlakta jellegét. Kérdés, hogy a népességszám utóbbi évszázadban történt változásai, az etnikai és a vallási összetétel alakulása nyomán milyen kép bontakozik ki ma az Érmellékről?

A népesedési folyamatok tágabb környezetbe ágyazottan alakulnak, vesznek fel spontán és politikák által befolyásolt tendenciákat, ezért Bihar megye és Erdély folyamataival összevetve magyarázhatók.

A vizsgált területen 3 város (Érmihályfalva, Margitta, Székelyhíd) és 10 község, valamint közigazgatásilag hozzájuk szervezeten 45 település található (1. ábra).

A népességszám alakulása

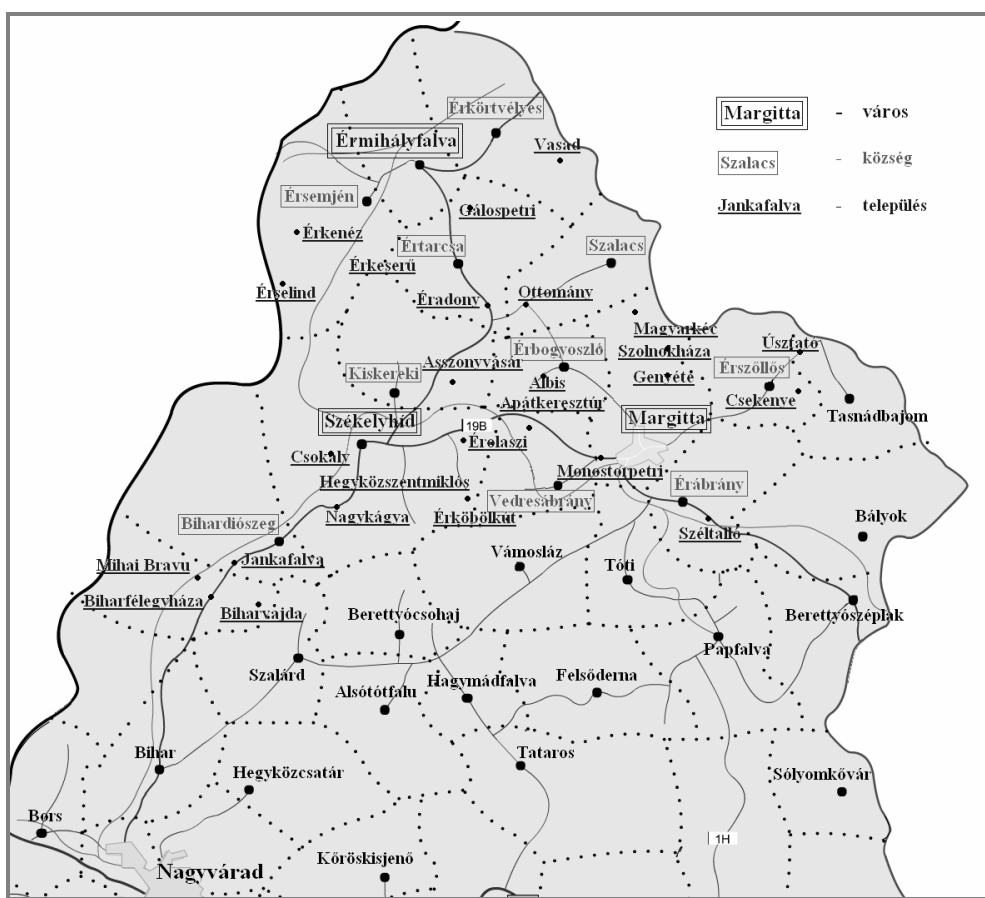
Románia lakossága az 1992–2002. népszámlálás közötti évtizedben bő egy millió fővel csökkent (1. táblázat).

Az országon belüli különbségek a fogyás tekintetében kiváltképp Erdély kárára nagyok. Mint az 1. táblázatból kiolvasható, lakosság-száma csupán a felét teszi ki a Regáténak, a népesség fogyásának mennyiségében azonban nagyon közel állnak egymáshoz: Erdély félmilliónyi népességvesztéssel szenvedett egy évtized alatt, Románia többi része hatszázezer főt.

A 2. ábra Erdély, Bihar megye és az Érmellék népességszámának alakulását százhusz év alatt, népszámlálási keresztmetszetekben mutatja be 1880 és 2002 között.

¹ Akadémiai Kislexikon, Budapest, 1989

² *Kósa László–Fülep Antal: A magyar nép táji – történelmi tagolódása.* Budapest, 1978.

1. ábra. A bihari Érmellék települései
(Forrás: www.gibihor.ro/harta2.php, Grafika, módosítva: Varga J.)

	Népesség száma		Tényleges fogyás	Természetes fogyás	A tényleges és természetes fogyás különbsége
	1992. I. 7.	2002. III. 18.	1992. I. 7 – 2002. III. 18. között		
Románia	22 810,1	21 698,2	-1 111,9	-300,0 ^a	-811,9
Regát	15 086,8	14 472,5	-614,3	-165,0	-449,3
Erdély	7 723,3	7 225,7	-497,6	-135,0 ^b	-362,6

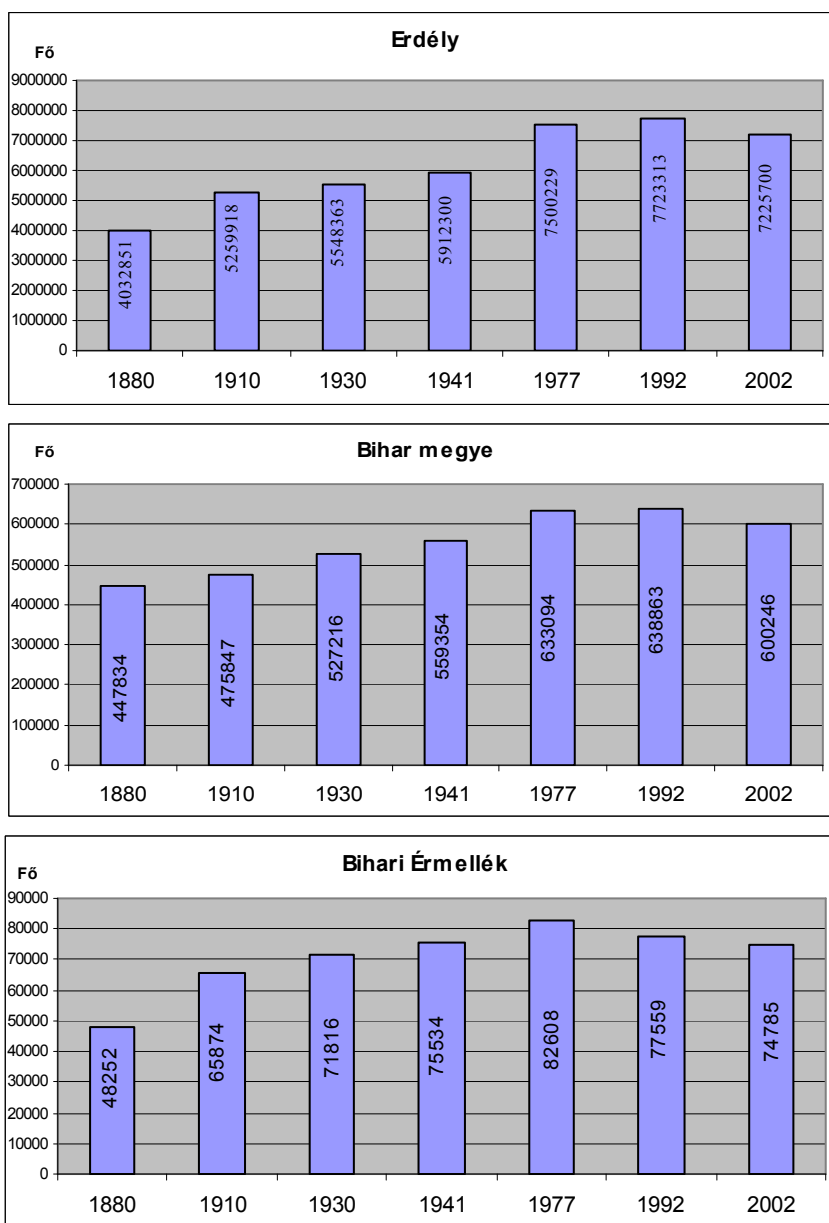
1. táblázat. A népesség tényleges és természetes fogyása, valamint a két érték különbsége Romániában, az 1992. és 2002. évi népszámlálás között (ezer fő) (Forrás: Varga E. Á. 2002.)

^a 1992–2000 között –252,2 ezer, 2001-ben a népmozgalmi jelzőszámok alapján kb. –40 ezer fő. 2002 első két és fél hónapjában a 2001. évihez hasonló ütemű fogyással számolva.

^b 1992–2000 között 114,8 ezer fő. A 2001-től hiányzó adatok a születések és halálozások helyi értékeinek az országos számokhoz viszonyított arányában becsléssel pótolva.)

Az ábrából kiderül, hogy minél kisebb a vizsgált területi egység, s minél inkább a nyugati határ (Magyarország) felé közelítünk, annál nagyobbak, sőt egyre korábbi dátumok a negatív tendenciák, a népességsökkenések. Erdély népességszáma 1992–2002 között csökkent meg jelentősen, Bihar megyéé lépést tart vele. A megye lakossága 1992 és 2002 között 38 617 fővel lett kevesebb, ez 6%-os fogyás a két

népszámlálás között. Érmellék népességsökkenése az őt befogadó nagyobb egységektől eltérően már 1977-ben megkezdődött. Az akkor 82 608 főt számláló népesség 1992-re 77 559 főre fogyott, 2002-re pedig további bő három-ezer főt veszítve 74 785-re csökkent. Ez azt jelenti, hogy 1977 és 2002 között az Érmellék lakosságának 10%-át elveszítette.

2. ábra. Erdély, Bihar megye és az Érmellék népességének változása 1880–2002 (fő)
(Forrás: magyar és román népszámlálási adatok alapján szerk. a szerző, Grafika: Varga J.)

A népességcsökkenés összetevőit keresve az 1. táblázat adataira utalhatunk. Mind Románia egészének, mind Erdélynek a népességfogyását a természetes fogyás és a negatív vándorlási különbözet egymást erősítő eredménye idézi elő. A halálózási számok születések fölé kerekedése annak a bizonyítéka, hogy az egész Kárpát-medencét s Romániát is elérték a fejlett nyugat-európai és más országokban már huzamosabb ideje tartó népesedési tendenciák. Magyarországon pl. negyedszázada tart a természetes fogyás.

Románia, Erdély, Bihar megye, s területén az Érmellék népességfogyásának döntő összetevője azonban nem a természetes fogyás, mint Európa országainak túlnyomó többségében, hanem a negatív vándorlási különbözet: többen költöznek el, mint be. Az 1. táblázat adatai szerint a migrációs veszteség a népességfogyás kétharmadéért – háromnegyedéért felelős 1992–2002 között Románia egészében, s különösen erőteljesen Erdélyben. Román

demográfus³ a 2002. népszámlálást elemző munkája azonban arra figyelmeztet, hogy e rendkívüli nagy vándorlási veszteséget a népszámlálás pontatlanságai is okozzák. Kiderült ugyanis, hogy sok tízezer mozgásban lévő, az országot, Erdélyt és Bihart véglegesen elhagyni nem szándékozó, csupán másutt munkát vállaló személyt a népszámlálás időpontjában nem találtak otthon, s a migrációs veszteség rovatában regisztráltak. E migrációs veszteséget mérséklő fenntartás ellenére is a jelentős elvándorlás a rendszerváltás hozadékának tekinthető, amikor is az emberek a „lábukkal szavazva” keresnek az országon kívül megélhetési lehetőséget. Bihar megye és az Érmellék földrajzi fekvése révén fokozott mértékben valószínűsíti a határon átnyúló munka – és egyéb kapcsolatok.

³ *Vasile Ghetar*. A romániai románok, a romániai magyar etnikai kisebbség és Magyarország demográfiai helyzetének összehasonlítása (1992–2002). In: *Demográfia*, 2004. XLVII. 3–4. 209–231.

Év	Összesen		Városok		Községek	
	Román	Magyar	Román	Magyar	Román	Magyar
1956	65,0	25,1	58,4	30,1	68,4	22,4
1966	67,9	23,8	65,0	26,7	69,8	21,8
1977	69,4	22,6	69,4	23,7	69,4	21,4
1992	73,6	20,8	75,7	20,2	70,7	21,5
2002	74,7	19,6	77,9	18,3	70,5	21,2

2. táblázat. A román és magyar nemzetiségűek számaránya Erdélyben 1956–2002 között, városok és községek szerint* (%)

* A mai közigazgatási beosztásnak megfelelően. (Forrás: Varga E. Á. 2002.)

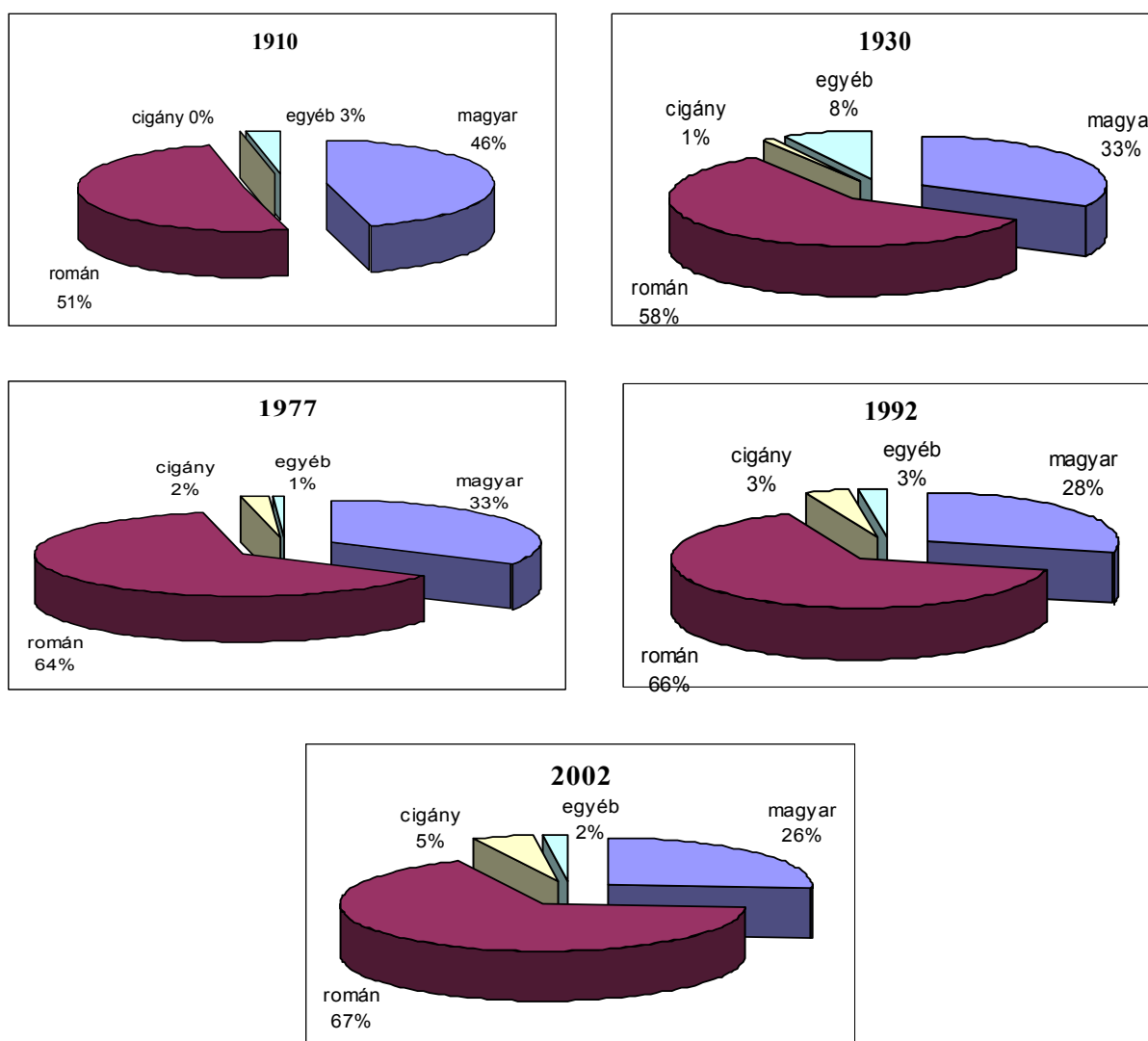
Az etnikai összetétel változása

Az elmúlt fél évszázad alatt Románia népességében a negyedéről ötödére csökkent a magyarok aránya. A 2. táblázat adataiból az is kiderül, hogy a magyarság a falvakban többé-kevésbé tartani tudta a 21–22%-os részesedését, míg a városokban 30%-ról 18%-ra, tehát erőteljesen megcsökkent a jelenléte.

Számokban kifejezve ez azt jelenti, hogy az 1992-ben 1,6 milliós magyarság lélekszáma 2002-

re 1,4 milliónál alig többre csökkent, s csaknem ugyanakkora a városi, mint a községi népesség száma (városok: 746 ezer fő, községek: 670 ezer fő).

Bihar megye etnikai összetételének változását a 3. ábra érzékelteti. E trianoni döntés által megosztott megye településeinek csaknem 90%-a Romániához került. (Magyarországon Hajdú-Bihar és Békés megyék osztoznak az itt maradt településeken.)

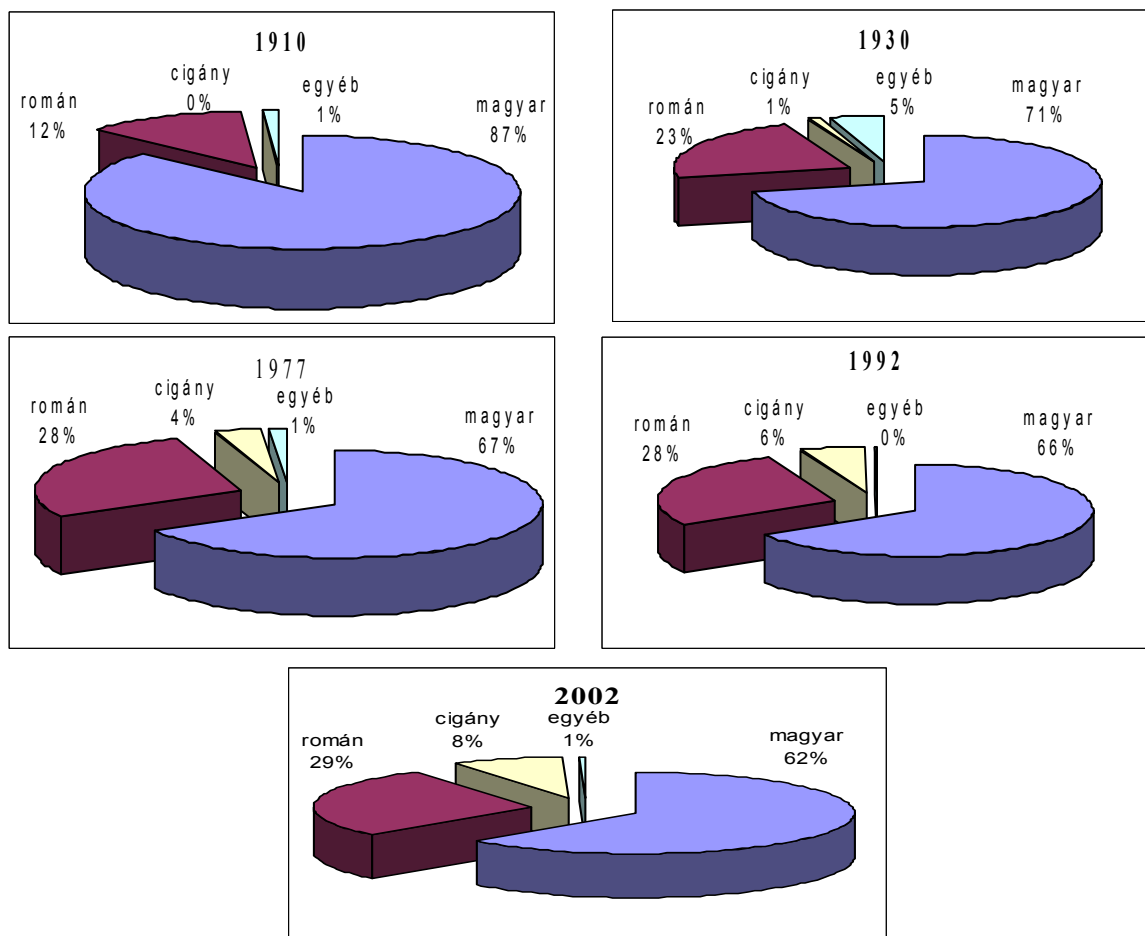
3. ábra. Bihar megye etnikai összetétele 1910–2002, %
(Forrás: Magyar és román népszámlálási adatok alapján szerk. a szerző, Grafika: Varga J.)

A XVI. században megjelent románság a népszámlálási adatok szerint már 1910-re többségbe került. A magyarok részaránya az 1910-es közel 50%-ról 26%-ra mérséklődött. A roma népesség aránya 1930-ban 1% volt, 2002-re ötszörösére növekedett. Mindez számszerűsítve: Bihar megye népessége 2002-ben 600 246 fő, ebből 155 829 fő a magyar nemzetiségű, s 30 089 a roma lakosok száma.

A bihari Érmellék etnikai összetételének változása együtt tart a megyével, amennyiben a magyarok részarány-csökkenése és a roma lakosság növekedése az elemzett népszámlálási adatok alapján ugyancsak megállapítható (4. ábra)

A 4. ábra kördiagramjainak etnikai arányai azonban lényegesen különböznek a megyeitől.

Bihar megyében a román etnikum alkotja a többséget, az Érmelléken pedig a magyar lakosok. A megyében élő magyar kisebbségnek szűk egyharmada az Érmellék településein él, a *kistáj etnikai összetételében a folyamatos csökkenés ellenére a magyarság részaránya közel kétharmados*. Az utóbbi három népszámlálás adatai a román lakosság stagnáló részvételét mutatják a népesség-összetételben (28–29%), míg a romák aránynövekedése felülmúlja a megyei értéket, az 1930-as 1%-ról 2002-re 8%-ra nőtt a népességben részvételük. Az összlakosság létszáma 2002-ben 74 785 fő, magyarok: 47 303 fő, románok: 21 037 fő, romák: 6095 fő, egyéb nemzetiségűek: 6317 fő.

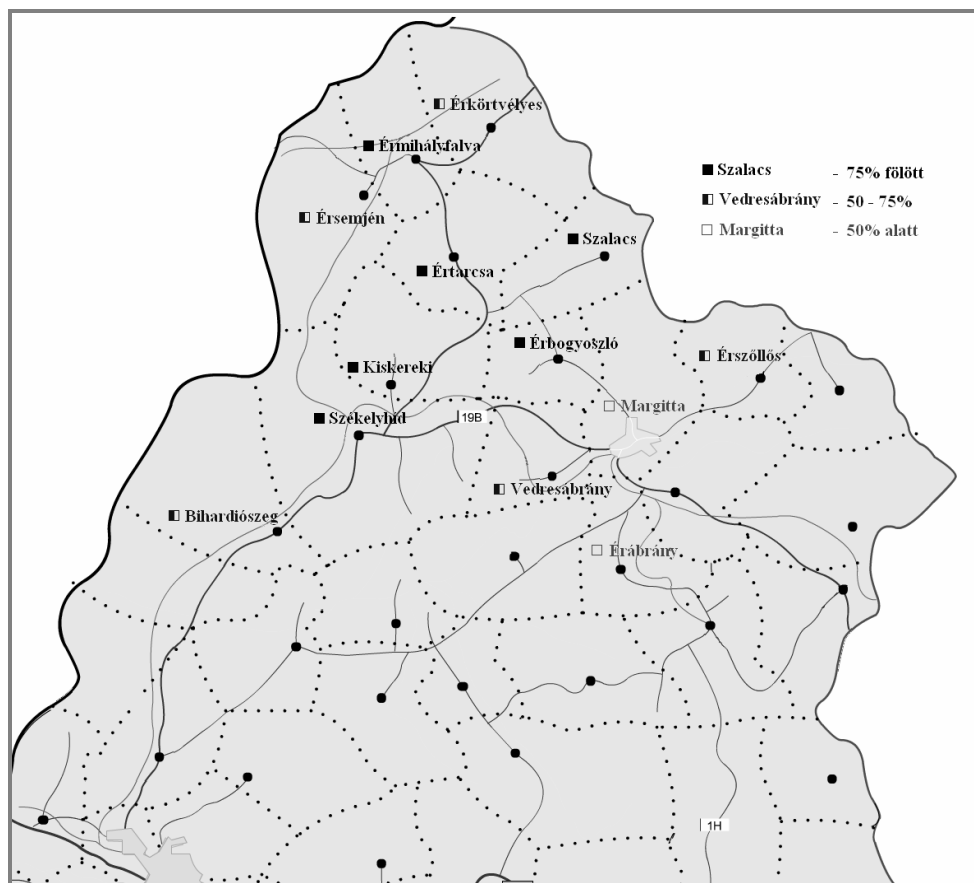
4. ábra. Az Érmellék bihari területének etnikai összetétele 1910–2002, %
(Forrás: Magyar és román népszámlálási adatok alapján szerk. a szerző, Grafika Varga J.)

A magyarok a kistáj átlagát (62%) meghaladó többségben laknak a három város közül kettőben, Érmihályfalván (85%) és Székelyhídon (77%). A harmadik városban Margittán a románok vannak többségben, a magyarok aránya 43%. A 10 község közül 9 ugyancsak magyar többségű, igaz, hogy Vedresábrány mindössze 1%-val, 51%-os a magyarok aránya. Szalacs és a kis Érbogyoszló szinte színmagyar településeknek tekinthetők 95% körüli magyar lakossággal, de Kiskereki is mindjárt ott van mögöttük.

A román lakosság a városok közül többségben van Margittán és a szomszédos Érábrányban. A lakosság ötödét meghaladó, de felét el nem érő arányban él román lakosság még további 6 településen.

Mind Bihar megye, mind az Érmellék etnikai palettáján a leggyorsabban növekvő kisebbség a cigányság. A kistajon élők 8%-os aránya erőteljes koncentrációban jelenik meg néhány településen, de a jelentős népességet tömörítő városok közül a legnépesebb Margittán a csupán 3%-os roma arány is 570 főt jelent.

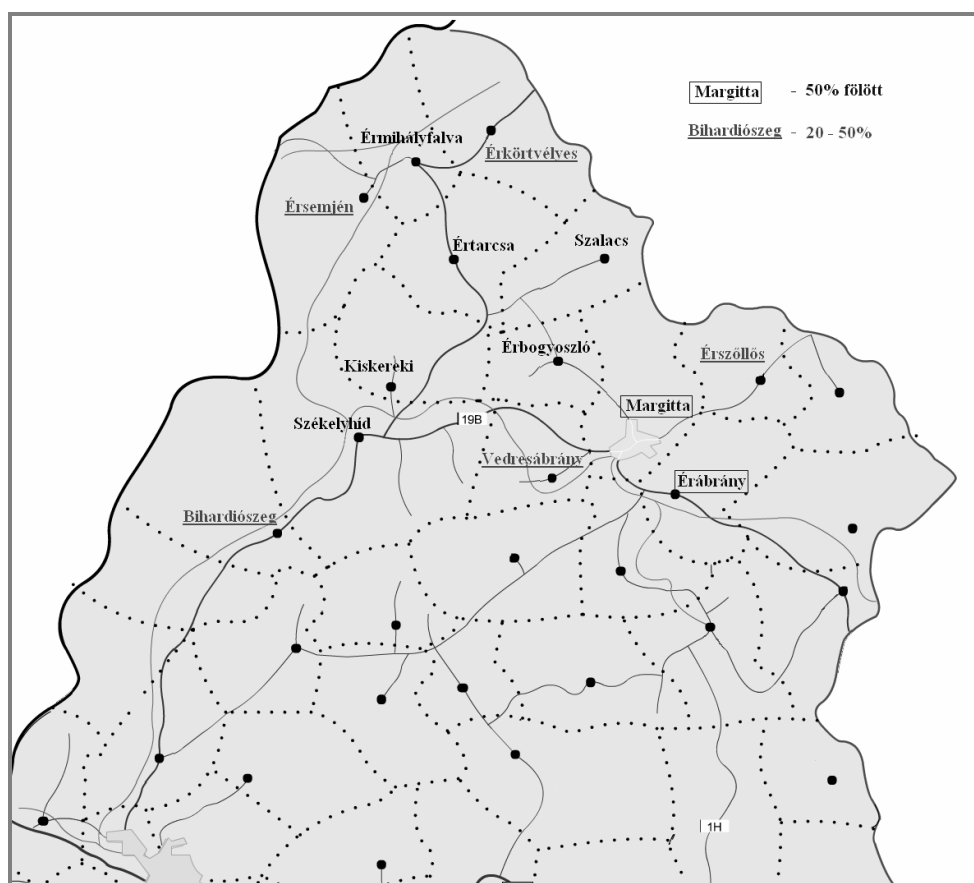

5. ábra. A magyar népesség aránya az Érmellék településein, 2002, %
(Forrás: www.cjibihor.ro/barta2.php, Népszámlálás 2002, Grafika, módosítva: Varga J.)

A roma lakosság 1977 óta megduplázódott az Érmelléken, ebből másfélszeres növekedés az utóbbi két népszámlálás, 1992–2002 közé esik. Okai között előkelő helyen van a román rendszerváltás után nyugatra tartó roma migráció (mintegy 200 ezer fő), amely egészében véve nem mondható sikeresnek, sokakat nem fogadtak be, s visszafordítottak a kibocsátó terület felé. Az országhatárt újra átlépve egy részük nem ment vissza eredeti lakhelyére, hanem a határ közelében maradt. A roma lakosság átlagának kétszerese él az Érmellék 4 településén: Székelyhídon, Kiskerekiben, Vedresábrányban és Érkörtvélyesen.

Vallásfelekezetek

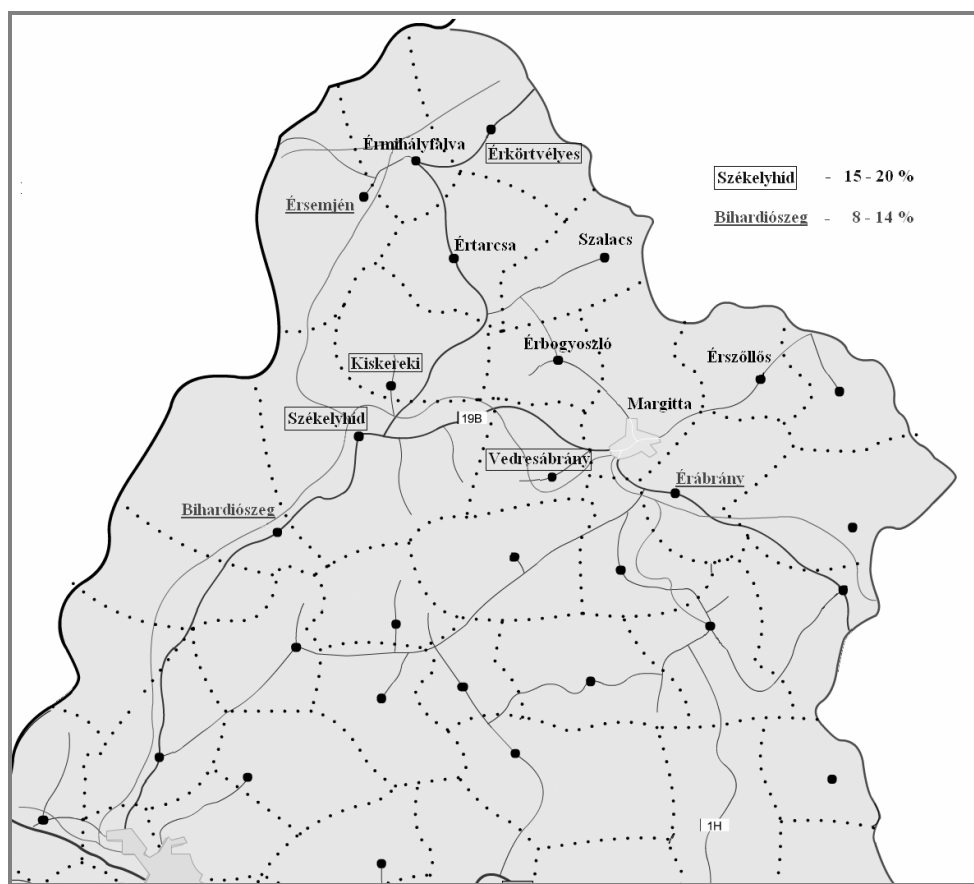
Az előző fejezet etnikai arányváltozásai előrevetítik a vallásfelekezeti módosulásokat is. Az 1930-as és 1992-es népszámlálások között a legszembetűnőbb változást mégsem az etnikai arányeltolódásokból adódó vallásfelekezeti különbségek jelentik, hanem a politika beavatkozása a vallási életbe. 1945 után a szocialista érában nemcsak általában szorították ki a felekezeteket a társadalmi szférából, hanem még külön is sújtották, egyszerűen megszüntették a görög-katolikuságot.

6. ábra. A roma népesség aránya az Érmellék településein, 2002, %
(Forrás: www.gjibor.ro/barta2.php, Népszámlálás 2002, Grafika, módosítva: Varga J.)

A 3. táblázat adatai szerint Erdélyben 25%-ról nyolcadára, Biharban 12%-ról hatodára, az Érmelléken 18%-ról ugyanekkora arányra csökken e vallást vallók részesedése 1930–1992 között. Hova „menekültek” azok, akik az állami szinten megfogalmazott ateista ideológiát mégsem tették magukévá, vagy akár „állami biztásra” felekezetet kellett váltásnak? Ebben a vallás-váltásban már szerepe volt az etnikai hovatartozásnak. A románságot az állam az orto-

doxia felé fordította, a magyar görög katolikusok inkább katolikusokká lettek. Különösen jól mutatkozik ez meg az Érmelléken, ahol a görög katolikus aránycsökkenéssel párhuzamosan megnövekvő ortodox és római katolikus aránynövekedés mögött nincs jelentős etnikai változás (lásd: 4. ábra). A református a „legmagyarabb vallás” Erdély-szerte, így Biharban és az Érmelléken is tapasztalható térvesztése egyértelműen összefügg a magyar etnikumával.

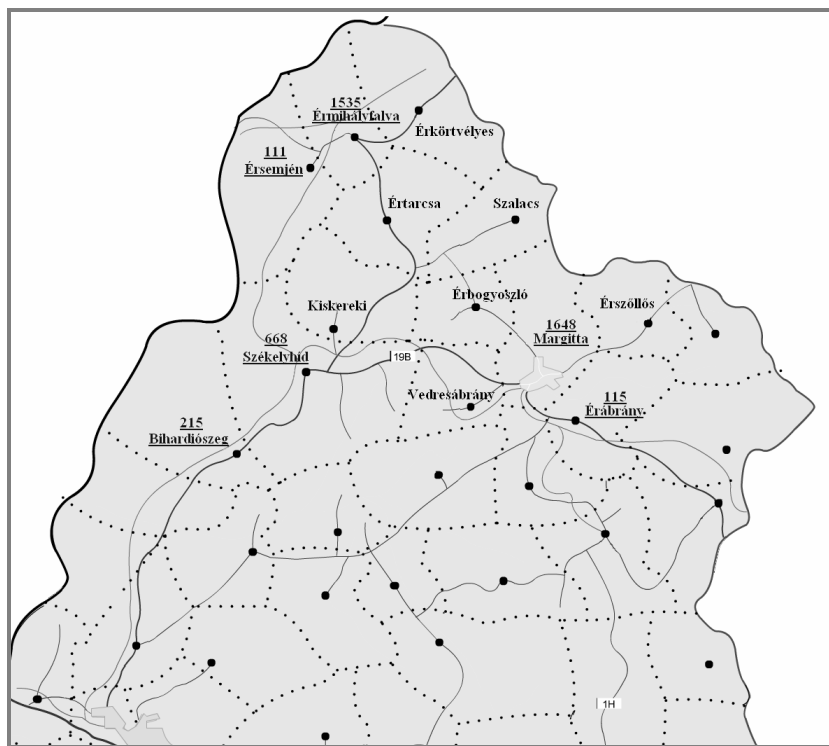
7. ábra. A roma népesség aránya az Érmellék településein, 2002, %
(Forrás: www.gjibor.ro/harta2.php, Népszámlálás 2002, Grafika, módosítva: Varga J.)

	Év	Összesen	Ortodox	Görögkatolikus	Római kat.	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
Erdély	1930	5 548 363	34,8	25,0	17,1	12,6	4,9	1,2	3,5	0,9
	1992	7 723 313	69,4	2,7	11,0	10,3	0,5	1,0	0,0	4,8
Bihar megye	1930	527 216	45,6	12,0	11,0	23,0	0,3	0,0	5,6	2,5
	1992	638 863	60,2	2,3	10,1	19,5	0,1	0,0	0,0	8,3
Bihari Érmellék	1930	71 816	8,5	18,8	13,4	50,9	0,4	0,0	6,5	1,4
	1992	77 559	25,6	3,1	19,3	48,0	0,2	0,0	0,0	3,8

3. táblázat: Felekezeti megoszlás Erdélyben, Bihar megyében és az Érmelléken, % (Forrás: Népszámlálás 1930–1992)

A 3. táblázat még egy vallásfelekezeti adata tekinthető az Érmellék szempontjából figyelemre méltónak. Az izraelita vallásúak jelenléte nagyon fontos jelzése annak, hogy Bihar megye és benne az Érmellék még a két világháború között is gazdaságilag pezsgő, fontos területnek számított. Az izraelita vallásúak Erdélyben 3,5%-os arányát Bihar megye másfélszer múlta felül, az Érmelléken pedig dupla akkora volt az arányuk, mint Erdélyben.

A 8. ábrán látható, hogy az Érmellék városaiban és jelentős településein népes izraelita közösségek éltek. Margitta 1930-as népességének több mint ötödét (21,2 %) adta az ott élő 1648 fő izraelita vallású, de csaknem ugyanekkora volt a részarányuk Érmihályfalva népességében is. Minden egyes községben volt izraelita hitközség, még a legkisebb létszámú Érszöllösön is 37 főt számlált.

8. ábra: Izraelita vallású lakosság az Érmellék településein, 1930-ban (fő)
(Forrás: www.cjbibor.ro/harta2.php, Népszámlálás 1930, Grafika, módosítva: Varga J.)

Összefoglalás

Az Érmellék népesedésében a közelmúltban bekövetkezett változások mind a népesség-szám, mind az etnikai összetétel esetében súlyos társadalmi gondok forrásai.

A folyamatosan *fogyó népesség* önmagában is negatív jelenség, életerő-vesztést, gazdasági nehézségeket, eltartó-képesség csökkenést jelent. Az, hogy a népességvesztés nagyobbik felét az elvándorlás okozza, bizonyossá teszi a gazdasági potenciál beszűkülését. A vándorlás köztudottan szelektív, válogat az életkor és az iskolai végzettség szerint, s éppen azokat a szülő- és munkaképes korú, magasabban iskolázottakat viszi el a kistájról, akikre a gazdasági felemelkedést alapozni lehetne.

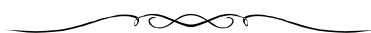
Az etnikai összetételben – a gazdasági eltartóképességre és a társadalmi kohézióra nézve – komoly tehertétel a szakképzetlen s kulturálisan-társadalmilag nehezen illeszkedő, tanulatlan roma lakosság növekvő aránya.

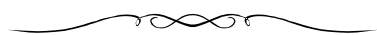
A magyar etnikum folyamatos térvesztése miatt mára már a bevezetőben idézett kistáji jellemzők egyike – a színmagyar lakosság – nem állja meg a helyét, azonban az Érmellék még mindig magyar etnikai sziget Erdélyben és Bihar megyén belül. A hajdan legendás szőlőkul-

túra feltámadásában pedig a konferencia előadásainak üzenete nyomán viszont reménykedhetünk, s ez okot adhat némi optimizmusra!

Irodalom

- Akadémiai Kislexikon 1. A – K 1989. Akad. K. Bp.
- Borbély–Dukrét–Péter–Stark*: Bihar megye útikönyve. Nagyvárad, Érmellék, Berettyó völgye, Hegyköz. Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.
- Gagy József–Oláh Sándor*: Vendégmunkások utazási formái Hargita megyéből. Magyarországra. In. Migráció és politika. Budapest, 2004.
- Ghetau, Vasile*: A romániai románok, a romániai magyar etnikai kisebbség és Magyarország demográfiai helyzetének összehasonlítása (1992–2002). Demográfia, XLVII. 2004. 3–4. 209–231.
- Hárs Ágnes*: Migráció és munkaerőpiac. In. Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. Budapest, 1992. 1–23.
- Nemzetközi migráció és Európai Unió. Szerk. *Lukács Éva–Király Miklós*. Szoc. és Családügyi Min. Budapest, 2001.
- Varga E. Árpád*: A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól. Néhány demográfiai szempont a 2002. évi népszámlálás előzetes közleményének értékeléséhez. Magyar Kisebbség, Új s. 2002. VIII. 4. 3–16.
- Magyar és román népszámlálások. 1880–2002.
www.cjbihor.ro/harta2.php

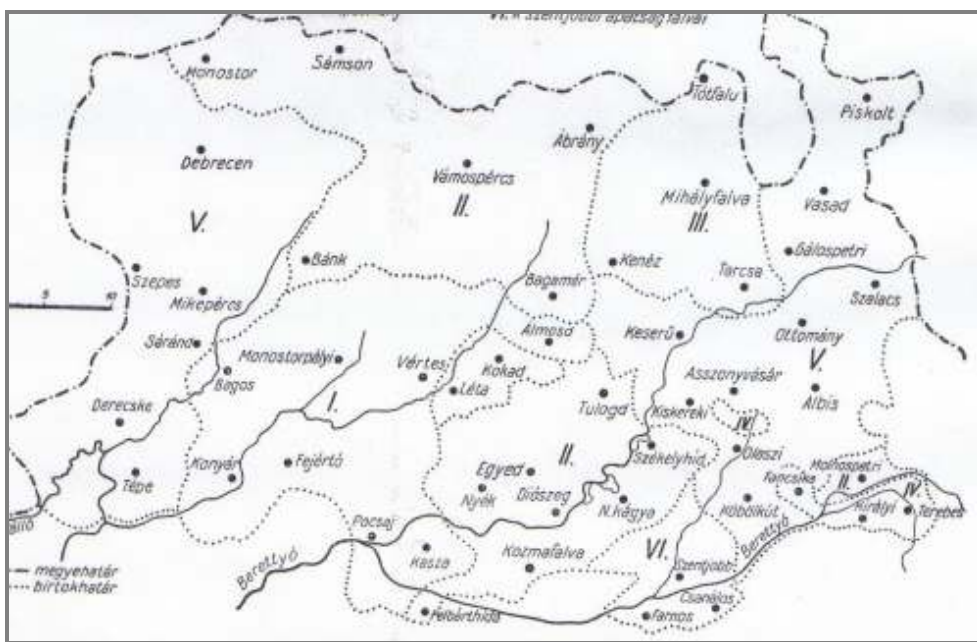

Az Érmellék településhálózata

A településhálózat létrejötte

Az Érmellék mocsaras, lápos területe, a holtágakkal, erekkel szabdalva, állandóan vagy az év nagy részében vízzel borított alacsony ártere alig érintkezett a külvilággal, sokáig a főbb utak is elkerülték. A területen a honfoglalás előtt három földvár létezett: *Érkeserű, Kóly és Nagyléta* térségében. Az első települések csak a honfoglalás után jöttek létre.¹ Az érmelléki mocsarakba

nyúló nyírségi erdők alján a honfoglaló magyarság megtorpant, így a terület sokáig lakatlan volt (JAKÓ ZS., 1940).² Az Ér melletti megszállatlan részek a király birtokába kerültek, az első településeket is ő hívta életre a területen. Az ember a mocsarokból kiemelkedő magasabb hátakon, övzátonyokon, ármentes szigeteken tudta létrehozni hajlékait, településeit.

1/a ábra: Az Érmellék-Középnyr-Cserbát birtokviszonyai (JAKÓ ZS., 1940 nyomán) Jelmagyarázat:
I. Az Ákos nemzetség birtokai, II. A Gutkeledek, III. A Turul nemzetség birtokai, IV. A Honfpázmányok birtokai,
V. Középbirtokosok-kisnemesei, VI. A szentjohanni apátság falvai

¹ György Irén. Szalacs. Kismonográfia. Nagyvárad, 2003. 137.

² Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt Budapest. 1940. 424.

a Marcaliakhoz Nagyléta, míg Érvarsadot Tegledi Csanád esztergomi érsek kapta meg. Emellett kisbirtokos családok is birtokoltak egy-egy települést: a Kiskerekiek Kiskerekit, Éradonyt, Gálospetrit, megvásárolták Vezetet, rokonaik Köbölkút birtokosai lettek, az Albisiak pedig Albisét.

Az Érmellék településeinek alapításában szomszédos népek is részt vettek. Az egyik elterjedt nézet szerint *szláv* alapításúnak tekintik Szalacsot, neve szlávul sólerakóhelyet jelent, és arra utal, hogy itt futott a désvideki sókereskedelem útja. *Német* alapítású Ottomány, első telepesei szalacsi németek voltak, míg *latin* (valószínűleg francia és vallon) eredetű Érolaszi.⁶

A *tatárjárás* éveiben (1241–1242) az Érmelléken a Székelyhid–Szalacs–Érmihályfalva települések által bezárt háromszögben történt *a legnagyobb pusztítás*.

Az Érmellék településhálózata a török időkben és utána

A XVI–XVII. század folyamán, a török hódoltság időszakában a vízivilág rejteket, menedéket nyújtott a lakosságnak, a pusztítás során azonban – mivel a pusztává vált falvak területéből, elsősorban földrajzi okok miatt nem alakulhatott ki a megmaradó település körül hatalmas határ – napjainkig fennmaradó szabályos *kis- és középfalvas hálózat* alakult ki. A vízivilág városai, népességtömörülései nem voltak városias külsejűek, a mezővárosi cím (oppidum) is arra utal, hogy a térség nem rendelkezett erődített várakkal. A XIV–XV–XVI. században a földesurak egyébként is szorgalmazták a jobbágységek kiváltságolását, hiszen a kiváltságok nem a várost, hanem a földesurat illették meg.⁷

⁶ Uo.

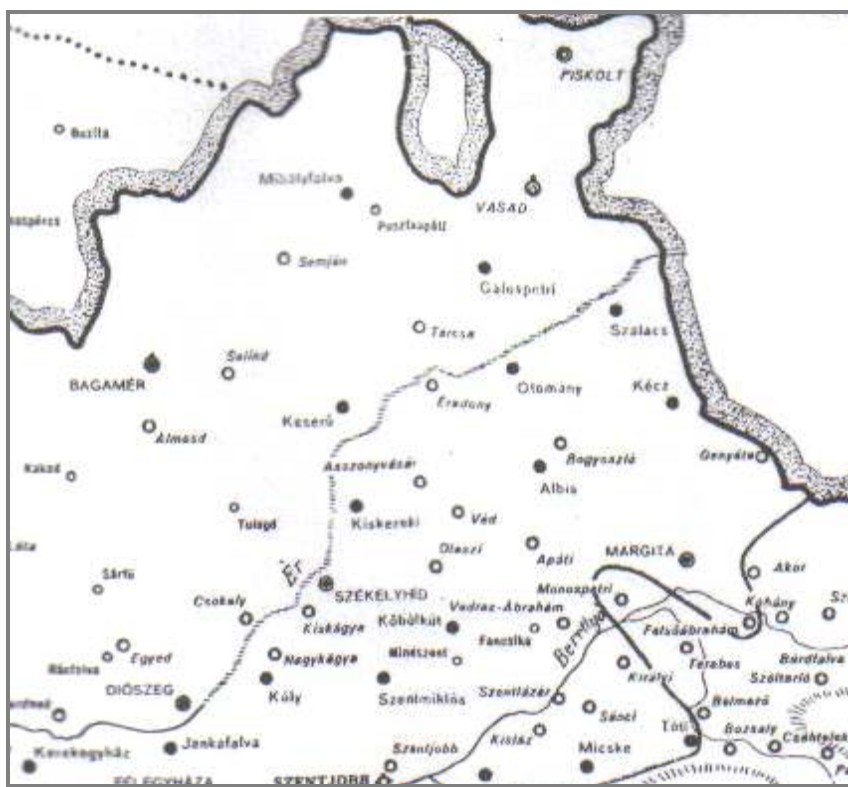
⁷ Beluszky, 2001.

Az Érmellék keleti határán haladt keresztül az ún. vásárvonal, amely Nagykárolyt is érintette, így a város a térség központjává tudott válni. Kubinyi András kísérletet tett a középkori Magyarország városhálózatának és hierarchiájának bemutatására.⁸ Szerinte 138 városi rangú település volt az országban, és az Alföld a legkevésbé városiasodott térség. Az Érmelléken három várost: Székelyhidat, Károlyt és Dengeleget nevezte meg.

A török pusztítást Bihar megye 4,4%-a élte túl, az Érmellék pedig Bihar megye legritkábban lakott területe volt. Ezt jelzi az alábbi idézet is: „Aránylag sehol az országban nincsen annyi pusztává lett falu, mint a bihari lapályban (...), s a lakosság küzdelmeit jelző név (...) pl. Pusztafalu (Asszonyvására).”

1692-ben Bihar vármegye első járása a Margita–Piskolt–Kerekegyháza–Nagyléta határolta terület volt, melynek része volt az Érmellék és a Berettyó felső vidéke. Előbbi terület központi helye Diószeg volt, 13 lakott helysége: Székelyhid, Jankafalva, Kóly, Kiskereki, Keserű, Bagamér, Mihályfalva, Albis, Ottomány, Gálospetri, Szalacs és Kéc, 17 lakatlan helysége: Egyed, Hérnak, Csokaly, Nagyléta, Álmosd, Selind, Tarcsa, Semjén, Vasad, Piskolt, Kágya, Olaszi, Véd, Asszonyvásár, Éradony és Bogyoszló volt. A Berettyó felső völgyében a legnépesebb város Margita, érmelléki lakott települése Köbölkút, míg lakatlanok Vedresábrány, Apáti és Monospetri voltak.

⁸ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: *Településtudományi Közlemények*, 1971.

2. ábra. Bihar megye településhálózata a török uralom megszűnése idejében (MEZŐSI K., 1943 nyomán)

Az elpusztult helységek összeírásában azonban nem teljes a conscriptio, számos falu kimaradt belőle, ami azt jelenti, hogy alig száz év alatt ezek a falvak pusztává lettek, általában egy erősebb falu határába olvadtak be.⁹ A korszak településhálózatát a 2. térkép mutatja be. Az Érmellék városai ebben az időben Piskolt, Bagamér, Székelyhid, Margita, Diószeg és Károly voltak.

A középkortól kezdve gyakorlatilag napjainkig fennmaradt az Érmellék szabályos kis- és középfalvas településhálózata, legfeljebb néhány, az ármentesítéskor földhöz jutott község duzzadt fel. Ezek a települések a városi lét korabeli kritériumaival csak részben rendelkeztek, de elláttak bizonyos városi funkciókat.

Az újkori Érmellék leírását Ballagi Aladár és Géresi Kálmán végezték el (Az Osztrák–Magyar Monarchia..., 1891). Ballagi szerint az Ér-

⁹ Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Budapest, 1943.

mellék egyik fő helye Diószeg városa, amely első állami vinczellér-képezdije és gyümölcészeti, szőlőművelési és borászati szaktanító-képezdije révén országos jelentőségű. A térség másik jelentős városa a Zólyomiak fő helye, Székelyhid, melynek várát 1665-ben, a vasvári béke értelmében lerombolták. A település élénk kisváros, társadalmi élete mérkőzik jóval nagyobb városokéval. 1878-ban a településen önkéntes tűzoltóegylet alakult. Érdekesség, hogy Ér-Mihályfalva mindössze egy mondatban van említve. Ugyanakkor Szalacs városa sok gyümölcseről és jó boráról híres, itt készítik a szalacsi székeket. Az Ér és a Berettyó völgy legkeletibb városa Margita, amely marhavásáraitól országszerte ismert. Szatmár megye érmelléki területeinek központja Nagy-Károly, mintegy 13 ezer lakossal. A város kiindulópontja a Szilágyságba vivő, Szilágysomlyóig járó vasúti-ágnak. A település híres kézmű-ipari városka.

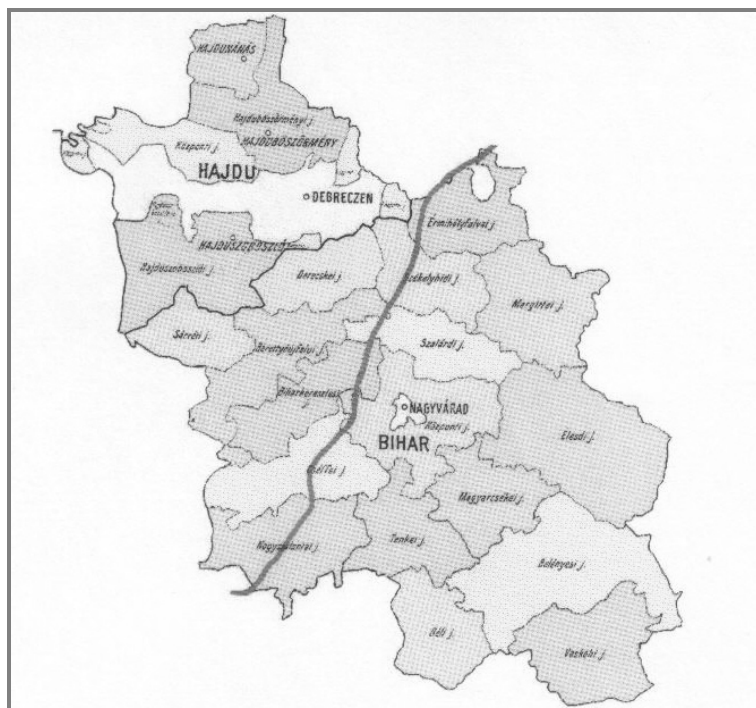
Fényes Elek a XIX. század nagy statisztikus-földrajzosa 1851-ben adta ki munkáját Magyarország településeiről, melyben azt írja, hogy Bihar vármegye nyugati részének legnépesebb városai között szerepel Nagyléta 5000 fővel.

1910-ben a megyét a 3. térképen látható járásbeosztás jellemezte. Az Érmellék az alábbi járások között oszlott meg: székelyházi, érmihályfalvi, margitai, központi (Bihar megyében), nagykárolyi és tasnádi (Szatmár megyében).

Az 1920-as trianoni döntés gyökeresen átformálta a térség közigazgatását, a településközi kapcsolatokat. Az egykori székelyházi járásból Kokad, Álmosd, Nagyléta és Újléta, az érmihályfalvi járásból Bagamér, a derecskeiből Hosszúpályi és Vértes hozta létre a magyarországi nagylétai járást, melynek neve az akkori magyar politika revíziós hangulatát idézve Székelyházi járás maradt. A második bécsi döntés értelmében 1940–1944 között rövid időre ismét visszaállították a korábbi igazgatási rendszert, azonban a második világháború után véglegessé vált

a jelenlegi országhatár. Mindkét országban jelentős közigazgatási változások zajlottak le. Magyarországon az 1949/50-es közigazgatási rendezés következtében Csonka-Bihar megyének egy részét egyesítették Hajdú megyével, Nagyléta pedig megszűnt járásszékhely lenni, a berettyóújfalui egységbe sorolták a vonzáskörzetébe tartozó falvakkal együtt. A település szerepváltását jelzi az is, hogy csak a 90-es évek végén nyerte vissza városi rangját. Romániában először az 1968-ban történt megyésítés következtében új határok jöttek létre. „A reform ki nem mondott célja volt a nem románok lakta terület »nemzeti kiegyenlítésének« előremozdítása”¹⁰. 1972-ben a szintetizálás eredményeként a román közigazgatás legkisebb közigazgatási egységeként a községeket hozták létre, amely hátrányosan érintette a falvakat, gyakorlatilag sok esetben szuverenitásukat vették el.

¹⁰ Vojtkori László: Erdély közigazgatási és etnikai földrajza Balaton-Akadémia Vörösbény, 1996.

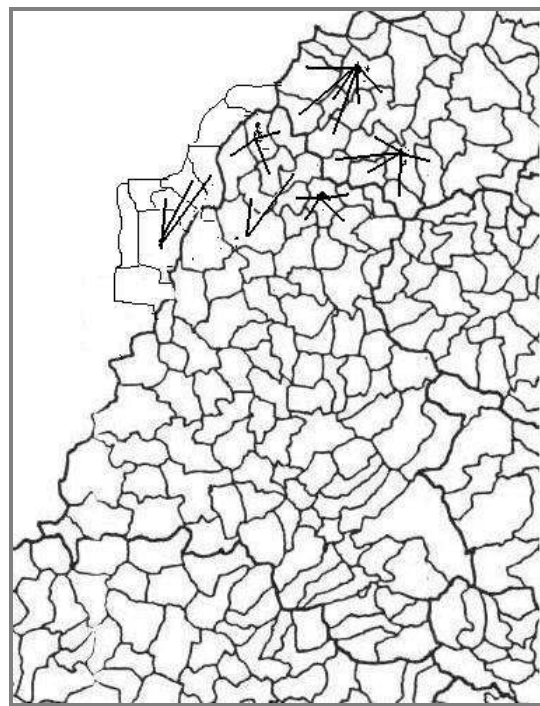
3. ábra. Hajdú és Bihar vármegye járásai 1910-ben

Jelenlegi települési kapcsolatok az Érmelléken

Az Érmellék jelenlegi közigazgatási viszonyait tekintve külön kell választanunk a magyar és a romániai országrészeket. Magyarországon az érmelléki területek mindössze négy települést érintenek, melynek központja Létavértes város, illetve hozzá vonzódó települések Kokad, Álmosd és Bagamér. Az Érmellék partiumi területén két megye területe osztozik. Szatmár megyében – ahogy a történelem folyamán mindvégig jellemző volt – a központot Nagykároly képezi, míg centrális településnek tekinthető a kistáj peremén Tasnád. Ugyanezen szerepet töltik be Bihar megyében Érmihályfalva, Székelyhíd, Margitta és Bihardiószeg. A települési kapcsolatokról a 4. ábra és az I. táblázat nyújt információt.

Vonzott lakosságszám és funkciók tekintetében messze kiemelkedik Nagykároly. 20 000 főnél népesebb a vonzókörzete Margittának,

Érmihályfalvának és Tasnádnak, míg 10 000 fő körüli vagy annál nagyobb Létavértes, Bihardiószeg és Székelyhíd gravitációs területe.

4. ábra. Az Érmellék települési kapcsolatai

(Jelmagyarázat: Nagykároly: központ, Érsemjén: alközpont, Monospetri: funkció nélküli település)

Nagykároly (45 047 fő)	Tasnád (20 535 fő)	Érmihályfalva (21 505 fő)	Székelyhíd (17 787 fő)	Margitta (28 828 fő)	Bihardiószeg (9442 fő)	Létavértes (11 859 fő)
Szentjánosmajor	Tasnádszilvás	<u>Érkörtvélyes</u>	Nagyággya	Magyarkéc	Nagyjanka	Kokad
	Tasnádmalomszeg	Érvasad	Csokaly	Szolnokháza	Kisjanka	Álmosd
<u>Mezőterem</u>	Tasnádbalázsháza	<u>Értarcsa</u>	Érolaszi	Genyéte		Bagamér
Vezend	Ráctanya	Gálospetri	Érköbölkút	Monospetri		
Portelek	Tasnádszarvad	Éradony	Hegyközszentmiklós	<u>Érbogyoszló</u>		
<u>Érendréd</u>	<u>Érszakácsi</u>	<u>Érsemjén</u>	<u>Kiskereki</u>	Albis		
Érdengeleg	Csög	Érkenéz	Érkeserű	<u>Vedresábrány</u>		

Nagykároly (45 047 fő)	Tasnád (20 535 fő)	Érmihályfalva (21 505 fő)	Székelyhid (17 787 fő)	Margitta (28 828 fő)	Bihar- diószeg (9442 fő)	Létavértes (11 859 fő)
Iring	Kegyec	Érselend	Asszonyvására	Apátkeresztúr		
<u>Piskolt</u>	<u>Szilágypér</u>		<u>Szalacs</u>	Érfancsika		
Reszege	Pete		Ottomány	<u>Érszöllős</u>		
Liget	Újpér			Csekenye		
<u>Mezőpetri</u>	<u>Tasnádszántó</u>			Úsztató		
Kisdengeleg	Érszodoró			Szolnokháza		
<u>Szaniszló</u>	Érkörös			<u>Érábrány</u>		
Károlypuszta	<u>Magyarcsaholy</u>					
Újmárna	Oláhcsaholy					
Csomaköz	Tasnádorbó					
Bere	<u>Sződemeter</u>					
Ponyvápuszta	Tasnádcsány					
<u>Érkavas</u>	Pele					
Radulesti	Keszi					
Érgirolt Majtény	Tasnádszilvás					
Érmindszent						
Érszentkirály						
Érkisfalu Gencs						
Ghilesti						
Érhatvan						

1. táblázat. Az Érmellék települési kapcsolatai

Településhierarchia az Érmelléken a XIX. század végén és napjainkban

A települések hierarchikus rendszerét a XIX. századra vonatkozóan az Alföldön Kókai Sándor készítette el.¹¹ Kizárólag a városokat vizsgálva a szerző szerint harmadrendű központnak tekinthető (5000–12 000 fő) Nagykároly, Szalacs és Diószeg, míg negyedrendű centrumok (5000 fő alatt) Érmihályfalva, Margita és Székelyhid. A XIX. század végén az egyes központi funkciók szempontjából az alábbi képet tárta fel:

- *Közigazgatási funkciók* tekintetében harmadrendű központ (azaz járásszékhely vagy szabad királyi város) Margita, Nagykároly és Diószeg.
- *Kereskedelmi és piaci funkciók* tekintetében elsőrendű központ Nagykároly, másodrendű Margita, harmadrendű Diószeg és Piskolt, míg negyedrendű Érmihályfalva.
- *Postaszolgáltatások* tekintetében kiemelt postahivatal (postahivatal lóváltással + menetlevél kiállítás) Nagykároly, míg postahivatal van Piskolton, Érsemjénben, Margitán, Székelyhídon és Nagylétán.
- *Igazságszolgáltatási funkció* tekintetében ügyészség van Nagykárolyban, járásbíróház Székelyhídon és Margitán.
- *Pénzügyi szolgáltatások* tekintetében másodrendű központ Nagykároly, harmadrendű Székelyhid.
- *Csendőrség* tekintetében: főcsendőri központ Nagykároly, alcsendőri központ Érsemjén, Margita, Székelyhid, Nagyléta, Diószeg.
- *Katonaság* tekintetében zászlóalj parancsnokság Nagykároly.

¹¹ Kókai Sándor: Az Alföld vonzásközpontjai és körzetei a XIX. század közepén. Észak és Kelet Magyarországi Földrajzi Évkönyv. Nyíregyháza, 1999.

- *Távíró* tekintetében melléktávíró központ Tasnád és Nagykároly
- *Oktatás* tekintetében másodrendű központ (főgimnázium) Nagykároly, harmadrendű Székelyhid és Margita.

Az egyes ágazati funkciók összegzését tekintve az Alföldön másodrendű központnak tekinthető az Érmellék területén *Nagykároly*, míg harmadrendű *Székelyhid, Margita, Diószeg, Nagyléta* és *Érmihályfalva*. A szerző dinamikusan fejlődő központnak tekinti *Nagylétát* és *Nagykárolyt*, míg stagnáló-hanyatló központnak Érmihályfalvát, Margitát, Székelyhidat és Diószeget. A jelenlegi településhierarchia megállapítására a Kókai által vizsgált funkciók és intézmények *jelenlegi* területi elhelyezkedését vizsgáltam meg. Ez alapján az alábbi megállapításra jutottam:

- *Közigazgatási funkció* tekintetében másodrendű központ (város): Érmihályfalva, Székelyhid, Margitta, Létavértes, Nagykároly és Tasnád, míg harmadrendű központ (községközpont): Mezőterem, Érendréd, Piskolt, Mezőpetri, Szaniszló, Kiskereki, Szalacs, Érszakácsi, Tasnádszántó, Szilágypér, Magyarcsaholy, Tasnádszántó, Sződemeter, Érkörtvélyes, Értarcsa, Érsemjén, Érbogyoszló, Vedresábrány, Érszőlős, Érábrány, Bihardiószeg.
- *Kereskedelmi* központok (a boltok száma és nagysága alapján) Székelyhid, Érmihályfalva, Margitta, Bihardiószeg, Létavértes, Nagykároly, Tasnád.
- *Rendőrkapitányság* működik Nagykároly, Tasnád, Székelyhid, Érmihályfalva, Bihardiószeg, Margitta és Létavértes településeken, míg rendőrőrs Értarcsán, Kiskerekiben, Szalacson, Piskolton.
- *Tűzoltóság* tekintetében központ Érmihályfalva, Székelyhid, Bihardiószeg, Margitta, Szalacs, Létavértes, Nagykároly, Tasnád, Piskolt.

- *Határórség és honvédség* tekintetében központ Bihar-diószeg, Székelyhíd és Nagykároly.
- *Pénzügyi szolgáltatások* tekintetében bankokkal rendelkezik Érmihályfalva, Székelyhíd, Bihar-diószeg, Margitta, Nagykároly, Tasnád, Szalacs és Létavértes, míg Takarékszövetkezet van Bihar-diószegen, Érmihályfalván, Székelyhídon, Margittán, Szalacson, Nagykárolyban, Tasnádon, Piskolton és Létavértesen.
- *Egészségügyi* funkció tekintetében kórház található Érmihályfalván, Székelyhídon, Margittán, Nagykárolyban és Tasnádon. Orvosi rendelő található Érmihályfalván, Székelyhídon, Bihar-diószegen, Margittán, Szalacson, Létavértesen, Nagykárolyban és Tasnádon.
- *Oktatási funkció* tekintetében líceummal rendelkeznek Érmihályfalva, Székelyhíd, Margitta, Nagykároly és Tasnád települések.

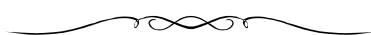
Az egyes ágazati funkciók összesítését vizsgálva *központi településnek* tekinthető az Érmelléken Érmihályfalva, Székelyhíd, Margitta, Létavértes, Tasnád, Nagykároly, alközpontok Bihar-diószeg, Szalacs és Piskolt, míg mikroközpontok Mezőterem, Érendréd, Piskolt, Mezőpetri, Szaniszló, Kiskereki, Szalacs, Érszakácsi, Tasnádszántó, Szilágyper, Magyarcsaholy, Tasnádszántó, Szödemeter, Érkörtvélyes, Értarcsa, Érszemjén, Érbogyoszló, Vedresábrány, Érszőlős, Érábrány.

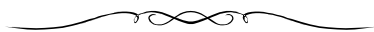
A közel másfél évszázados változást vizsgálva jól kitűnik, hogy egyes települések megtarták tartani pozíciójukat a településhierarchiában,

míg mások vesztek jelentőségükben. Hierarchiában elfoglalt *belyét megtartó* településnek tekinthető: Érmihályfalva, Székelyhíd, Margitta, Létavértes, Tasnád, Nagykároly, míg az utóbbi 150 év *vesztesei* Bihar-diószeg, Szalacs és Piskolt települések.

Irodalom

- Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben II. kötet. Budapest, 1891.
- Bujdosó Zoltán–Tomor Tamás*: Térinformatikai módszerek alkalmazása a vonzaskörzet vizsgálatokban a magyar-román határ Hajdú-Bihar megyei szakaszán. In. (szerk: *Süli-Zakar István*): Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. Debrecen, 2002.
- Beluszky Pál*: Magyarország településföldrajza. Budapest–Pécs, 1999.
- Beluszky Pál*: A Nagyalföld történeti földrajza. Budapest–Pécs, 2001.
- György Irén*: Szalacs. Kismonográfia. Nagyvárad, 2003.
- Frisnyák Sándor*: Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt Budapest. Budapest, 1940.
- Kókai Sándor*: Az Alföld vonzasközpontjai és körzetei a XIX. század közepén. Észak és Kelet Magyarországi Földrajzi Évkönyv. Nyíregyháza, 1999.
- Kubinyi András*: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények, 1971.
- Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Budapest, 1943.
- Vojtkori László*: Erdély közigazgatási és etnikai földrajza. Balaton-Akadémia. Vörösbény, 1996.

Érmellék mint néprajzi táj

(Hagyományos kulturális értékei alapján)

Érmellék: a Berettyó és Ér közötti sík- és „É” dombvidék, mintegy 30–35 részben vagy egészben magyar lakta községgel. Nevezetes helységei Margitta, Érmihályfalva, Székelyhíd, Bihardiószeg. Az Érmellék kora Árpádkor óta magyar lakta táj, nagy múltú történeti borvidék. A XVI. századtól van román lakossága is, ma Romániához tartozik.” Ez az eligazító meghatározás szerepel a magyar nép táji – történeti tagolódását tartalmazó műben.¹ Érmelléket többféle nézőpont alapján jelölhetjük meg mint tájegységet.

Földrajzi értelemben a legfőbb kritérium lehet a kisebb-nagyobb folyóvizeket összegyűjtő Ér a kísérő Ér-síksággal. Északkeleten majdnem a Kraszna folyótól a Berettyóig terjed. Közelebbről Nagykárolytól délkeleti irányban található a mostani rendszer szerinti Hajdú-Bihar megyei Pocsajig, mivel Pocsaj határában tűnik el az Ér folyó, ott ömlik a Berettyóba. A megadott északkeleti ponttól délnyugat irányában majdhogy 100 km-es távolságot lehetne regisztrálni légvonalban. Az elkészült mesterséges Ér főcsatorna 91 km hosszú. Esztro (rom. István) határából indul, majd természetes folyómederben Pocsaj határában a Kismarja–Pocsaj vasúti

sínt elhagyva éri el a Berettyót. Földrajzi vonzáskörzetébe tartozik tehát Esztro, Kraszna-szentmiklós, Érgirolt, Érkisfalva, Érszentkirály, Érmindszent (Adyfalva), Gencs, Csög, Érszakácsi, Tasnád, Tasnádszilvás, Tasnádszántó, Érszodoró, Érhatvan, Érkávás, Mezőterem, Vezend, Érkörös, Sződemeter, Pele, Peleszarvad, Szilágypér, Érendréd, Érdengeleg, Iriny, Portelek, Mezőpetri, Szanyiszló, Reszege, Piskolt, Érkörtvélyes, Érvasad, Szalacs, Magyarkéc, Érbogyoszló, Margitta, Érfancsika, Albis, Szalacs, Ottomány, Gálospetri, Értarcsa, Érmihályfalva, Érsemjén, Érkenéz, Érselénd, Érkeserű, Éradony, Albis, Asszonyvására, Kiskereki, Székelyhíd, Érolaszi, Érköbölkút, Kóly, Hegyköz-szentmiklós, Jankafalva, Biharfélegyháza, Bihardiószeg, Csokaly, Kiskágya és Kokad, Kismarja, Pocsaj.² Ezeknek a helységeknek a száma 63, mindegyik legalább kora középkori eredetű, többségében. Mint a térképen látható, még napjainkban is sűrű településhálózatot képeznek.

A már említett 63 településen túl új helységek is keletkeztek. Ezeket román betelepítéssel hozták létre. Ide tartozik a magyar–román országhatár közelében található Mihai Bravo telep nagyfalu. Közigazgatásilag Biharfélegyháza része. 1929-ben a Nyugati-Kárpátokból Belényes és Budureasa falu környékéről 80 családot telepítettek le a Zichy uradalomba. Telepes falut

* A szerző az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport főmunkatársa, érmelléki kutatásait akadémiai támogatással és az OTKA T 049349 sz. pályázat segítségével végzi.

¹ Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Negyedik, változatlan kiadás. Budapest, 1983.

² Benedek Zoltán: Érmellék. Orosháza, 1996.

hoztak létre,³ amit a háború után a szocialista iparágakból származó jövedelem hasznosításával teljesen átépítettek. A lakosok ugyanis Nagyváradra bejáró munkások lettek, s rendszeres fizetésüket életmódjuk megváltoztatására költötték.

Érkává és Tasnád között, a Kecec csatorna mentén Tasnádtól 5 km-re északra szintén még a két világháború között kialakítottak egy kisfalut. Neve Chilești. Jelenleg közigazgatása Érkáváshoz tartozik. Szilágy megyei román ajkú földművelőknek osztottak itt házhelyeket és szántóföldet 1929-ben. Jellemző, hogy a mai napig juhtartással foglalkoznak. Közel 200 lakosa van. Chileștitől északabbra, Érkává és Gencs között szintén román telepésfalut szerveztek a Kubik-csatorna mellett, neve Rădulescu. A falu első lakóházát 1929-ben építették. 35 Szilágy megyei román család kapott telket. Megélhetési okok miatt a faluból eljárnak dolgozni Nagyváradra, illetve Tasnádra. Scărișoara nouă szintén román ajkú telepés kisfalu, Piskolttól 8 km-re található. Már az odanyúló nyírségi homokdombok borítják határát. A lakosok szülei Scărișoara vidékről származtak. 1924–1930 között telepítették le őket. Virágzó gyümölcsöst műveltek. Emellett jól jövedelmező burgonya- és cukorrépa-termesztéssel foglalkoztak. Helytörténeti gyűjteményben őrzik hagyományos bútortárgyakat, háztartási és mezőgazdasági tárgyaikat, eszközeiket. Pirul Nou (Újpir) szintén telepés kisközség. 1926 és 1930 között osztották ki a lakóházhelyeket Pér északi határában, hogy Érdengelegről áttelepítsenek szegény körülmények között élő családokat a volt Pauet féle birtokra. Ortodox és görög katolikus vallású román ajkú lakosok községe lett.

Földrajzi értelemben az Érmellék nemcsak az Ér síkságára, a Krasznától a Berettyóig terje-

dő területre korlátozódik, hanem, mint tapasztalhattuk, benyúlik a Nyírségi-dombokba és közeli kapcsolatban van a szilágyási vidékekkel. Területének nagysága kb. 1600 km² és lakosainak száma közel 100 000.⁴

Erről a földrajzi régióról a néprajztudomány viszonylag még keveset tud. Érmellékét legjobban ismerő természetkutató szerint a vidéknek nincs az Alföld keleti részéről eltérő, sajátos néprajzi hagyománya, mint ahogyan gazdasági életéről is hasonlóan vélekedik. „Ami mégis összekötötte, lelkileg és szellemileg egységes érmellékvé tette őket, az a víz, a nádas, a mocsárvilág és a történelem viharaiban a gyakori egymásrautaltság volt.”⁵

Érmellék ökológiai sajátosságait tehát hosszú évszázadokon át a mocsári táj arculata határozta meg, míg nem 91 km hosszú főcsatorna meg nem épült az időszakonként víz borította síkvidéki táj lecsapolására, a területek szántóföldi hasznosítására. Ezzel az ökológiai adottsággal függ össze a mocsári növények felhasználása és a *balászat*, *csikászat* helyi gyakorlata. Az ide kapcsolódó tevékenységek az emberi kultúrában ősi foglalkozásoknak számítanak. A Kárpát-medencében itt sokáig fennmaradtak ezek az *ősi műveltségi elemek*, igaz ma már csak az emlékezetekben őrzik az emberek, és sok esetben csak helytörténeti írások segítségével rajzolható meg valóságos szerepük.

Az érmelléki emberek a nádat, a sást, a gyékényt és a fűzfavesszőt saját szükségleteikre, hazai kereskedésre és külföldről jövő megrendelésekre magas fokú szakszerűséggel dolgozták fel. Ezeket a növényeket az érmelléki mocsárvilág biztosította. A mocsári növényvilág köztulajdon volt. Kitermelése és feldolgozása e tájon jellegzetessé vált.

³ *Dánielesz Endre*. Szüreti táncalkalmak Bihardiószegen. In: *Látóhatár*, 1993. 2. évf. / 3. szám. 167–176.

⁴ *Bendek*, 1996. 12.

⁵ Uo.

A nádat télen aratták. A legnehezebb férfimunkák közé tartozott. Mindig párban végezték, egyik vágta, a másik kötötte. Munkaszámuk a derékba kettétört kaszapengéből készült kaszur, kacur nevezetű vágóeszköz volt vagy az ún. nádtoló. A férfiak csizmájukra nádbocksort, arra nádpatkót kötözték, hogy a jégen biztonságosan lépjenek, ugyanakkor eredeti lábbelijüket védjék. A nádkévéket tízesével halhíba rakták. Tíz halhi alkotott egy kúpot. A hazaszállított nád minden részét hasznosították. A javanából háztetőt fedtek, kerítést és hallészát fontak. A gezemicenáddal fűtötték a kemencét. Az itt élő lakosságnak a nádaratás nagyon fontos megélhetést biztosító foglalkozás volt a csatorna megépítéséig.

A gyékényt ősze vágják. Gyermekek, asszonyok feladatává vált, hogy októberben, novemberben a vízben állva tövénél minél több gyékényt vágjanak ki, amit előbb megszáritottak majd kúpokban tároltak. A gyékény feldolgozását télire hagyták, amikor már befejeződtek a munkák a határban. A gyékényszálak felhasználása, majd (selyemre és bélszíjra való) osztályozása, továbbá esztovátán történő szövése, vagy sodringóval és kosártúvel való fonása szintén a lányok, asszonyok munkakörébe tartozott. Echós-szekérfedélt, szőnyeget, lábtörlőt szöttek. Fonással szakajtókosarakat, méhkasokat, puttonyokat, tojástartókat, papucsokat, evőszékőrtartókat készítettek.

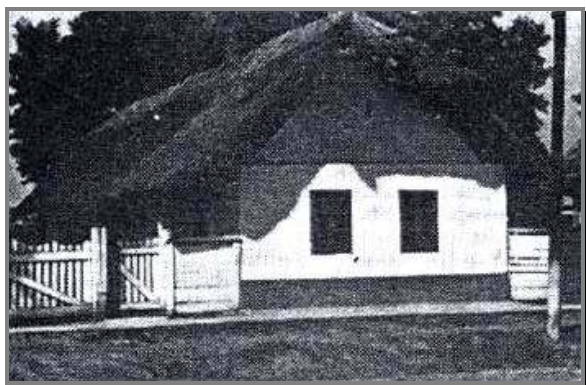
A sás kitermelése júliusban és augusztusban történt. A sást is kacurral vagy kaszával aratták le. Kiteregették és legalább egy hétig szárították. Kötöző anyagot készítettek belőle, de feldolgozás előtt a száraz sáskévéket forró vízben kiázatták. Ülőkékre, ágyra valóra is jó volt. A két világháború között a nagykárolyi papírgyár felvásárolta. A sást állatok takarmányozására is felhasználták.

A kákát ősze vágják. Szőlőkötöző háncsot sodortak belőle, és tüzeltek vele.

Amikor elhullajtotta lombját a fűzfa, a helyiek megnevezése szerinti ficfa és a rekettye, (rekottyá), levagdosták a vesszőit. Szétválogatták vékonyabb és vastagabb szálakra. Kötegekbe kötötték. A vastagabbakat szőlő- és babkaronak hasznosították, a vékonyabból sövényt, kerítést fontak. A házak, ólak falait, sőt a tűzfalakat is ebből fonták. Mesterien készítettek kétfülű fáskosarat, terményhordó kosarakat, halászvarsákat, tapogatókat, kerek tyúkkutricákat, tengeri górékat, a szabadkémények kürtőit, a lakóházak padlásain szalonnás kármentőket, szekérfasokat, boros demizonfonatokat. Azt a mereven rögzített acélpengét, amivel a vesszőket hasogatták, cikkolónak nevezték.

A fent felsorolt növények feldolgozásába mindenki beletanult, csak úgy maguktól sajátították el a mesteri fogásokat, szabályos, tetszetős formák alkotását. A gyékény- és kosárfonás annyira elterjedt foglalatosság volt, hogy amikor már termékeik iránt megnőtt a kereslet, az érmelléki települések között szakosodás indult meg. A piacokon, vásárokon a kosarakat, szekérfasokat a gálospetriektől keresték. A szomszédos faluban, Szalacson szép vesszőbútorokat fontak. Az érkeserűiek a lésza- és a gyékényszövésben jeleskedtek. A tartós papucsok a körtvélyesiek keze munkáját dicsérték. Az ottományiak nagyméretű szalma-, szénakasokat árultak. Ha épületekhez kellett nádat vagy nádszövetet beszerezni, akkor az értarcsai és éradonyi nádaratóktól vásároltak.⁶

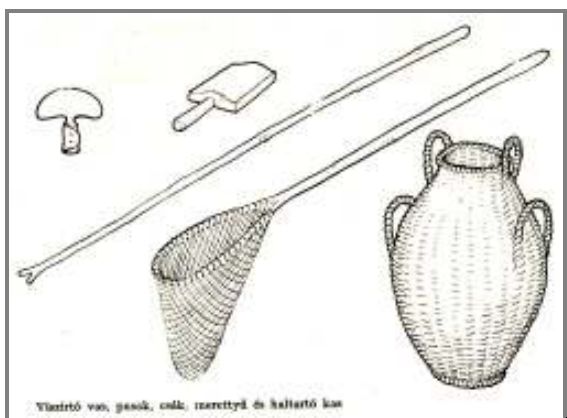
⁶ Uo. 126.

1. kép. A tájra jellemző lakóház

2. kép. Pincesor Szalacscon (Fotó: Magyarai Márta)

3. kép. A népi halászat eszközei

4. kép. A margittai fazekasság edényei (Fotó: Magyarai Márta)

A természeti adottságoktól függően Érmellék hagyományos kultúráját a halászat is meghatározza. A vizek, mocsarak, nádasok jogállástól függetlenül mindenki számára halászó helyet adtak teljesen a lecsapolásig. Halásztak tapogató-borogatóval, komherrel, varsával, húzóhálóval, rekesztéssel, vésszel. A tapogató-borogatót fűzfavesszőből fonták, alul majd 1 m-es átmérője volt, felül jóval kisebb. A tapogatóba rekedt halat felülről kézzel vették ki, és fűzfavesszőből font halkasba gyűjtötték össze. A halkasokat partszéli vízzel telt mélyedésbe tették, amiben napokig tárolhatták a megfogott halakat. Az érmellékiek Nagyváradra, Nagykárolyba, Érmihályfalvára és Székelyhídra szállítottak halat eladásra.

Komherrel való halászat nem más, mint emelőhálózás. Lehet, hogy terminológiája sváb szóhasználatból (kome here = gyere ide, felém) formálódott. A kávéra kifeszített hálót, amint a víz alá merítették, a rúdjánál fogva a halászok maguk felé húzva (kome here) emelik ki.

Érkeserűn a varsát hurcának nevezik. Két részből áll, vöcsökből és tömlöcből. A fűzfavesszőből font varsát a gyors folyású vízzel szemben rögzítik, a hal a varsa öblös száján betéved a vöcsökbe, azon átúszik és a tömlöcbe jut. A tömlöc elkeskenyedő végét sással tömnek be. A hal visszafelé nem tud kiszabadulni, mert az orrát beleveri a hegyesre vágott vesszővégekbe.

A lecsapolás előtt vésszel egész éven át halásztak az Érmelléken. A rekesztőhalászat kellé-

kei a vészek a lészával együtt. Mind a kettő két-tévágott (cikkelt) gyékénnyel szorosan összefonódott nádszövet. Lészának vagy lészafalnak nevezték az egyforma nádszálakból szőtt, függőlegesen felállított rekeszt. A vésza maga a halterelő, a hal útvesztője, amit nagy szakértelemmel kellett elkészíteni. A fejét (a vészfürt) ráma segítségével állították össze legépebb, erős nádszálakból. A vészfejhez tartozott a filleg, ez a tereplőfal és az udvar, amit szintén nádból fontak. A vészek és a lészafal felállítása szintén szakértelmet igényelt. Előbb a folyás fenekét víszírtóval nádgyökerektől megtisztították, majd baltával erős facövekeket vertek a vízfenékre, amikhez hozzákötötték a lészafalakat és a vészfejeket. A lészafalakat egy mosósulyakkal, ún. pusakkal egyszintre ütögették. A vészfüket lefedték. A falba ütköző hal a filleng mentén bekerült a vésza udvarába, majd innen vészfübe. A halászok egy nyeles kézhálóval, ún. mereggyüvel kimerték a halat, illetve a csíkot.

Érmelléken is halásztak gyalomhálóval, aminek közepén a halak összegyűjtésére kialakították a farzsákot. Télen pedig a befagyott tavak, morotvák jegét meglékelve halásztak. Érmellék jellemző halai: ponty, csuka, kárász, keszeg, dubé, cigányhal és a csík. Legutoljára Dankó Imre értekezett a bihari csíkászatról.⁷

Érmellékének híres halásztelepülései voltak: Érkeserű, Éradony, Csokaly, Értarcsa és Gálospetri. Ezeken a falvakon túl mesterségesen kialakított halastavakat üzemeltettek még Vasad és Gálospetri között, Szalacs határában Érkörös és Pele között, Pérnél a zsilipnél, Érsemjén határában, Érmihályfalva és Értarcsa közti térségben és Albis határában. A mesterséges halastavak halgazdálkodása magába rejti nemcsak a táj

⁷ Dankó Imre: A bihari csíkászat kérdései a mai táplálkozástudomány felvetései alapján. In: Bihari Diéta V. Debrecen, 2004. 89–99.

természeti, de kulturális ökológiáját is. A hagyomány, ha nem is tiszta formában, azért mozaikokban ma is megvan.

Érmellékének van egy másik gazdasági ágazata is, ami hírnevet adott e vidéknek és amiről a kultúra többi területéhez viszonyítva elég sokat tudunk, ez pedig a *szőlészet és az érmelléki pincék* rendszere.

A kutatók⁸ egybehangzó véleményen szólnak arról, hogy az érmelléki szőlőkultúra jóval túlhaladta a tájegység fentebb említett földrajzi határait. Legutóbb Varga Gyula a következő álláspontra jutott: „az érmelléki borvidék, mely természetesen nem foglalja magába a mocsárvidéket, hiszen ott nem voltak számottevő szőlők, de a földrajzi, illetve a közigazgatási értelemben vett Érmelléken kívül többen ide sorolják a Berettyó bal partjától Nagyváradig, sőt a bihari magas hegyekig terjedő bortermő hegyeket, a Hegyközt, vagyis a nagyváradi, szalárdi, margittai járás mintegy 15 faluját (...)”⁹

Empirikus kutatásai alapján végül is Varga Gyula megfogalmazta, hogy: „Még ennél is szélesebb az érmelléki szőlőkultúra körzete, vagyis az a terület, ahol az érmelléki szőlőművelés és borkezelés módszereit, s az itteni hegyi szokásokat alkalmazták. Ez a néprajzi régió elsősorban a bihari síkság, a Sárrét, a Hajdúság, a Dél-Nyírség (Ligetajla), s nem utolsósorban Debrecen szőlőskertjeit is jelenti, amik rendszerint régi idők óta kapcsolatban álltak az Érmellékkal. Részben úgy, hogy az itteni módosabb parasztok, polgárok az érmelléki, bihari hegyeken bírtak szőlőbirtokokat, vagy úgy, hogy az itteni

⁸ Borbély Gábor: Szőlőművelés és borgazdálkodás az Érmelléken. In: *Látóhatár*, 1993. 2. évf. / 3. szám 118–126., Bendek, 1996, 144., Varga Gyula: Érmelléki szőlőhegyek rendszabályai a XIX. század végéről. In: Szabó István-émlékkönyv (Szerk.: Rácz István) Debrecen, 1998. 270.

⁹ Varga, 1998. 270.

szegény emberek hegyekre jártak dolgozni. Majd sokan a diószegi vincellériskolában tanulták meg a szőlőművelés és borkészítés tudományát.”¹⁰

Mi is jellemzi ezt a maradandóan kisugárzó szőlőkultúrát? A XVIII. században már árokkal körülvett, sövénykerítéssel elkerített határegységet jelentett a szőlőskert. Sok helyen a „hegy” nevet kapta. A jobbágyok már magántulajdonként kezelték. Eladható, örökölhető, vehető birtokot képezett. Egyedül bordézsmá terhelte. A szőlőskertek térbeli szerkezete jól áttekinthető volt. Középen egy főút osztotta ketté. A főútból mellékutak ágaztak el, amelyek között voltak a dűlők. A dűlőkön belül a nyilasok (parcellák) úgy lettek kialakítva, hogy mindegyiknek legyen a főútra vége. A főútra eső részére építettek fel a présházat vagy csak szerszámok raktározására valamilyen kezdetleges építményt, pajtát, kunyhót. Ezt a részt az érmellékiek lazának nevezik. Minden dűlőnek volt ásott kútja, amit közös érdekükben állt tisztántartani. A szőlőskertet a hegyközség felügyelte szabályozott rendtartással, ami védte az ültetvényt, a termést, az építményeket, meghatározta a munka rendjét.

Érmelléken a pincék általában nem a szőlőben találhatóak, hanem a településen, az Ér folyó teraszfalában külön pincesorban vagy pinceerdőben. Leghíresebbek a *szalacsi, székelyhídi, aszszonyvásári és az értarcsai pincesorok*. Mózes Teréz mérte fel legalaposabban az érmelléki pincéket.¹¹ Formai megoldások szerint négyféle pincetípust különített el. Első a löszös teraszokba vájt lyukpincék, amiknek a bejárat oldal falát készítették építőanyagból: téglából, vályogból, nádból és sárból. A második típushoz tartoznak a présházás lyukpincék. A harmadik típushoz

sorolta a földfelszín felé épített, félig földbevéjt pincéket, amelyeket legtöbbször a lakóházak közelében építettek. A negyedik csoportot alkotják a vízszintes sík terepen vertikálisan egymás felett felépített pincék és présházak. A pincék típusait a domborzati viszonyok hasznosításával kapcsolatban alakították ki. Az itteni talajadottságok lehetővé teszik a bor érlelésére és tárolására optimális 10–14°C fokos hőmérsékletet. A pincék jellegzetes részei a bortároló pincerésztől szélesebb vájat, az ún. gádor, ahová ülőalkalmatosságnak zsombékot tesznek, az ablakszerű bemélyedéseiben tartják a poharakat, esetleg egy üvegben pálinkát. A zsombék a vízi növények összenőtt gyökereiből képződött csomó, amit megszáritanak, felráznak majd kisszék helyett használják.

A pince és a pincézés az érmelléki hagyományos kultúra fontos eleme. A tájat láthatóan is reprezentálja. Az érmellékieknek a pihenés, a társasági élet része. A határból, a közösen végzett munka után hazafelé menet betérnek a pincébe, ahol borkóstolás mellett szabadon töltik az időt.

Az érmelléki borfajták ízre, színre és aromájukat illetően elég jellegzetesek. A legismertebb szőlőfajtája a Bakator. Belőle készítik a bakator bort. E mellett még kedveltek az ún. Alantermő, Borosfejér, Bodonszőlő, Bihari boros, Erdei, Furmint, Gohér, Juhfark, Jenő-szőlő, Kecsecsecsű, Kadarka, Leányka, Lapulevelű, Muskotály, Oportó, Rajnai rizling, Sárfehér, Szerémi zöld, Tramini¹² szőlőfajták, amiknek termését leggyakrabban egybeszedték. Az érmelléki borok szárazak, ridegek. Az agyagos, televényes

¹⁰ Varga, 1998. 270–271.

¹¹ Mózes Teréz: Érmelléki borospincék. In: Népismereti Dolgozatok (szerk.: Kás Károly). Bukarest, 1981. 51–62.

¹² Borbély Gábor: Paraszti önkormányzat és közösségi rendtartás a hegyközségekben. (Biharfélegyháza-Roşiori és Jankafalva-Ianca példáján) In: *Látóbatár*, 1993. 2. évf. / 3. szám 177–188.

dombok napsugaras lejtőin hiába későn szüretelnek, a borok soványkásak.

Az érmelléki szőlő- és borkultúra fellendüléséhez nagyban hozzájárult az a tény, hogy *gróf Zichy Ferenc* a XIX. század elején felismerte a bor kedvező piaci lehetőségeit, s *bihardiószegi birtokán* 102 holdas minta szőlőtelepet hozott létre és korszerű pincészetet. A magyar vincelléreket külföldről alkalmazott szakértők tanították és felügyelték. Később, 1870-ben Bihardiószegen vincellériskolát alapított. Amiről illik tudni, hogy Magyarországon először ezen a történelmi borvidéken képeztek vincelléreket. Már 1873-ban gyümölcsészeti szakkal bővült az iskola. Borbély Gábor nyomán leszögezhetjük, hogy ez az érmelléki intézet: gyümölcsészeti, szőlőművelési és borászati szaktanító képezde 1890-ig közel 400 vincellért és borászati vándortanítót bocsátott ki.¹³ Maga a szakképző intézet 1965-ig működött, tehát 95 évig! Az érmelléki szőlőültetvényeket is elpusztította a filoxéra. 1884 és 1894–95 között alig 10 év alatt megsemmisültek a szőlőhegyek. Az újratelepítésben nagyon jelentős szerepet vállalt a bihariószegi vincellériskola. Az alapító leszármazottja, ifj. Zichy Ferenc gróf szőlőjében ismét kísérleti telepet hozott létre, ahol betanították a vadszőlő alanyba való oltást, és gyakorolhatták ezeket a műveleteket, szőlőoltványokat neveltek és értékesítettek. Érmelléken később több szőlőoltványt előállító telep jött létre. Az oltványokat nemcsak helyben ültették el, hanem az ország más vidékeire is eljuttatták.

Az érmelléki borokat pedig a legtávolabbi külföldi országokba szállították. A minőségi baktör borfajtán kívül Érmellék jellemző borává vált az ürmösbor és a kóserbor. Az ürmösbor készítéséhez Othelló szőlőből származó mustot

öntöttek a hordó alján levő un. ürömágyra. Az ürömágyat fehér üröm szárából (*Artemisia absinthium*) rakták, ami kellemesen kesernyész ízt, aromát kölcsönzött már az erjedés alatt a bornak.¹⁴

A vidék kisvárosaiban a második világháború előtt jelentős zsidó lakosság élt. Az italkimérés javarészt a zsidó kereskedők tulajdonában volt. Kóser borkimérésre szakosodott kereskedelem is működött. Benedek Zoltán nagykárolyi középiskolai tanár a következőképpen jegyezte le a helyi kóserbor születését: „A kóserbort a vidék zsidósága részére készítették. Semiben nem tért el a többi boroktól. Csupán a rituális szabály adta meg egyedi jellegét. A szertartást kóserezésnek nevezték. Ez akkor történt, amikor a mustot a lihun át hordóba bemeregették. A sakter egy megtüzesített követ helyezett a lihuba, majd hideg vízzel azt leöntötte. A felcsapó gőz közepette rituális mozdulatokat végzett és héberül imát mormolt. Áldást kért a bor fogyasztóira. Ez után a hordót feltöltötték. Míg a must forrt, addig csak a sakternek vagy megbízottjának volt szabad a hordót kezelni. Miután kiforrt a bor, a sakter megint áldást mondott és a hordót lezárta.”¹⁵

Az érmelléki szőlőtermesztést a szocialista társadalmi-termelési viszonyok között megpróbálták nagyüzemi technológia bevezetésével átalakítani. Ez részben sikerült is, de az 1990-es társadalmi-politikai fordulattal – a szocialista szövetkezeti termelési viszonyok megszüntetése után – újból a régi munkamódszerekkel igye-

¹³ Borbély, 1993. 121.

¹⁴ Eddigi szakirodalma: *Kurucz Albert*: Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás. Debrecen, 1964.; *Varga Gyula*: Az érmelléki szőlőkultúra. In. Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen, 1974. 431–534.; *Mózes*, 1981.; *Borbély*, 1993a, 1993b.; *Dámics*, 1993.; *Nagy László*: A nagykárolyi (Carei) szőlőskertéről és szüreti szokásairól. In. *Látóbatár*, 1993. 2. évf./3. szám, 110–118.

¹⁵ *Benedek*, 1996. 150.

keznek újraéleszteni az egykoron híres érmelléki szőlő- és borkultúrát. A hozzá kapcsolódó, a közösségeknek látványt, szórakozást nyújtó táncos-zenés, dramatikus szüreti hagyományok¹⁶ tudatos rekonstrukciójával még nagyobb hangsúlyt kap az itt élő emberek életében a szőlő-termesztés.

Az érmelléki mocsaras, vizenyős talajadottságokkal függ össze a népi kultúra egyik jellegzetes ágához tartozó *kendertermesztés és -feldolgozás*. Az érmelléki háztartások még a 60-as években is vetettek kendert. A kendertermesztés technológiája és a kender feldolgozása alig változott az évtizedek során. Eszközei – törő, tiló, székes, talpas, kerekes guzsoly, orsó, matolla, osztovata –, szókincese, a munka menete, a mosás, festés és a hozzá fűződő hagyományok, a szöttesek még a mai napig szinte hiánytalanul megismerhetők, rögzíthetők kulturális örökségük szaktudományos számbavételéhez. Érmelléke ezen a téren hagyományt megtartó vidékünk, ahol a kendertermesztést, szövés-fonást és a népi textíliákat eredményesen lehet néprajzi szempontok szerint kutatni.

Nagyon figyelemre méltó különlegességet takar az érmelléki *gyapjúfeldolgozás és gubakészítés*. Ezekhez a műveletekhez már szaktudás szükséges. Jeles kézműipari központok működtek Avasfelsőfaluban, Nagykárolyban, Nagyváradon. Érmelléki jellegzetesség, hogy felszekereztek a Túrhoz gyapjút mosni és a már megszőtt gubaposztót a Túr melléki kalodákban tömöríteni. A guba általános felső viseleti ruhadarab volt, míg szűrt csak Nagyváradhoz közel eső településeken hordtak: Érkeserű, Érsemjén, Érmihályfalva. Csakis ünnepi öltözék volt. A gubának többféle változatát alakították ki: pl. ünnepi, mindennapi, női, férfi, rövid, hosszú, gal-

¹⁶ *Dánielész*, 1993. 167–176.

léros, mellen vagy nyaknál díszeset stb. Az érmelléki guba néprajzát sem ismerjük még maradéktalanul.

Viszonylag több néprajzi adat van birtokunkban már az érmelléki települések *táplálkozási szokásairól* és étkezési rendjeiről¹⁷, mint az említett viseletükről. A néprajzi felméréseknek történeti háttérrel is tudunk rajzolni a XVIII. századi úrbérrendezés forrásainak figyelembevételével.¹⁸ Az ismeretek mostani összegzése alapján három olyan érvelést lehet megfogalmazni, amelyek Érmellék táplálkozáskultúrájának régiómeghatározó kulcskérdéseire keresnek, illetve adnak választ. Az első, az általános táplálkozási képhez viszonyítva, hagyományörző erejének fokában mérhető le. A megművelhető határ, pontosabban a kultúrtáj kialakulása előtt, a lecsapolást megelőző időszakban a ter-

¹⁷ *Márton Béla*: A nyári és téli ételek Bihardiószezen 1944-ben. *Ethnographia*, 1968. LXXIX. 431–436.; *Benedek*, 1964.; *Varga*, 1993, 1996. 131–244.; *Pántya*, 1998.; *Bódi Erzsébet*: XVIII. századi adatok az érmelléki járás hagyományos táplálkozási kultúrájának vizsgálatához. In *Bihari Diéta V.* 2004. 148–155.; *Bódi Erzsébet*: Az érmelléki táplálkozáskultúra sajátosságai és kapcsolatai más tájegységekkel. In *Bocskainapok az Érmelléken*. (Szerk.: *Pántya Julianna, Radványi Réka*). Debrecen, 2004. 85–93.

Továbbá értékes eligazító ismeretek találhatók a Magyar Néprajzi Atlasz térképlapjain. A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőpontjai között szerepel Értarcsa (Tárcea R.) Iriny (Irina) és Kokad érmelléki települések. Az atlaszi felmérés szerint a 19. és a 20. század fordulóján a megnevezett településeken a kenyér alapanyaga búza, rozs és kukorica volt (397. térkép), erjesztő anyagát 4–12 hónapra előre elkészítették (398. térkép) forrásban lévő must habjából és korpából (399. térkép), de emellett összeállították komlóból és búzakorpából, ennek helyi neve komlóskorpa (400. térkép). A megformált kenyértésztát sütés előtt nem vágták be, így a kenyér felszíne egybefüggő sima felületű (402. térkép). A szegetlen egész kenyeret falra rögzített polcon tárolták (404. térkép). A megjelölt térképlapokat Kisbán Eszter szerkesztette.

¹⁸ *Bársony István–Papp Klára–Takács Péter*: Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. I. Az érmelléki és a sárréti járás. Az Erdélyi-történeti alapítvány kiadása. Debrecen, 2001.

mészeti környezet adta táplálkozási javak a mai napig, a XXI. század elején is felmérhetők. Pl. a gesztenyéhez hasonlítható sulyom (*Trapa natans*) terméseit még a közelmúltban összegyűjtötték. Mégpedig egyszerű módon: télen jégbe vágott lékbe juhprémekkel körütekert botot dugtak, amibe a sulyom tüskés termései beleakadtak. Ilyen eljárással könnyen nagy mennyiségre tettek szert. A termés tüskéit levágták, nyersen, főzve és sütvé fogyasztották, de eladásra is szánták, pl. a debreceni piacra.

Köztudott, hogy a diószegi határ táptalaja volt az édes tormának (*Armoracia macrocarpa*), és nem véletlen, hogy ezen a vidéken alakult ki a torma agráriparszerű termesztése és értékesítése.¹⁹

Ma már különlegességnek tűnik a csókaleves és a csókapörkölt, viszont amíg kiterjedt erdőségek vették körül a falvakat, addig a fiatal csóka tavasszal természetes egyszerűséggel mindenütt kedvenc ételek alapja volt. A káposztás csík étel, a szabad tűz paraszában sült hal, majd később a halpaprikás szintén e táj jellegzetes étele lett. Itt kell megemlíteni az érmelléki népi étel jellegzetes tárgyi emlékét, a pintérek által készített csobolyót.²⁰

A lecsapolás előtt és után is a szántóterületeket gabonafélékkel vetették be. Legfőbb kultúrnövényük a kenyérnek való búza és kisebb részben rozs volt. A két világháború között a paraszti gazdaságokban lényegesen megnövelték a kukorica vetésterületét. Ez utóbbi tendencia az állatállomány szaporodásával egyenes arányban függött össze. A kukoricatermesztésre kedvezőnek bizonyultak a lecsapolt, vizenyős, lápos területek. Jó minőségű és egyenletes terméshozamot takarítottak be. Ennek a két nö-

vénynek gazdasági jelentősége visszatükröződik a táj gasztronómiai jellegzetességeiben is. A kukorica alapú ételek – a malár, a mamaliga ételcsoport képezi a táj második csoportnak nevezhető jellegzetességeit.

A kenyér alapanyagát, ha a szükség úgy kívánta, kukoricaliszttal keverték. Ilyen célból termeltek fehér szemű kukoricát, lisztje nem látszott meg a kenyér színén. A sütési technológiáját is kialakították: az átszitált kukoricalisztet külön leforrázták, lisztből álló kenyértésztahoz tették. Az érmelléki házikenyer formája már nem hasonlítható a debreceni kenyérhez.

A kukoricalisztet burgonyával is összefőzték. A vidék jellegzetes étele a meleg olajba vagy más zsiradékba mártott kanállal meleg tálra kiszaggatott burgonyás kukoricagánica. Olykor már az elnevezés is utal a származásra: ilyen a kedvelt erdélyi juhtúrós pulicka, a pirosra sütött hagymakarikákkal ízesített kukoricatokány, de gyakori eledel a nép ajkán erjesztett pulickának ismert étel, ami végül is erjesztett pép. A táj étele szintén a sertéslepockából készült cigánytokány babbal és kukoricával, a szüretre főtt juhúsos kása. Ez utóbbinál a hús levébe már nem a kölest főzik bele, hanem kukoricakását. A sajtosan vagy tejszerűen ehető főtt pulicka, a polenta (ez is puliszka), a prósza, a rakott gombás pulicka, a süldő, a túrós pulicka, a kukoricakása, a tepertős málé, a borkorcsofolyának kitűnő tepertős pogácsa, sajtos pogácsa, édes málé, finom édes málé, görhe málé, a kenyérpótló málé tej nélkül, a kukoricagombócleves, a kukoricadarafelfűjt, a kukoricalepény, a kukoricatorta, a rántott tengeritekeres nevezetű ételek olyan szélesre nyitják az érmelléki hagyományos táplálkozási kultúrát, hogy akár egészséges táplálkozási szokások elsajátítására, akár a vendéglátás fejlesztésére hivatott helyi gasztronómiának lehetne ajánlani.

¹⁹ *Pántya*, 1998.

²⁰ *Borbély Gábor*. Ivóedények és italtartók az Érmelléken. In: *Művelődés*, 1979. XXXII. évf. 12. sz. 35–36.

Érmellék az a vidék, ahol a nyugati nagy búzatermő alföldi vidék egy sajátos ízkultúrával találkozunk a keleti, szintén nagy kiterjedésű kukoricafogyasztó régióval, aminek ugyan az ízkultúrája nem olyan változatos, mint az Alföldön, de azt tanúsítani tudja, hogy a kukorica milyen fontos alapvető emberi ételmiszer. Sok esetben nélkülözhetetlen.

Kevesen tudják, hogy a paprika az 1873-as nagy kolerajárvány idején vált ismertté ezen a vidéken. Paprikapálinka formájában javallták betegségek ellen. Kiterjedt termesztésére a homokbuckák közötti vizenyős területeken vállalkoztak, főleg a két világháború közötti időszakban. A paprika termesztése nemcsak gazdasági hasznot adott, az ételek ízét, étvágyfokozó színeit is változatosabbá tette, s a vele készült ételek kiválóan illettek az érmelléki bor fogyasztásához.

Érmelléken a burgonya vetésterülete jelentős. A köznép szerint sváb településeken tudtak nagyobb hozamot elérni, mint máshol. Ők sokkal több burgonyát is fogyasztanak a mai napig, mint az érmelléki magyarok. A burgonyaételekben specialisták, de sajnos nem ismerjük a teljes néprajzi képet. Azt tudjuk, hogy a magyarok a burgonyát héjában sültve reggelire, kenyérszaporítónak, sült lepények ízesítésére, levesek sűrítéséhez hasznosították, és olyan speciális ételeket készítettek, mint tört móríng, krumplilencse, betyárkrumpli, bölcsőkrumpli, dinsztelt krumpli, krumplis húsos lepény, krumplilabda, rakott krumpli, krumpli rántva, tejfölös krumpli, töltött krumpli, lepcsánka, krumplis rétes.²¹ Ezek között is vannak olyan ételek, melyek eltérnek a közismertektől. Itt jegyezzük meg, hogy a nagy-

létai uradalmon termelt burgonyát szeszgyártásra szánták a XIX. század végétől.

A konyhakertészet fejlettsége miatt jóval több főzelékféléket fogyasztanak az érmelléki lakosok, mint a tőlük nyugatra lakó alföldiek. Karalábé, karfiol, káposzta, kel, tök, paradicsom, zöldpaprika kerti növényeket szinte minden háznál gondosan megtermelik, amelyek közül valamennyi vagy leves, vagy sűrűsítéssel főzelék formájában idényjellegűen étrendjükben gyakran szerepel. Itt jegyezzük meg, hogy a kedvelt podlutka levesük szláv kultúrrétegre utal vagy szlávoktól való átvételre. A káposztát, lencsét, borsót és babot nagyon régóta termesztik. Ezeket a terményeket uraságoknak is szolgáltatták.²²

A húsalapú ételek kiindulópontját az állattartás jellemzésénél kell keresni. A nagyállattartás érmelléki történetében jelentős volt a csereerdők makkolóin hizott sertésállomány, mely megalapozta a később kialakult belterjes sertés-hízalás itteni hagyományát. Önellátásra minden családnál neveltek 1-2 sertést, ahogyan kifejezték: zsírozónak, amit karácsony előtt levágtak és házilag feldolgoztak. A táj nagyarányú sertéstartása, a nagylétei és diószegi fehér és fekete mangalicaállomány, valamint húsfeldolgozó vállalkozások²³ és az ezzel együtt kialakult hagyomány, paraszti húskonzerválási eljárások jelentik azt a harmadik csoportnak nevezhető kérdéskört, mely táji sajátosságokat alakított ki. A létai hídi vágóhíd és hatásköre, a toros káposzta, a főtt hús és véres hurka keverékével töltött gömböc, amit reszelt tormával megfőzve levesként és a gömböcöt megsütve sültként fogyasztottak, vagy a sertés belszerveit tartalmazó savanyú ízű levesek, vagy a házak padlásain található szalonnás kármentők, ezek azok a kultúrelemek, amelyek a hagyományos kultúra sa-

²¹ Mindegyik ételnek megvan a receptje és az étrendbeli szerepére utaló információk jegyzéke a szerző és a Déri Múzeum néprajzi gyűjtésében. DMNA 2025–82.

²² Bódi, 2004b.

²³ Pántya, 1998.

játosságait jelentik. De ide lehet sorolni azt a tényt is, hogy disznótorban a disznóhúskészítmények mellé bőven találunk fel baromfisülteket is. A baromfitartásnak nagy hagyománya van. Számoltak vele urbáriumokban. A XVIII. század végi urbáriumrendezéskor lejegyezték, hogy minden egész telektől esztendő által két csirkét, tíz tojást, egy rucát kötelesek voltak beadni, sátoros ünnepekre, karácsonyra, húsvétra és pünkösdre egy-egy borjúval, pulykával tartoztak.²⁴

Az etnikai alapú különbségek az ünnepi táplálkozásrendben nyomatékosan tapasztalhatók, és ezeknek okai legtöbb esetben vallási hovatartozásban keresendők vissza. A legszembetűnőbbek a böjthöz való viszonyulások. A görögkeleti román és görög katolikus, ma már magyarul beszélő hívő emberek mind a nagyböjti, mind az adventi időszakban tartózkodnak az állati eredetű ételektől, zsiradékoktól. Sem vajat, sem más tejterméket nem esznek. A római katolikuságukhoz ragaszkodó sváb lakosok a mai napig számontartják a heti böjtnapokat, amikor is nem fogyasztanak húsos ételeket, és tartózkodnak a jóllakástól.

A húsvéti ételszentelés, a pászkakalács megéléte, jelentősége, a sváb strudli lepény, a kirbály ünnepe színezi Érmellék gasztronómiai palettáját. A szokások sorából több olyan megmaradt, pl. ahogyan az ifjú párt fogadják az új házban, amelyek szintén etnikai sajátosságot hordoznak. A románoknál egy tál tiszta búzát szórnak az emberek fejére, az asztalon levő frissen sült cipót előbb magasba dobja az ifjú férj, majd szét-töri kis darabokra, hogy mindenkinek jusson belőle – ezeknek a cselekedeteknek mára már szimbolikus jelentésük van, s nem is egy jelentése, hanem annyiféle lehet, ahogyan az emberi

gondolat szabadon működik. A húsvéti tojásjáték Szentjombon, Remetén és Gyantón szintén e tájra is hatással volt, amit még részleteiben a néprajztudomány nem is dolgozott fel, pedig egy értékes kulturális örökség nyomaira bukkanhatunk. Svábok szokásának tartják. Húsvét szombatján kezdődik, tojásgyűjtésen, festésen majd azok árusításával, illetve a festetlenül maradt tojásokkal való versenyszerű népi játékon alapul. A nagyközönség előtt zajló népjátékon a fiatal fiúk bebizonyíthatják ügyességüket és rátermettségüket, ami után megszűnnek kisfiúk lenni, legénnyé válhatnak.

Befejezésül meg kell jegyezni, 1944-ben Bihar-diószezen egy felmérés készült arról, hogy az V. és a VI. osztály tanulói mit ettek nyáron és télen. Továbbá Érkeserűn a 9-10 éves tanulók „Mit ettem a múlt héten?” kérdésre válaszoltak. Az értékelő régi ételnek tartja a krumpli- és a paszulylevest, főzeléket, galuskát. Újnak a befőtteket, a makarónit, a lakodalmi süteményeket.²⁵

A felmérésből kiderült, hogy naponta háromszor étkeztek. Szent György-naptól Szent István királyig tartott a hosszú napok, ami szorgos dologidőszak volt. Ilyenkor uzsonnát is ettek. Nyáron a mezőn 8 óra tájt reggeliztek, a déli harangszóra ebédeltek, 5 óra fele uzsonnáztak. Erre a három étkezési alkalomra száraz kosztot fogyasztottak, tarisznyából. Este várta őket a meleg, rendszerint egytálétel, a vacsora. Hétköznapokon télen-nyáron, szinte évszaktól függetlenül egytál főtt ételt fogyasztottak. A vacsorára főzött ételből különösen télen jutott reggelire is.

Tarisznyából leggyakrabban reggelire és ebédre egyaránt kenyeret, szalonnát ettek, zöldpaprikával, máskor hagymával, nyers paradicsom-

²⁴ Bódi, 2004b.

²⁵ Márton, 1968. 435–436.

mal kiegészítve. A szőlőben dolgozók nyáron sok gyümölcsöt fogyasztottak.

A vasárnapi ebéd szinte kötelezőszerűen, szociális helyzettől függetlenül három fogásból állt: levesből, húsos ételből és tésztából. A vasárnapi reggelihez hozzátartozott a tejeskávé. Előfordult, de csak kevesen teáztak. Viszont reggeliztek forralt bort zsíros kenyérrel. Még gyermekek, iskolások is.

A főtt ételek közül leggyakrabban leveseket főztek. Nyáron a következő gyakorisági rendben: burgonyaleves, zöldbableves, töklevés, meggylevés, húslevés, paradicsomlevés. Sóska-levés, pergelttésztaleves, karalábélevés, káposztaleves, zöldborsólevés, salátaleves, savanyúlevés, köménymagos leves, répaleves. Főzelékek: zöldbabfőzelék, krumplimóring, zöldborsófőzelék, burgonyafőzelék, borsos burgonya, tökfőzelék, spenót, répafőzelék. Tészták: palacsinta, kalács, pogácsa, tarkedli, főtt tészta. Tojásételet ebédre ritkán ettek. Gyakori volt a töltött káposzta, a tőltike, a paprikás burgonya és a paprikás csirke. A téli főtt ételek sorában leggyakoribb volt hétköznapokon szárazbableves disznóhússal vagy anélkül, paprikás burgonyaleves, káposztaleves, köménymagos leves. Disznóhúst, kolbászt, nyúlhúst, töltött káposztát, libát, kacsát, mákos laskát, túrós laskát, burgonyás tésztát fogyasztottak, mint értékesnek tartott ételeket.

A felmérést elemezve 1944-ben Bihardiószegen alig szerepelt kukoricaétel. Összesen 887 ételt jegyeztek le, ebből 298 leves, 143 húsetel és szalonna, 129 főzelék, 72 tésztaétel volt. Feltűnő, hogy alig fogyasztottak tejes és tojásételeket.

A legértékesebb és egyben leggyakoribb eledelel a kenyér volt, mellette pedig a szalonna. A háború után ez a helyzetkép átalakul, hogy milyen irányban pontosan, azt csak az ott élők tapasztalatából lehetne megállapítani. Szükséges

lenne újból elvégezni egy hasonló felmérést immár 60 év eltelte után, hogy meg tudjuk érteni, hogy az említett kukoricaételek miképpen váltak népszerűkké, és ténylegesen megváltoztatták-e a hagyományos táplálkozási kultúrát a XX. század második felében Érmelléken. Az is feltételezhető, hogy a hagyományos táplálkozási kultúra alapos néprajzi vizsgálata a földrajzi értelemben kijelölt Érmellékét bizonyos vonatkozásban szűkíti, más esetekben meg bővíteni kell, mint kultúrhatásokat kibocsátó és befogadó néprajzi tájat.

Irodalom

- Bársony István–Papp Klára–Takács Péter*: Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. I. Az érmelléki és a sárréti járás. Az Erdélyi-történeti alapítvány kiadása. Debrecen, 2001.
- Bársony István*: Az etnikai viszonyok változásai az Érmelléken a XVI–XVIII. században. In: Bocskai-napok az Érmelléken. (Szerk.: *Pántya Julia*, *Radányi Réka*). Debrecen, 2001. 10–16.
- Bartha Gyula*: Érmelléki néprajzi adalékok. (Sváb népünnepek, érmelléki babonák) *Ethnographia* II. 1891. 401–404.
- Békési András*: A csodálatos miskapipa. Érmelléki mesék. Bukarest, 1949.
- Bél Mátyás*: Bihar megye leírás. Fordította: P.Szalay Emőke, bevezetés és jegyzetek: *Csorba Csaba*. In: A Bihari Múzeum Évkönyve II. 1978. 51–107.
- Benedek Zoltán*: Nagykároly és vidékének táplálkozásáról. In: *Korunk*, XXIII/2. 1964. 208–214.
- Benedek Zoltán*: Módos házak táján. In: *Korunk*, 1973. XXXIII. évf. 1096–1101.
- Benedek Zoltán*: Az érmelléki nádfedeles házak. In: *Művelődés*, 1981. XXXIV. évf. 11. sz. 40–42.
- Benedek Zoltán*: Falu, telek, ház az Érmelléken. In: *Korunk* Évkönyv. (szerk.: *Herédi Gusztáv*), 1982. 270–276.
- Benedek Zoltán*: Érmellék. Orosháza, 1996. Bihar-vármegye. (Szerk.: *Nadányi Zoltán*) Budapest, 1938.

- Bocskai-napok az Érmelléken. Tudományos konferencia az Érmellékről. Létavértes, 2004. június 18.; Kismarja, 2004. június 20. (Szerk.: *Pántya Julianna, Radványi Réka*). Kiadja Érmellékért Közhasznú Egyesület. 2004.
- Borbély Gábor*: Ivóedények és italtartók az Érmelléken. In. *Művelődés*, 1979. XXXII. évf. 12. sz. 35–36.
- Borbély Gábor*: Borospincék az Érmelléken. In. *Művelődés*, 1980. XXXIII. évf. 11. sz. 34–36.
- Borbély Gábor*: Szőlőművelés és borgazdálkodás az Érmelléken. In. *Látóhatár*, 1993. 2. évf. / 3. szám 118–126.
- Borbély Gábor*: Paraszti önkormányzat és közösségi rendtartás a hegyközségekben. (Biharfélegyháza-Rošiori és Jankafalva-Ianca példáján) In. *Látóhatár*, 1993. 2. évf. / 3. szám 177–188.
- Bődi Erzsébet*: XVIII. századi adatok az érmelléki járás hagyományos táplálkozási kultúrájának vizsgálatához. In. *Bihari Diéta V.* 2004. 148–155.
- Bődi Erzsébet*: Az érmelléki táplálkozáskultúra sajátosságai és kapcsolatai más tájegységekkel. In. *Bocskai-napok az Érmelléken.* (Szerk.: *Pántya Julianna, Radványi Réka*). 2004. 85–93.
- Dánielisz Endre*: Munkavégző táncszokások Bihardiószezen. In. *Népismereti Dolgozatok.* (Szerk.: *Kós Károly*). Bukarest, 1976. 147–150.
- Dánielisz Endre*: Szüreti táncalkalmak Bihardiószezen. In. *Látóhatár*, 1993. 2. évf. / 3. szám. 167–176.
- Dankó Imre*: A bihari csikászat kérdései a mai táplálkozástudomány felvetései alapján. In. *Bihari Diéta V.* Debrecen, 2004. 89–99.
- Duka János*: Margittai vásár. In. *Népismereti Dolgozatok* (Szerk.: *Kós Károly*). 1973. 125–130.
- Kósa László-Filép Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Negyedik, változatlan kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
- Kurucz Albert*: Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás. Debrecen, 1964.
- Lakatos-Bakó Melinda*: A májusfa Tasnád környékén. In. *Népismereti Dolgozatok.* (Szerk.: *Kós Károly, Faragó József*) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 150–159.
- Márton Béla: A nyári és téli ételek Bihardiószezen 1944-ben. *Ethnographia*, 1968. LXXIX. 431–436.
- Mózses Teréz*: Érmelléki borospincék. In. *Népismereti Dolgozatok* (szerk.: *Kós Károly*). Bukarest, 1981. 51–62.
- Nagy László*: A nagykárolyi (Carei) szőlőskerttről és szüreti szokásairól. In. *Látóhatár*, 1993. 2. évf. / 3. szám 110–118.
- Pántya Julianna*: A nagylétei vízi vágóhíd. Debrecen, 1998.
- Papp Klára*: Az Érmellék az úrbérrendezés idején. In. *Bocskai-napok az Érmelléken.* (Szerk.: *Pántya Julianna, Radványi Réka*). Debrecen, 2004. 17–27.
- Számadó Ernő*: Régi érmelléki halászat. In. *Népismereti Dolgozatok* (Szerk.: *Kós Károly*). Kolozsvár, 1976. 85–90.
- Varga Gyula*: Az érmelléki szőlőkultúra. In. *Déri Múzeum Évkönyve.* Debrecen, 1974. 431–534.
- Varga Gyula*: Az érmelléki szőlőkultúra. Bihari dolgozatok. Berettyóújfalu, 1976.
- Varga Gyula*: A népi táplálkozás Hajdú-Bihar megyében a XX. század első felében. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. 52. Debrecen, 1993.
- Varga Gyula*: Érmelléki szőlőhegyek rendszabályai a XIX. század végéről. In. *Szabó István-émlékkönyv* (Szerk.: *Rácz István*) Debrecen, 1998. 268–286.
- Wilhelm Sándor*: A fazekasság emlékei Margittán. In. *Népismereti dolgozatok* (Szerk.: *Kós Károly és Faragó József*). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 94–106.
- Wilhelm Sándor*: Hagyományos halászat az Érmelléken. In. *Népismereti Dolgozatok.* 1994. 59–75.

Érmelléki szőlőkultúra, borászat

Különös dallama van ennek a névnek, mint „Kahogy különös, rejtélyes folyó volt az Ér, mocsarainak páratlan állatvilágával, lankáinak csábító ligeteivel, homokbuckáinak mézes akácillatával, halmainak férfias borával.” Ezekkel a szavakkal kezdi Csávossy György „A jó boroknak szép hazája Erdély” című könyvének Érmellékről szóló fejezetét.

A modern elképzelések és az új európai elvárások alapján, manapság nagyobb régiókról szokás beszélni. A regionalizmus a Partiumnak ezen a tájékán azonban nem új keletű dolog. A szűken értelmezett bihari Érmellék mellett tárgítja a térség határait, hogy az Érmellék Borvidék évszázadok óta magában foglalja a Szilágyság egy részét és Nagyvárad környéki szőlőterületeket, amelyek külön túlságosan kis területek. Éghajlati, földrajzi, szőlészeti, borászati, szociálpolitikai, etnikai és más szempontokból is hasonló körülmények jellemzik a tágabban értelmezett borvidék mindhárom részét.

Az *Érmelléki Borvidék* ma két romániai megye, Szatmár és Bihar megyék találkozási pontján terül el, korábban Szilágyság megye is részesült belőle, de legmeghatározóbb része Bihar megyében van. Vofkori László szerint az Érmelléket „Az Ér és a Berettyó közötti kistáj” már 1796-ban ezen a néven említették („Érmellyéke”). Az Érmellék a Szamos elhagyott régi lefolyása, átmeneti terület a Nyírség homokbuckái és a Szilágysági dombvidék között. Az Ért már

Anonymus is megemlíti a *Gesta Hungarorum* 22. és 28. fejezeteiben. Az érmelléki szőlő említésére az 1500-as évektől vannak adatok.

Az Ér a Szilágysomlyói-medencéből, részben az ippai és az újnemeti erdőkből ered, és Magyarországon Pocsajnál ömlik a Berettyóba. Főbb mellékpatakjai: Tasnádi-patak, Kékeczpatak, Csoholyi-patak, Usztatói-patak.

Az Ér folyócska mocsarait az I. világháború után kezdték lecsapolni. Majd a II. világháború előtt stratégiai okok miatt a határ mentén megépítették a tankárokot. Az érmelléki mocsárvilág elpusztulását a szocializmus időszakában kialakított nézet, a szántóföldek minden áron való növelése okozta. A 70-es években befejezték az Ér lecsapolását, tönkretéve a régió növény és állatvilágát. Erről Andrassy Ernő érmihályfalvi körorvos, Európa hírvéornitológus munkái maradtak meg hírmondónak.

Az érmelléki szőlőkultúra természetesen évszázadokon keresztül szervesen összekapcsolódott az itt létező sajátos vízivilággal. A borvidék területe túllép a szigorúan értelmezett kistáj területén, a szilágysági és a Nagyvárad vidéki szőlősök is mindenképpen ide tartoznak, hasonló természeti adottságok, talajszerkezet és szőlőfajták termesztése miatt. A három önálló borvidék nem lenne alkalmas a fejlődésre, egy borvidéket alkotva jobban kezelhető. A táj sajátossá-

gaiból kiindulva az Érmelléki Borvidék szőlőit hagyományosan két nagy csoportra lehet osztani:

- dombvidéki szőlők,
- homoki szőlők.

A *dombvidéki szőlőket* további két csoportba rendezhetjük: Alsó- és Felső-Érmellék. Alsó-Érmellék: Jankafalva, Bihardiószeg, Koly, Biharvajda, Szentimre, Szentjobb, Nagykágya, Kiskágya, Székelyhíd, Margitta, Tóti. De ide lehet sorolni Biharpüspököt, Nagyváradot, és Fugyivásárhelyet is. A dombokat az Érmelléken hegyeknek nevezik, ami sokszor furcsa lehet a székely ember fülének.

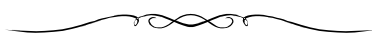
Felső-Érmellék: Szilágypér, Tasnád, Sződemeter, Érszakácsi, Pele, Csoholy, Tasnadszarvas. És szintén ide sorolhatjuk a Szilágyság borszőlőtermő részeit, a Kraszna és a Berettyó völgyét.

A *homoki szőlők*: Érselind, Érsemlyén, Érmihályfalva, Érkörtvélyes, Piskolt, Szaniszló, Csomaköz, Mezőfény és Csanáros. A homoki szőlők termesztése különösen a filoxéra után terjedt el, a homokon ugyanis a filoxéra nem támad, mert nincs kapiralitás.

A XVIII. század során az érmelléki szőlőterület *11 000 hektár* volt, amely átlagban *57 000 hektoliter bort* – ebből 56 000 fehérbort – képes adni. A szőlőterületekről természetesen az elmúlt századok során is maradtak gazdálkodási iratok. Egy 1720-ból maradt feljegyzés alapján megemlíthetjük, hogy Biharnak 815 kapás, Püspökinek 1410 kapás, Csatárnak 787 kapás, Diószegnek 816 kapás, Margittának 520 kapás területe volt. 1743-ra a szőlők területe kissé csökkent: Püspöki 1391, Diószeg 715, Csatár

517, Bihar 512, Félegyháza 574 kapás területtel rendelkezett. Bulencea szerint a nagyváradi és érmelléki borvidék 1880-ban 9630 hektárt tett ki. A Pallas Nagy Lexikon Bihar vármegye filoxéravész előtti szőlőterületét 10.906 hektárban állapítja meg, a Révai Nagy Lexikon pedig ezt 1911-ben 8106 hektárra tette. E. Drucker (1903) a következő érmelléki szőlőterületről számol be: Bihardiószeg 663 hold, Nagyvárad 1574 hold, Székelyhíd 1730 hold, Szentimre 538 hold, Nagykágya 524 hold, Biharpüspöki 637 hold.

A II. világháborút követő időszakban a szőlőterület tovább csökkent, Bulencea Bihar megye szőlőterületét 6600 hektárban adta meg, melyből 738 hektár az állami gazdaságoké, 5324 hektár a MTSZ-eké, amiből 3074 hektárnyi háztáji, a többi magántulajdon. Jelenleg a Földművelésügyi Minisztérium kimutatása szerint 1997-es adat alapján, 4739 hektár szőlőterület van. A Bihar-megyei Állami Borvállalat (Vinalcool) néhány adata megmutathatja, mennyire megnőtt a direkt termő szőlők területe. Az amerikai *direktermő szőlők* elterjedése a szőlőművelés minőségi visszaesését jelenti. Ez a szőlő nem igényel sok munkát, biokultúra alapon termesztethető. Minősége gyenge, de azon még lehetne is javítani. A fermentáció idején azonban metilalkohol keletkezik, ami káros a szervezetre. Ezt nem lehet kiszűrni. A direkttermő szőlő leve káros az egészségre, borkészítésre nem alkalmas. Sajnos, házaknál sok helyen mégis készítenek bort belőle.

Feldolgozó- központ	Termőterület (hektár, ha)			Tulajdonos				
				MTSZ		Háztáji		
	Összes	Nemes	Direkt termő	Összes	Nemes	Összes	Nemes	Direkt- termő
Diószeg	228	205	23	205	205	23	–	23
Nagyvárad	368	46	322	40	46	322	–	322
Margitta	734	146	588	146	146	588	–	588
Székelyhíd	249	188	61	188	188	61	–	61
Szentjobb	31	10	21	10	10	21	–	21
Szentimre	16	5	11	5	5	11	–	11
Összesen	1626	600	1026	600	600	1026	–	1026

1. táblázat. A Bihar megyei borvállalat kimutatása az érmelléki szőlőterületről 1990-ben

Az Érmellék éghajlatát földrajzi fekvése határozza meg. A kistáj a 47° és 47°41' északi szélességi fokok között és a 22° keleti hosszúság mentén, vagyis a Kárpát-medence központjában fekszik. A 45°–47° szélességi fokok között a legkedvezőbbek az adottságok szőlőtermesztés szempontjából. Tengerszint feletti magassága 100–150 m közötti. Közép-Európa időjárását befolyásoló légáramlatok az Érmellékre is érvényesek. Északról a sarkvidéki hideg légtömegek, délről a Földközi-tenger felől érkező meleg frontok, nyugatról az Atlanti-óceán térségéből származó enyhe, nedves; keletről az orosz síkságokról beáramló télen hideg, nyáron meleg légtömegek egyformán eljutnak az Érmellék vidékére. A régió éghajlata egyértelműen a *szárazföldi mérsékelt* övezetbe sorolható, kiugró szélsőségek nem jellemzik, amihez minden bizonnyal a Bükk-, Meszes- és Réz-hegységek védőhatása is hozzájárul.

Az évi középhőmérséklet 9,5–10 °C, Nagyváradon 10,6 °C, Nagykárolyban 9,8 °C. Szélső érték 7,7 °C 1933-ban és 12,4 °C 1976-ban volt. A januári középhőmérséklet –2 °C, –3 °C, a jú-

liusi 21 °C, 22 °C. A legalacsonyabb hőmérsékletet –29 °C-ot, Nagykárolyban mérték 1929-ben, ill. Nagyváradon 1942-ben ismét ugyanennyit. A szőlő szempontjából ez nagyon fontos. A szőlő –18 °C körül szenved, –21°C-nál kifagy. Mindez természetesen függ a takarás minőségétől és a hideg napok számától is. A legmagasabbat, 40 °C-ot Bihar-diószegen mérték 1952-ben. A fagyos napok száma 92–101 között mozog, a nyári hőségnapok száma 10–13 nap. A páratartalom, amely a szőlő fiziológiájában és szőlőbetegségek fellépésében nagy szerepet játszik, jelentős ingadozást mutat. Nyáron a kánikulai melegben alig 20–30 %-os, míg télen eléri a 90%-ot is. A csapadék éves mértéke igen változó, átlagosan 600–700 mm, azonban lapályon kisebb, dombvidéken nagyobb értékeket mérnek. Vannak csapadékos esztendő, gyakori nyári zivatarokkal: 1980-ban Nagykárolyban június 10-én 113 mm eső esett. A hótakarós napok száma 34–35 nap, míg a csapadékos napok száma átlag 122. Az Érmelléken a napsütötte órák száma 2000 órára tehető, a legtöbb júliusban (270–280 óra), a legkevesebb decemberben

(45 óra). A vegetációs időszak teljes hőösszege 3399 °C. A dombvidék leggyakoribb talajtípusa a barna erdőtalaj, csernozjom. A talaj többnyire sárga vagy vörhenyes (vastartalmú) agyag, mészben jól ellátott. A homok üledékes eredetű semleges kvarchomok. A vörös homok a legjobb, a szürke homok a legrosszabb talaj.

Az Érmellék szőlőit a síkságon *szőlőkertnek*, a dombságon *szőlőhegynek* nevezik. A szőlőskertek bekerített különálló formája a XVIII. század elejétől tapasztalható. A kertek árkokkal és gázgallyakkal vannak egymástól elválasztva. A szőlőkben lévő főutak mentén épületek, présházak találhatóak, melyek előtt kis zöldséges, virágos kertek vannak, amiket lankának neveznek. Nagykárolyban, Székelyhídon, Diószegen, Szentimrén a lankák pincéi, présházai utcásokat képeznek. Más falvakban (Szalacs, Értarcsa, Szilágypér) a szőlőt nem szőlőskertekben vagy hegyen, hanem távolabbi pincékben dolgozták fel. Az ilyen helyeken ki lehetne alakítani egy minden szempontból megfelelő építési stílust. Az Érmellék pincéiről több néprajzos tanulmány jelent meg. A pincék számát 2500 körülire becsülik. Több igen régi, a falba vésett vagy a kapukon látható évszám a XVIII–XIX. századból való. Sok településen a pincék a falu belterületén (Értarcsa, Székelyhíd, Szentjobb, Szilágypér) vagy a falu végén helyezkednek el (Szalacs, Ottomány, Nagykágya, Éradony). Máshol a pincék rendszerint a szőlőkben találhatóak (Bihardiószeg, Szaniszló, Érkeserű). A pincék szerkezeti felépítésük szerint lehetnek két- vagy háromszatúak. Mózes Teréz négy, jól elkülöníthető pincetípust különböztet meg az Érmelléken: 1. Homokpadba vagy löszbe vájt lyukpince. Ezek teljes egészében felszín alattiak. (Érszalacs, Székelyhíd, Értarcsa); 2. Présházás lyukpince. A felszín fölött épített présház és felszín alatti pince. (Bihardiószeg, Szentjobb); 3. Felszín fölött épí-

tett és utólag földdel borított lyukpince (Érmihályfalva); 4. Borház alatt kialakított pince, ahová létra, vagy lépcső vezet (Szántó, Tasnád, Nagykároly).

A pincék hossza néhány métertől akár 40 m-ig is terjedhet. A felszín alatti pincék szellőzését és a páratartalom szabályozását kürtők biztosítják. A pincék 12 ± 2 °C hőmérsékletűek. A hordók egy vagy két sorban, árokfán nyugszanak. A pinceajtók változatosak és mutatósak. Sok pince különleges zárral van ellátva, amit csak a gazda tud kinyitni. Az érmelléki pincéket Tóth Zsuzsa vette leltárba. A pince fontosságára vall az elterjedt szentjebbi mondás: „nem nőülhet a legény, ha nincsen pincéje”. Tehát a nőüléshez nem is a házat tartották a legfontosabbnak, hanem a pincét.

Az előző századok során a szőlőhegyek sajátos *önkormányzattal* rendelkeztek. Volt elnöke, hegybírója, pénztárosa és főjegyzője a társulásoknak. A tisztségviselőket évenként cserélték. A hegyközségek szabályait rendtartásba foglalták. Ez tartalmazta a hegyőr, a kerülő vagy a csósz feladatát is, illetve a szőlősgazdák jogait és kötelességeit. A hegyközségek önálló jogkörű létezése a minőségi bortermelés és borkereskedelem nélkülözhetetlen alapja volt a XX. század közepéig. Ezek visszaállítása manapság is elkerülhetetlen dolog, és vannak ebbe az irányba mutató fejlemények. Nagykároly térségében felállították az első hegyközségeket.

A hagyományos szőlőültetvényekben a tőkét rövidcsapos fejművelés és bakművelés szerint metszik, télen csirkézéssel fedik, és tavasszal bakhátra nyitják. Az ültetési távolság homokon 0,8 * 0,8 m; 1 * 1 m; dombvidéken 1,1–1,2 * 1 m. Az államosítás és szövetkezetesítés után megjelent a huzalos támasztórendszer 1,6–3,0 * 1,0–1,2 m ültetési távolság, művelési és metszési

módja középmagas kordon. Az átlagos termés 6–8 t/ha.

1. kép. Szalacsi lyukpincék

2. kép. Érmelléki borcímke a bornüdvék fénykorából

Az Érmellék filoxéravész előtti szőlőfajtái közül Entz-Gyürki könyve a következőket említi:

1. *Bakator*. A szőlő keveset terem, bora lassan érlik, de egyike a legnevezetesebbeknek. Lehetne belőle Hungarikum.

2. *Erdei*. Sok esetben főültetvény volt, nehezen érlik, csak déli fekvésre való. Nagy savtartalma miatt házasításkor a borok gerincét alkotja. A pezsgőgyártásnak nagyszerű alapanyaga

lenne. Bőtermő, de nagyon kell vigyázni a metszésnél. Savasságára utal az anekdota, amikor az apa így szól a fiára: „Eregy fiam hozz egy korsó bort az Erdeiből. – Mi az édesapám megünn aratni?” Zamatát csak a nyári nagy meleg alkalmával lehetett élvezni.

3. *Juhfark*. Erős, lágú bort ad.

4. *Sárfabér*. Általában keveset terem.

A négy fő fajta mellett előfordul még az Alanttermő, Góhér, Bihari, Boros, Töklevelű,

Szerémi zöld (nagyvárad), Rizling (bánati), Mézesfő, Lapulevelű, Zöldszilváni, Kövér, Ottonel muskotály, Tramini, Szürkebarát, Fehérleányka, Királyleányka, Furmint, Sauvignon blanc, Chosseles dore, Magyarádi mustos. A vörös borszőlők közül a legfontosabbak: Kadarka (amely jó évjáratokban aszúsodásra is képes), Oportó (Nagyburgundi), Pinot noir (Kisburgundi), Merlot, Cabernet sauvignon. A legutóbbi időben jelent meg a Zalagyöngye és a Bionce. Ebből a felsorolásból jól látszik, hogy az Érmelléken jóformán minden szőlőfajta kipróbáltak.

Sajnos, a filoxéra után jórészt a direkttermők szaporodtak el: Delaware, Noah, Elvira, Roska, Concord, Jacquez, Othello, Izabella. Ezek visszaszorítása a meglévő bortörvény alapján minden gazdának elsőrendű feladata kell, hogy legyen.

Az érmelléki bor elég kemény, könnyű vagy mérsékelt szesztartalmú (10,5–12,5 vv%). Jó évjáratokban tüzes borok szűrése is általános. Leginkább a száraz borok az elterjedtek, de kis mennyiségben akad féledes is. Az illatos borok kitűnő minőségűek (Muscat, Tramini). Korábban az Érmelléken rendszeres volt az aszú készítése is.

Sok debreceni polgár vásárolt a városhoz legközelebb eső borvidéken szőlőt, és a jó érmelléki bor biztos megélhetést biztosított számukra. Már 1690-ben pl. 118 debreceni polgárnak 29 érmelléki helyen volt nagyobb szőlője, akik közül 11-nek 100 csebernél több bora termett. (Egy debreceni cseber = 60 icce = 42,2 liter). Ezek a számok az I. világháborúig növekvő tendenciát mutattak. Mi lenne, ha ez újraéledne? Bátran állíthatjuk, mindenkinek megérné! Ha megvizsgáljuk Magyarország Borászati Térképét, a Tiszától keletre nincs számottevő szőlőültetvény.

A mai Kelet-Magyarország borellátását a korábban a tokaji borvidék mellett az érmelléki és a bánati borvidék termelése oldotta meg. Ezért az érmelléki minőségi bortermelés kialakítása alapvető feladat lenne. Bél Mátyás, aki feltehetően 1726-ban járt Biharban, az érmelléki borokat minőség alapján így osztályozza: 1. diószegi, vajdai, asszonyvásári, szentimrei, püspöki, újlaki; 2. csatári, bihari, margittai, várad; 3. szalacsi, ottományi, telegdi, micskei.

Az érmelléki boroknak a XIX. században is igen jó híre volt. Széchényi István, aki Diószegen katonáskodott, nagyra becsülte az itt termelt könnyű fehérborokat, így ír Naplójában: „fehér asztali borainkat, úgymint a könnyű Érmellékit, Lajoshegyit, Somlait, Neszmélyit, ízlésem szerint a világ minden fehér borai elé teszem”. Véleményét azzal is alátámasztja, hogy Székelyhídon Paponeck intézőtől néhány veder Bakatort vett, vedrenként 30 forintért, ami komoly árnak számított.

A legkiválóbb érmelléki bor a XIX. század során a *Bakator* volt. Hiányossága („Bakar, terem mikor akar”) hosszú érlelés, 5–10 év után fejezi ki zamatát. Ezzel együtt kitűnő pecsenyebor. A XX. század elején rendszeresen megjelenő Borászati Füzetekben, terménytárlatokon, kiállításokon sokszor kitüntették az érmelléki borokat. Néhány példa: az 1854-es kolozsvári terménytárlaton az 1788-as tasnádi bor II. helyezést ért el. Az 1811-es évjáratú diószegi Bakator ugyancsak II. helyezést nyert. Az 1862. évi kolozsvári kiállításon kitűnően szerepeltek Mikó Imre tasnádi és Számi László sződemeteri gazdák Bakator borai, 1848-as évjáratú boraikkal az első helyért járó ezüstérmet nyertek mindketten. 1855-ben a Kolozsvárott rendezett bortárlaton tűnt ki az 1818-as évjáratú kágyai Bakator. Az 1878-as párizsi kiállításhoz küldött borok jegyzékében a 14 tasnádi bor szerepelt,

elemzések alapján 10–13,5% alkoholfokkal és 0,55–1,1% savval rendelkeztek. Ugyancsak szerepelt a kivitt borok jegyzékében 9 aszúbor, melyek közül 3 szintén tasnádi volt és 1866-os évjárat. Szesztartalom 10–11%, savtartalom 0,75–1,2%. Miskolczy Mihály a már említett Borászati Füzetekben beszámolt arról, hogy az 1868-as borok „stocksüss” maradtak, ami akkor történhet meg, ha a muston 25%-nál több a cukor és a bor nem erjed ki.

Az Érmelléken a szüretet október második felében kezdték, többségében így alakul most is. Meg lehet említeni, hogy 1867-ben a Zichyek diószegi birtokán fagyos bort készítettek, a szüret a novemberi fagyban zajlott.

Az Érmelléken *újonnan elszaporodott fajták* közül ki kell emelni a Királyleánykát és a Rizlinget. Mindkét szőlőfajta szép reduktív borokat ad. Az utóbbi regionális borversenyeken magasra értékeli a Fehérleányka, az Ottonel Muskotály, a Sauvignon Blanc, Tramini és Szürkebarát borokat. Manapság már az Érmelléken nem is érdemes sokkal több fajtaival foglalkozni, legfeljebb még néhány Hungarikumnak számító szőlőfajtát kellene visszatelepíteni, mint a Bakator.

Vörös borokból ezen a vidéken nem lehet nagy borokat készíteni, de Kadarka, Oportó, Pinot Noir megterem. A vörös fajták nem szabad, hogy meghaladják a 20%-ot, de legjobb, ha 10% körül vannak. Manapság a Quvék készítésében és a Rose borok előállításában nagy lehetőségek vannak.

Az Érmelléken korábban jellemző volt a vörös borokból készült (rác-) *ürmös* előállítása. Ez a készítési mód alapvetően Észak-Olaszországból származott. Az ürmöst a gyógyászatban is szívesen alkalmazták, vérzékenység, étvágytalanság és epebántalmak ellen. Elkészítése 1 hl vörösborhoz: 100 g fehér üröm, 70 g ezerjófű, 30 g narancshéj, 17 g kálmosgyökér, 17 g fahéj,

8 g szegfűszeg, 8 g koriander, 8 g csillagánizs, 70 g édes és keserű mustár. A hordóba 1 arasznyi érett kadarkát szórnak bele fűszerkeverékekkel és megismétlik, amíg a hordó megtelik. Ekkor felöntik vörösborral és érlelik 6-8 hétig. Leccapolják és még egyszer feltöltik borral, majd ismét 6-8 hétig érlelik. Az újabb leccapolás után a szőlő és fűszerkeveréket kipréselik és a három nedűt összekeverik. Ha nem elég fűszeres, egy vászonzacskón keresztül fűszerkeveréket lógnak a borba, míg az íz megfelelő nem lesz.

Jó bort készíteni szakma, nagy bort készíteni művészet. Ezért a jó szőlő, a jó pince, megfelelő edények és eszközök mellett legalább olyan fontos a jó pincemester vagy borász. Az ügyes pincemestereket ezért sorolják a művészek közé. A legjobb pincemesterek ahhoz is értenek, hogyan lehet az adott évjáratból a legtöbbet kihozni. Ők gondoskodnak arról, hogy a bor mindig élvezhető legyen.

Az Érmellék többségében magyarul területe. Szinte minden helység címerében benne van a szőlő, amely a Bihar vármegye címerét is díszíti. A térség falvai és kisvárosai a gazdag természeti értékek és történelmi múlt ellenére demográfiailag csökkenő tendenciát mutatnak. A statisztikai adatok javításának egyik legfontosabb alapja mindenképpen az itt nagy hagyományokkal rendelkező szőlőtermelés és borgazdálkodás lenne hivatott.

Vizsgáljunk meg néhány fontosabb *bortermelő helységet*:

Margitta. A Berettyó völgyében, utak kereszteződésében épült, egykori járási székhely, ma megyei jogú város (municipium). A környezetében emelkedő szőlődombok a tengerszint felett 200–250 m-re magasodnak. A város borászatának fejlődésében nagy szerep jutott a melki apátsághoz tartozó bencéseknek. Szőlőjük a

Kálvária-hegyen feküdt, modern prэшházakkal és pincékkel. 50 hold szőlőjükben megtalálható volt a Rajnai Rizling, a Tramini, a Bakator, a Zöldszilváni, a Furmint és az Erdei. Később pincéjükben a margittai borvállalat 244 000 kg szőlőt dolgozott fel. A szocializmus éveiben kb. 40 ha szőlőt telepítettek 2,2–1 m-es ültetési távval. A régi fajták mellett megjelent a Chasselas dore és a Sauvignon is. Mára a teljes borgazdaság tönkrement, pincészetrel együtt minden olcsón megvehető lenne.

Tasnád. Az Érmellék Szilágymegyei részén található. Közigazgatásilag Tasnádhoz tartozik Szódemeter és Szilágypér is, a Szilágysághidombvidék és az Ér északi kanyarulatánál. Talaja többnyire sárga agyag, amely homokban és mészkőben is bővelkedik. A település szőlőműveléséről már 1507 óta vannak adatok. A borászat nagy múltját leginkább Rákóczi Zsigmond fejedelem kiváltságlevele bizonyítja, mely szerint a város földjén ültetett szőlő a tulajdonostól semminemű vétségéért nem vehető el. A XIX. században a környék nagy szőlőkultúrával rendelkezett. 1857. október 25-én Tasnádon szőlő- és borkiállítás rendeztek. Ekkor természetesen a Bakator, a Furmint (Som) és a Juhfark (Hárslevelű) képezte az ültetvények nagy részét. 1950 előtt, az államosításokat megelőzően 400 ha szőlőültetvény volt a település határában. Ma a környék legelismertebb termelői Szilágypérben vannak. A korábban ugyancsak híres szódemeteri szőlők szinte teljesen tönkrementek. A Tasnád környéki borok aranysárga színűek, kellemes, savanykás ízűek, tüzes zamatúak, hosszú minőségi borok, 10,5–12,5 vv% szesztartalommal.

Érszalacs. Szalacs az ezer pince faluja. Közigazgatásilag egyesítették Érbogyoszlóval és Otományal. A község a középkorban a központja volt az erdélyi só szállításnak, neve innen

eredhet. Mások a község nevét szláv eredetűnek tartják. Szalacsot az egyetlen királyi városként említik Biharban a tatárjárás utáni elbeszélők. Gizella királyné alatt kerültek ide a magyarok mellé német, majd később szlovák telepesek. Szalacs komoly szőlészeti múltját és XX. század eleji modern szőlősgazdait igazolja, hogy itt létesült a filoxéra járvány után a „Noé szőlőültetvény telep”, amelyet Nagy Imre református lelkész alapított. 1950 előtt 300 ha szőlő volt a település határában, mostanra a legtöbb kipusztult, elvadult. A direkttermők elterjedése akadályozza a minőségi bor termelését.

Érmihályfalva. Mihályfalva az aranyhomok és a nyíló akác városa, korábban járási székhelyként működött. Vonzáskörzetébe jelenleg hivatalosan 20 falu tartozik. Az első írásos dokumentum 1270-ből való, amikor a települést a Turul nemzetségbeli Mihály kapta birtokul. 1844-ban kapott mezővárosi rangot. Érmihályfalva messze földön híres a mezőgazdaságáról, de méreteihez képest komoly iparral és kereskedelemmel is rendelkezett. A homokbuckák, dűnék kelet-nyugat és észak-dél irányban alakultak ki, 15–20 m magasak, és 10%-os lejtéssel rendelkeznek. A homok vas-oxidban gazdag. Szőlőtelepítéskor a talajt 60–70 cm mélyen forgatással készítik elő. A homoki szőlőket az 1884-es filoxéravész után létesítették. Az 1900-as évek első évtizedeiben létrejött az Érmihályfalvi Homoki Szőlősgazdák Egylete. Eleinte az Érmellékre jellemző fajtákat ültették, majd 1928–1929-es pusztító téli fagyást követően a direkttermők szaporodtak el. Az 1960-as évektől 200 ha modern szőlőt ültettek, de mára az is tönkrement. Leginkább három fajta bort forgalmaznak: 1. asztali (könnyű) bor 10% szesztartalommal, zöldessárga, édeskés, zamatos, tüzes; 2. Pecsénye mézes bor, 13% alkoholfokkal. Sötét sárga, édeskés, zamatos és tüzes; 3. Cse-

megebor, édes, sötét sárga, halovány, muskotályos zamattal és illattal, de ez csak kiváló évek terméséből állítható elő.

Nagykároly. Nagykaroly városa az Ecsedi-láptól délre helyezkedik el, Szatmár megyében. Megyei jogú város. Tengerszint feletti magassága 131 m. Birtokosai évszázadokon át a Károlyi grófok voltak. A település újkori fejlődésében meghatározó volt, hogy 1712 után Károlyi Sándor az elárvult telkekre sváb családokat telepített. A várostól délnyugatra elterülő, mintegy 120 ha szőlőterületet örök használatra adta minden gazdának, aki beülteti és megműveli azt. A szőlősöket az utódok is szabadon örökölhették és eladhatták. A szőlőtelepítéshez szükséges oltványokat Biharból hozták, onnan vették át a termelés módját is. Asztalos György írja: „Míg a szőlőskertet a filokszéra meg nem emésztette, ez volt az ország egyik legszebb, leggyönyörűbb szőlőkertje, valóságos tusculanum volt ez, mely az idegent úgy külső prospektusával, mint a birtokosok vendégszereteté-nél fogva egyaránt lekötelezte (...). A szőlőkert utcáit véges-végig, kétfelől gyönyörű zöld spallér prémezi, melynek rejtélyes árnyaiban rakják fészkeiket a szőlőkert primadonnái, a fülemülék.” 1980-ban több mint 700 tulajdonosa volt a szőlőkertnek. 1995-ben indította el az RMGE (Romániai Magyar Gazda Egyesület) helyi szervezete a minden évben megrendezésre kerülő és nagy sikert arató borversenyt. 2000. május 15-én itt rendezték meg a II. Erdélyi Szőlőhegyek Borversenyét.

Mezőfény. Fény a homoki szőlők talán legkiválóbb termőhelye. 1990 után itt ültettek szőlőt, és a településhez tartozó Csomaközön ma 82 ha szőlő van. A szőlők fenntartásához és a borászat fejlődéséhez nagyban hozzájárult néhány lelkes szakember elhivatottsága. A mezőfényi bor zöldessárga, csillogó, illatos, kellően tüzes,

testes, száraz-félszáraz, igen zamatos, hosszú bor. Az 1998-ban megrendezett pécsi borversenyen ezüstérmet nyert. A területre a klasszikus érmelléki fajták jellemzők. Ugyanez mondható el Csomaközről is, ahol Löklő Mihály mérnök bora már több éremmel bizonyítja az érmelléki bor értékét.

Székelyhíd. A várost egykor székely telepesek lakták, akiknek átkelőhelyéről, hídjáról kapta a nevét. Fejlődése a XIV. században indult el, amikor a Zólyomiak Székelyhídra tették uradalmuk székhelyét. A település 1459-ben kapott mezővárosi rangot. A XIX. század végétől járási székhelyként szerepelt. A kisváros egyik híressége a Stubenberg-pince, ahonnan eredő bor 1873-ban a bécsi világkiállításon érdemérmét szerzett. A pince tárolókapacitása 30 vagon. A rendszerváltás előtt az MTSZ 160 ha szőlőt művelt meg a város határában. Az állami gazdaság 154 ha szőlőt birtokolt, 3*1 m-es ültetési távval. A legelterjedtebb fajták: a Hamburgi Muskotály, Királyleányka, Fehérleányka, Bánáti Rizling, Szürkebarát, Muscat Ottonel, és 21 ha Cabernet Sauvignon. A legmagasabb cukorfokkal a Szürkebarát rendelkezik, 24–25%. Cabernet a legjobb évben elérte a 25–26%-ot is. A legismertebb szőlőbirtokosok: Penkert, Bémer, Ággi, Fábri. Fábri Sándor volt bankigazgató 20 hold szőlőn gazdálkodott, a szőlő eltartásával is foglalkozott. Csemegeszőlőit havazáskor értékesítette. Székelyhídhöz tartozik közigazgatásilag Érköbölkút és Nagykágya is. A XIX. századi kágyai bor minőségéről árulkodik, hogy az 1873-as bécsi világkiállításon gr. Pongrácz Ödön bora érdemérmét nyert. A nagykágyai szőlőhegyeken észlelték először a filoxérát az érmelléki régióban, 1884. augusztus 14-én. Egy csokalyi termelő a hatalmas pusztítást látva így kesergett: „Ittam jó bort eleget, / S hogy a szőlő kiveszett, / Vagy hat évig nem termett, / Vízre fogtam

magamat, / Káromkodtam nagyokat.” A szőlő újjáépítéséhez szükséges szőlőoltványok előállításában Nagykágya szintén fontos szerepet töltött be. Nagy Gábor a községben alapította „Az Érmelléki Első Szőlőoltvány Telepet”, később pedig az „állami mértékitelesítő hivatal” vezetője lett. 1891 és 1900 között Nagy Gábor nem kevesebb, mint 11 érmet szerzett. 1877-ben a brüsszeli nemzetközi kiállításon négy ezüstöt nyert, ill. az Ezredéves Országos Kiállításon a kiállítás nagyérmét szerezte meg. A kágyai szőlőoltvány telepen 250 ember dolgozott, ahonnan naponta 2–4–6 vagon gondosan csomagolt, ládába rakott szőlőoltványt indítottak az ország minden részére, de külföldre is. A telep az I. világháború kitöréséig működött.

Bihardiószeg és Jankafalva az Érmellék egyik leghíresebb szőlőtermelő helységei. A település a XIII. század óta ismert. Diószeg a Gutkeled nemzetség (a Báthoriak elődei) ősi fészke volt. A szőlőkultúra a XIX. században érte el eddigi csúcspontját Zichy Ferenc, majd a vincellériskola tevékenysége révén. Zichy 1820-ban, mint bihari főispán 102 holdas szőlőtelepet létesített a Nagyhegyen. A legnagyobb hordója 1240 akós volt (67 000 liter), a tetejére 16 lépcsős létra vezet. Ez az ország mindenkor legnagyobb hordója volt. A Zichyek Bakatort, Rizlinget, Zöldszilvánt, és Fekete nagyburgundit (Oporto) termeltek szőlőbirtokaikon. A legjobb borok 1827-es, 1836-os, 1848-as, 1956-os, 1858-as, 1862-es és 1863-as, 1866-os, 1875-os évszámúak voltak. Érdekes, hogy egy évszázad múlva ugyancsak az 58-as, 62-es, 63-as és 75-ös nyújtott kiemelkedő eredményt. 1871-ben a kínai császárnak 200 üveg aszúborot exportált a Zichy pincészet. 1870-ben az állam megalapította a diószegi vincellériskolát, amely az ország első borászati iskolája volt és 1880-tól, mint „Gyümölcsészeti-, Szőlőművelési- és Borászati Szak-

tanuló Képezde” működött. 1890-ig a vincellériskolában 400 vincellért és borászati vándortanítót képeztek ki Diószegen. A tanulók oktatása és elszállásolása ingyenes volt, és egyenruhát is viseltek. Az I. világháború után a tanítás román nyelven működött 1948-ig, amikor ismét alakult magyar tagozat a hároméves Szőlészeti Szakiskolában. 1953-ban a magyar tagozatot áthelyezték Csombordra, majd a román 1965-ben Szilágysomlyóra. Ezzel megszűnt az Érmelléken minden szőlészeti szakoktatás.

Diószegi borászat fénykorában ismert volt a „tessék sor” a hegyen. A nevét onnan kapta, hogy az arra tévedt látogatót az első pincegazda betessékelt egy kis kóstolóra, kijövetelkor a második gazda már leste, és így folytatódott az utolsó pincéig, ha bírta az illető. A gazdák a szőlőmunkák kivételével szerdán és vasárnap jártak a pincékhez. A diószegi szőlőgazdálkodás a XX. században változó nagyságú területeken folyt: 1930 körül 1000 ha, a kollektivizálás előtt 720 ha, 1985-ben 500 ha és ma 150 ha. A diószegi embereket a környéken elterjedt mondás szerint három „b” jellemzi: büszkék, barátságosak, borivók.

Szentjobb. Nevét az államalapító Szent István király jobbjáról kapta, melyet Mercurius őrkanonok rejtett el a Berettyó melletti birtokán, ahol Szent László 1083-ban alapította meg a Szűz Máriáról címzett Benedek-rendi apátságot, azzal a feladattal, hogy ott Szent István jobbát őrizték. 1498-ban II. Ulászló a pálosokra bízta a monostort. Szentjobb szőlőterülete a kollektivizálás előtt 510 ha, ma 200 ha. Tüzes, hosszú borok a legjellemzőbbek. Minden adottsága megvan, hogy kiváló borok hazája legyen. Mára sajnos a község az utak gyenge minősége miatt eléggé el van szigetelve.

Hegyközszentimre. Szintén Árpád kori település. Először 1220-ból ismerünk róla írásos említést. A falu határának déli fekvésű domboldalán

van a legtöbb borszőlőkert. A szocializmus idején épült pince és borkombinát mára üresen áll, pedig a környék szőlőivel manapság is meg lehetne tölteni. Az egyik legkomolyabb üzleti lehetőség a régióban.

Az Érmellék modernizációja, fejlődése mindenképpen a mezőgazdaság fejlődésével kell, hogy összefüggésben legyen. A tájegység nagyon alkalmas a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztésre. Évtizedekkel korábban itt komoly, európai színvonalat elérő gyümölcsstermelés folyt. Az Érmellék minden településén van kisebb-nagyobb szőlős, és szinte mindenütt lehet minőségi bort készíteni. Ez való az érmelléki (minden magyar) embernek, nem a tömény vagy a sör. A magyar népköltészet, íróink, költőink, nagyjaink szinte kivétel nélkül hirdetik a bor szépségét, értékét. Remélem, nincs messze az idő, amikor a jó bor mindig ott lesz az asztalunkon, hogy egészséget, örömet hozzon, és

nem utolsó sorban az Érmellék, mint régió anyagi boldogulásához is hozzájáruljon.

Irodalom

A tanulmány *Csávósy György*: Jó boroknak szép hazája Erdély. Budapest, 2002. című könyvének, Érmellék fejezete felhasználásával készült.

Bulencea Athanasie: Viile și vinurile Transilvaniei. Bucuresti, 1975.

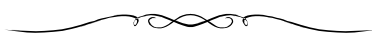
Drucker, E.: Der Weinbau Ungarns. Budapest, 1903.

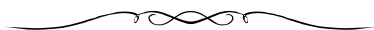
Entz Ferenc–Gyürki Antal: A hazai szőlészet. Budapest, 1868.

Mózses Teréz: Érmelléki borpincék. 1981.

Borbély Gábor: Szőlőművelés és borgazdálkodása az Érmelléken. Nagyvárad, 1993.

Pallas Nagy Lexikona

Magyar nyelvű oktatás az Érmelléken

Az érmelléki magyar iskoláztatás világos megértéséhez mindenekelőtt vázlatos képet kell adnunk a romániai iskolarendszerről, oktatásrendszerről. Magyarország számára ma már kicsit történelem az, ami Romániában zajlik ezen a téren. Most folyik az állami oktatásrendszer átalakítása, modernizálása. A jelenleg működő romániai oktatási rendszer felülről működtetett, centralizált kialakítású, szinte kizárólagosan a Tanügyi Minisztérium által irányított hálózat. Nagyobb vonalaiban hasonló a Magyarországon 1989 előtt működtetett oktatási rendszerhez. A romániai oktatási rendszer magába foglalja az 1–4 osztályig történő elemi, 5–8 osztályig történő általános, ill. a 9–12 osztályokat jelentő középiskolai képzést. A megyékben a megyei tanfelügyelőségek végzik az ellenőrző feladatokat. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az általános európai normáktól eltérően nem pályázati formában jelentkeznek a leendő munkatársak az iskolákba, hanem minden esetben szükséges a versenyvizsgáztatás lefolytatása. Az iskolai vezetők megválasztásakor igazgatói versenyvizsgát írnak ki, amit a megyei tanfelügyelőség szervez meg, a minisztériumból küldött tételek alapján. A tanárok elhelyezkedése szintén versenyvizsgáztatás útján történik, a tanulmányi átlagok alapján dönti el a megyei tanfelügyelőség, hogy ki hová megy oktatni. Ez a rendszer sok esetben alkalmas a visszaélésre. A helyi önkormányzatokat, a polgármestereket és magát a

tantestületeket is rendszerint kihagyják a választásokból. Sok esetben előfordul, hogy magyar többségű településeken az iskolák igazgatói nem magyarok. Margittán, ahol a magyarság a lakosság mintegy felére tehető, a város mindhárom működő iskolájában román igazgató vezeti a tantestületet. Érmihályfalván a város két iskolája közül az egyikben nem régen sikerült magyar igazgatót kinevezni, a másikat továbbra is román nemzetiségű igazgató vezeti. A jelenleg működő rendszer most van átalakulóban, hiszen Románia is csatlakozott a bolognai folyamathoz, ennek alapján az elmúlt hónapban módosították a tanügyi törvényt. A 2007-es várható uniós csatlakozás a tanügyi rendszerben is komoly változásokat fog hozni. A versenyvizsgáztatás megszűnése mellett fontos változás lesz az iskolai normatív rendszer bevezetése is. Ez a helyzet sok esetben a kis létszámú iskolák integrálódásához, megszűnéséhez fog vezetni.

Előadásomban az érmelléki oktatási rendszer, iskolarendszer bemutatása az elsődleges feladat, de előtte be kell mutatnom a megye és a régió demográfiai adatsorait. A megye lakossága 600 000 fő, a 2002-ben elvégzett népszámlálások alapján. Ebből hivatalosan 25% a magyar nemzetiségű, ami 150 000 főre tehető. Ebből kiindulva, saját becsléseim alapján az érmelléki magyarság kb. 50 000 főre tehető és a régióban kb. 10 000 iskoláskorú magyar gyerekekkel kell számolnunk. A térség iskolai, oktatási körülmé-

nyei meglehetősen kezdetlegesek, rosszak. Az oktatási intézmények az 1990-es években átkerültek az önkormányzatok hatáskörébe, de a kedvezőtlen gazdasági helyzet miatt a hálózat borzalmas állapotban van, felújításra, modernizációra nagyon kevés pénz különíthető el.

A régió oktatási hálózatának bemutatását a gimnáziumi, azaz líceumi oktatás bemutatásával kezdem. Az Érmelléken *négy líceum* működik: *Margittán, Érmihályfalván, Székelyhídon és Nagykágyán*. Ezekben a középiskolákban *kb. 950 magyar gyerek tanul*. A térség sajátos helyzetéhez tartozik, hogy az elméleti oktatás társadalmi elismertsége sokkal magasabb a gyakorlatinál, még itt a túlnyomórészt mezőgazdasági adottságokkal és hagyományokkal rendelkező régióban is. Az Érmelléken négy-öt magyar nyelvű osztályban működik szakoktatás, Érmihályfalván kettő, Nagykágyán kettő plusz egy. Margittán és Székelyhídon nincs szakoktatás. Ennek köszönhetően az iskoláskorú gyerekek túlnyomó többsége az elméleti osztályokba jár. Ebből adódik, hogy *mezőgazdasági szakembereink utánpótlása nem megoldott*. Az egyetemre, főiskolára bejutott líceumokat végző gyerekek aránya érmelléki szinten 30%, (Margittán több mint 40%; Nagykágyán kevesebb mint 25%). Az ifjúság azonban nem a régió adottságaiból adódó mezőgazdasági felsőoktatásba kerül be, hanem legtöbbször pedagógus lesz. Ez egy részről jó, hiszen a tanári utánpótlás legalább létezik, mindez azonban a szakember utánpótlás rovására alakul így. Ezek a jelenségek azonban nem regionálisak, minden tekintetben az ország gazdasági helyzetére vezethetőek vissza. Az érmelléki településeken nagyon *kevés a jogász, az ügyvéd, az agrármérnök és a közigazdász*, amely a közéletben is érzékelhető űrt hagy maga után. Ehhez kapcsolódó az a már-már hagyományos helyzet,

hogy az erdélyi magyarság számára mindig is komoly problémát jelentett a román nyelv tanulása és oktatása. Magyar fiatalok csak elvétve kerülnek, ill. mennek román nyelvi szakokra. Ebből következően a román nyelv tanítása igen alacsony színvonalú. Azok a románok, akik az iskoláinkban román nyelvet tanítanak, általában kényszerűségből érkeznek, egy-két évig vannak az Érmelléken, majd megpróbálnak innen elkerülni. Sajnos, ez a helyzet meglátszik a gyerekek román nyelvtudásán is, ami mindenképp hátránynak számít adott esetben egy román anyanyelvű közegben. Ami ezt fokozza, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek is ugyanolyan program alapján és ugyanolyan módon tanulják a román irodalmat, mint a román nyelvű gyerekek.

Az érmelléki iskolahálózat több esetben a régió nagy szülőiteiről, személyiségeiről, pártfogóiról igyekszik elnevezni az intézményeit. A térség első középiskolája, a székelyhídi Petőfi Sándor Líceum, amely 2004-ben ünnepelte megalakulásának 50. évfordulóját. Megalakulásakor ez a líceum volt az első magyar tannyelvű vidéki iskola egész Romániában. Az érsemjéni általános iskola a faluban született Kazinczy Ferenc nevét viseli. Szalacson van a szintén a helybeli születésű Balaskó Nándorról elnevezett általános iskola, amely a híres szobrászművész nevét viseli. Ottományban pedig Szentjóni Szabó László nevét vette fel az általános iskola. Remélhetőleg ehhez a sorhoz hamarosan csatlakozhat Érmihályfalva is a Zelk Zoltánról vagy Máté Imréről elnevezett intézményével. Sajnos, a térség legnagyobb városában, Margittán, ahol a magyarság teszi ki a lakosság mintegy felét, a három iskola közül kettő román nevet visel.

A demográfiai adatokból nem érzékelhető az országos állapotokat jellemző csökkenés, romlás.

Az Érmelléken, főleg *Érmihályfalván a demográfiai mutatók pozitívak*. Szemben Nagyváráddal, ahol látványosan csökken a gyerekek száma, ami a magyarokat is súlyosan érinti, megszűnőfélben van számos iskola. Ez a romlás egyelőre az Érmelléken nem érzékelhető. Nagy valószínűséggel ez a vidékre költözés erősödésének köszönhető. Erre az esetre alkalmazható az a régi megállapítás, hogy „bennünket a szegénység konzervál”. Az érmelléki szülők nem engedhetik meg maguknak, hogy gyerekeik távolabbi városokba vagy akár Nagyváradra járjanak iskolába, azt pláne nem, hogy Debrecenbe. Így nehezebben kerülnek el erről a régióról. Nem érzékelhető a Dél-Biharra, Nagyszalonta környéke jellemző helyzet sem, ahol a tehetősebb szülők már nem csak az egyetemekre, hanem a középiskolákba és általános iskolákba is a határ túloldalára járatják gyerekeiket. Ez az Érmelléken még nem történt meg, és remélem, hogy nem is fog ez bekövetkezni, legfeljebb felsőoktatási szinten. Nem kevés örömről számolunk ma is szép számmal járnak a debreceni egyetemekre.

A nagyváradi egyetemek közül a Pártiumi Keresztény Egyetem az, ahová diákjaink sok esetben eljutnak, ez az egyetem akkreditációjával fokozódni fog. A nagyváradi állami egyetemen csak román nyelven lehet tanulni, kivétel ez alól a magyar tanítói szak. Azok a diákjaink, akik ügyesebbek, okosabbak és rátermettebbek korábban kolozsvári, temesvári egyetemekre mentek, mostanság a megyeszékhely felsőoktatásának javulásával Nagyváradra is mennek.

Az elkövetkezendő évek esélyeit latolgatva láthatjuk, hogy az idén az általános iskolák első osztályaiban több magyar diák kezdte meg tanulmányait, mint tavaly, ill. több óvodai beiratkozás is történt. Ennek magyarázata azonban,

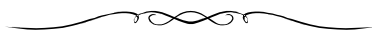
hogy a kormány tej-kifli akciója a cigány gyerekek iskolába járási kedvét növelte meg leginkább. A javuló tendenciák többnyire ennek tudhatók be.

Egy most futó kormányprogramnak köszönhetően a Bihar megyei oktatási intézmények 750 számítógéphez jutottak. Ez mindenképpen ösztönzően hat. Emellett a beindulni látszó ösztöndíj rendszer szintén elősegíti az oktatási rendszer európai irányú felzárkózását.

Az *érmelléki civil szervezetek*, a régió civil társadalmának állapota az országhoz hasonlóan nagyon kezdetleges szinten létezik. Nagyon kevés alapítvány és egyesület van bejegyezve, és a létező egyesületek többsége nem tájfelleggel alakult, nem a helyi specifikumokra kíván építeni. Az egyik nagy hagyományra visszatekintő, példaértékű alapítvány a Nyíló Akác Alapítvány, amely a híres Nyíló Akác rendezvénysorozat finanszírozója. Székelyhídon is vannak hasonló egyesületek, alapítványok (Érmellék-alapítvány, Civitas-alapítvány). A civil szervezetek sajátossága, hogy megalapításuk általában kapcsolatban áll egy-egy rendezvény megszervezésével, ill. valamely újság megalapításával. A jövő évtől Romániában is bevezetésre kerülő 1%-os törvény, amely szerint a jövedelemadó 1%-áról mindenki maga rendelkezhet, remélhetőleg lendületet fog adni a civil szféra fejlődésének. Alapvető dolog lenne minden iskola mellett létrehozni egy civil szervezetet vagy alapítványt, ami a pályázati lehetőségek javításában segíthetne. Ezek sok esetben segíthetnék a tanárok ingázási költségeinek a megtérítését is. Az előző évek során beadott pályázatok többsége magyarországi szervezetek felé irányult (Apáczai Alapítvány, Illyés Alapítvány stb.). Maga a pályázattal fogalma Romániában korábban kevésbé volt ismert és általános. Mára azonban az

Európai Unió csatlakozás ezt felgyorsította és bevitte a civil társadalom köztudatába. Megyei szinten több jó pályázati szakember van. Ez az Érmellékről kevésbé mondható el, de az uniós csatlakozás minden bizonnyal a régió pályázati és pályázattási gondjainak megoldását is fogja támogatni.

Az érmelléki civil társadalom és oktatási rendszer bár komoly infrastrukturális és intézményi gondokkal küzd, az uniós csatlakozás hatására a minőségi oktatás pillére lehet. Bízom abban, hogy az Érmellék fiatalsága szülőhelyén találja meg a jövőjét.

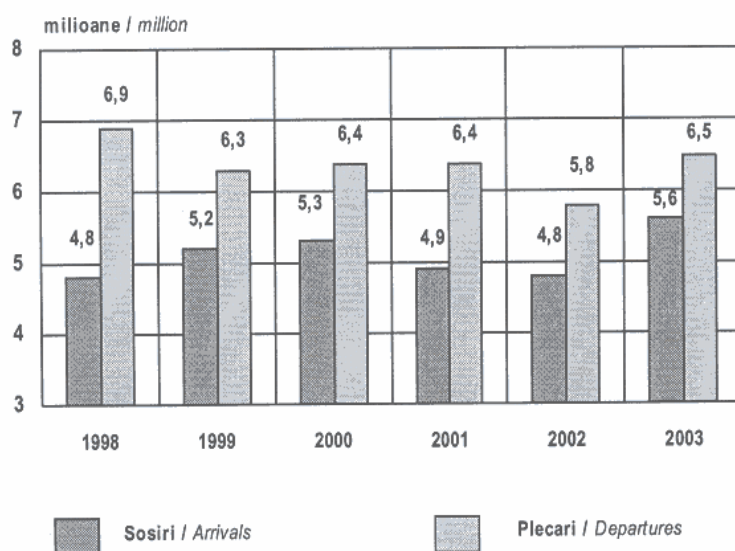

Várt és remélt lehetőségek

Románia turizmusára már hosszú ideje a nemzetközi turistaérkezések magas száma és az ehhez képest alacsony turisztikai bevételek a jellemzőek. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a világ összes turistaérkezéseiből 1,5%-kal, ugyanakkor a nemzetközi turisztikai bevételekből alig 0,5%-kal részesül. A bevételek nagyságának vonatkozásában Románia helyzete a rendszerváltás óta folyamatosan romlik, pedig a tu-

rizmusban résztvevő külföldiek száma évről évre nő. A költség tekintetében egyelőre főként a kisebb költségű turisták érkeznek Románia területére. Ez azt jelzi, hogy a minőségi turizmus alapjai még nincsenek megteremtve. Nemzetközi vonatkozásban Közép-Európában elfogult helyéről elmondható, hogy a nemzetközi turistaérkezésekből kb. húsz százalékkal, a bevételekből kevesebb, mint tíz százalékkal részesedik.

A turistaérkezések száma Romániában az elmúlt években (Arrivals, millió fő)

Az **Érmellék** turisztikai fejlesztései számára az alábbi tényezők gyakorolhatnak pozitív hatást:

- A határmentiségből fakadó árelőny kihasználása
- Megközelíthetősége javul: magyar autópályák és gyorsforgalmi utak épülnek a szomszédságában (Debrecen, Nyíregyháza)
- A tervezett erdélyi autópálya közelsége
- Új határátkelők létrejötte (Létavértes, Nyírábrány, Vállaj)
- Románia 2007-ben esedékes csatlakozása az Európai Unióhoz

Erdély észak-nyugati része nem büszkélkedhet kiemelkedő statisztikai mutatókkal, amelyet az alábbi adatok mutatnak. Sajnos, ennek is csak töredéke realizálódik az Érmellék területén.

Észak-nyugati régió	Érkező turisták száma	Eltöltött éjszakák száma
<i>Bihar</i>	194 000	1 202 000
<i>Szatmár</i>	51 000	85 000

Turisztikai termékefejlesztés

Az Érmellék vonzerőit általánosan értékelve megállapítható, hogy gazdag és változatos terület, de a vonzerők jelentős része csak helyi vagy regionális hatósugárral rendelkezik. Országos, illetve nemzetközi hatósugarú vonzerők csak igen kis számban találhatók. Ezen vonzerők inkább a tágabb környezetben jellemzőek (pl. Hortobágy, Bihar-hg., gyógyfürdők). A helyi attrakciók kiépítettsége még nem megfelelő, ezért jelenleg ezek a vonzerők is kihasználatlanok, vagy csak kis mértékben kihasználtak, s nem érvényesülnek eléggé. A vizsgálatok nyomán az alábbi turisztikai termékek fejlesztését látjuk kivitelezhetőnek:

- Borturizmus
- Tematikus utak
- Falusi turizmus
- Egészségturizmus-rekreáció
- Esemény-, rendezvény-turizmus
- Aktív turizmus (öko, kerékpáros, vízi, kiránduló, lovas)
- Bevásárló-, szolgáltatásokat igénybe vevő turizmus
- Transzít idegenforgalom kihasználása

Borturizmus

Az 1884-ben kiadott Magyarország Borászati Térképe az Érmellék területét, mint történelmi borvidéket jeleníti meg. Az érmelléki történelmi borvidéknek kitűnő adottságai vannak, ahol nyitott borutak, borkóstoló helyek, tematikus borutak, borkóstoló utak és klasszikus borutak szerveződhetnek. A nyitott borút borkóstoló helyek laza hálózata, ahol borkóstolásra és étkezésre felkészült egységek fogadják a vendégeket a kistérségben.

A tematikus borutak esetében a borkóstoló helyek már speciális programokkal egészülnek ki (kultúra, természet, gasztronómia).

Legjelentősebb és legnagyobb lehetőséget a klasszikus borutak kialakítása jelent, ahol a konkrét bejárható útvonal, a borkörút borkínáló és eladóhelyekkel (pincesorok: Székelyhíd, Szalacs, Bihardiószeg) szállással, programokkal, látnivalókkal rendelkezik, és információs táblák igazítják el az érkező vendéget.

Tematikus utak

Az Érmelléken a tematikus utak kialakításához számos lehetőség rendelkezésre áll, így a kultúra, a művészet, az irodalom vagy néhány mezőgazdasági termék. Ez utóbbihoz a szomszédos magyarországi területen (az Érmelléket is érintve) jó példa, vezérfonal lehet a Vámospercs és Létavértes közötti „Tormaút”.

Ki kell emelni a kulturális, irodalmi és történelmi utakat. Előbbiek közül hangsúlyozni kell az olyan jól ismert „márkanveket”, mint Ady (Érdmindszent), Kaffka Margit (Nagykároly), Kölcsey (Szódemeter), Kazinczy (Érsemjén), Petőfi (Erdőd).

Kialakításra vár egy történelmi személyiségek tematikus út is, ahol a Károlyiak, Fényes Elek és Jászi Oszkár emlékeire lehet látnivalókat, programokat felfűzni.

Külön említést érdemelnek, és a két ország közötti kapcsolatok erősítését szolgálhatják a határon átnyúló utak, így a Kölcsey- (Álmosd, Szódemeter) vagy a Bocskai-út (Álmosd-Bihardiószeg)

Falusi turizmus

A falusi turizmus tekintetében kistérségi szövetséget, civil szervezetet kell létrehozni közös

marketing megvalósításával. Fontos feladat az oktatás, a képzési programok megszervezése, valamint a komplex szolgáltatások kifejlesztése. Ki kellene aknázni az úgynevezett „hónvagy turizmus” potenciális lehetőségeit, emellett bemutatni a térség ital- és gasztronómiai különlegességeit. Ebből a szempontból is fontos lehet a magyarországi tapasztalatok átvétele, ahol már országos és megyei szervezete van a falusi turizmusnak, működésük folyamatos és sok segítséget nyújtanak a tagságnak.

Egészségturizmus, rekreáció

Az „egészségturizmus” fogalma alatt a turizmusnak azt a területét értjük, ahol az utazás motivációja az egészség megóvása vagy visszaszerzése. Ehhez a termál- és gyógyfürdők biztosítanak lehetőséget, amelyek a térségen kívüli turisták mellett „a helybeliek erőgyűjtő helyei” is, a kistérségi lakosság rekreációs lehetőségeit jelenti. Az Érmelléken egy potenciális gyógy-és termálfürdő-vonal halad keresztül (BIKSZÁD-FÜRDŐ – Nagykároly – Tasnád – Erdőd – Ákos – Krasznabétek–Érdengeleg–Székelyhíd–FÉLIX-FÜRDŐ), amely számos fejlesztési lehetőséget kínál a befektetőknek. Ha felújítások, infrastrukturális fejlesztések valósulnak meg, a termál- és gyógyfürdők, a rekreációs lehetőségek a külföldi, igényesebb turistákat is vonzanak. Egy termálfürdő-klaszter létrehozása jobb marketing lehetőségeket biztosítana.

Eseményturizmus, rendezvényturizmus

Az eseményturizmusnak az évenként megrendezésre kerülő rendezvények jelentik az alapját. Ezek közül a fesztiválok nyilvános, egy téma köré felépített ünnepek, amelyeket rendszeresen (pl. évente), vagy egy alkalommal, egyedülálló

eseményként rendeznek meg (1. Ceremoniális kötöttebb rész, 2. Lazább szórakoztató rész).

Az Érmelléken bővíteni kell a kistérségi szintű rendezvények körét (pl. szőlőszüret, gyümölcs-szüret, lovas-rendezvények: pl. Bályok, Székelyhíd), amelyet a helyi szervezetek mozgósítása mellett kell megvalósítani.

Aktív turizmus

Erdélynek és benne Érmelléknek kitűnő lehetőségei vannak az aktív turizmus területén is. Érintetlen hegyvidékei, síkságai, dombvidéke, tavai és folyói a kikapcsolódást kereső kerékpáros, vízi sportok iránt érdeklődő, illetve az ökoturizmust és vadászatot kedvelő turisták paradicsoma. Előnyként említhető a turizmus szempontjából a szolgáltatások olcsósága, mely komoly vonzó tényező lehet.

A kis gépkocsi-forgalmú utak a kerékpáros turizmus számára nyújtanak lehetőséget, ugyanakkor javítani kell ezen utak minőségét, kerékpárutak, kölcsönző és fogadó bázisok kialakítása szükséges.

Az Ér vizes élőhelyei, a térség tavai (Endrédi-tó, Szalacsi-tó) elsősorban a horgászok számára jelenthetnek lehetőséget.

Kicsit távolabb esnek ugyan a térségtől az Erdélyi-szigethegység hegyei, ugyanakkor az Érmellék települései kiválói kiinduló pontjai lehetnek a Bükk-hg. vagy a Réz-hg. kirándulóturizmus számára.

A térségnek könnyen lovagolható, szép tájai vannak, amelyeket még nem rondítanak el a magánterületek kerítései, a „belépni tilos” feliratú táblák. Itt a vendég még teljesen szabadnak érezheti magát, barangolhat az érintetlennek mondott természetben. Emellett a lovas-rendezvények is megfelelő alapot kínálnak a lovas-turizmus fejlesztéséhez.

Az ökoturizmus az Érmellék érintetlen, természetközeli állapotának köszönhetően kiaknázatlan lehetőség. Feladata nem csak a turizmus fellendítése, hanem az oktatás és nevelés is, valamint alternatív jövedelemszerzést nyújthat a helyieknek.

Az Érmellék területei bővelkednek olyan erdőszékekben-mezőségekből, amelyek vadállományuknak köszönhetően megfelelő feltételeket tudnak biztosítani egy magas színvonalú vadászati turizmus kialakítására.

Bevásárlóturizmus

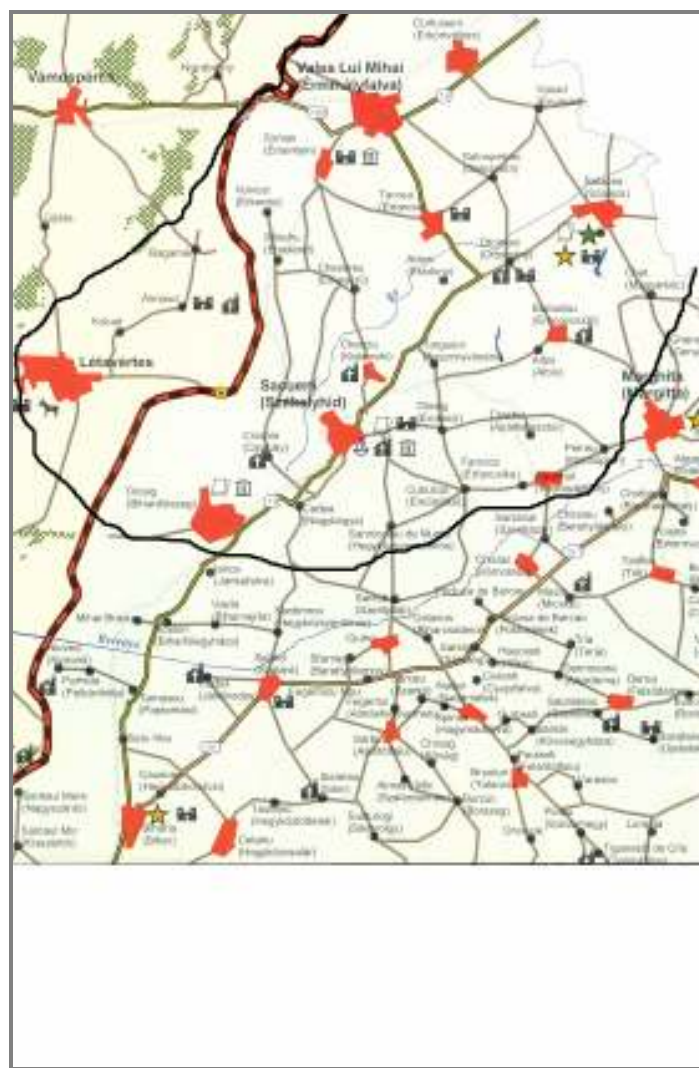
A bevásárlás, a bevásárlóturizmus az ágazat egyik legkritikusabb területe, hiszen sok esetben nem feltétlenül csak bevásárlóturizmusról, hanem alapvető igények kielégítéséről, megélhetésről van szó (sokan a határ túl oldalán lévő olcsóbb termékek feketekereskedelméből élnek meg). A bevásárlóturizmus területén cél a határmentiségből fakadó árelőny kihasználása, így az olcsóbb üzemanyag, dohány, alkohol, cukor, stb. termékekre lehet alapozni. Emellett a szolgáltatások olcsósága (gasztronómiai-éttermi szolgáltatások) már ma is vonzza a hajdú-bihari látogatókat.

Tranzit idegenforgalom

A fent említett termékek járulhatnak hozzá ahhoz, hogy az érmelléki turizmus egyik legfontosabb problémáját, a szimpla, szolgáltatásokat nem igénybe vevő tranzitforgalmat megoldják, s az átutazó vendégeket, szállítmányozókat, Erdélybe tartókat, Erdélyből érkezőket megállítsák, hosszabb időre megtartsák.

Fő feladatok

- Mindezek eléréséhez komoly transzdiszciplináris tervezést, szervezést kell megvalósítani, mind állami, mind kistérségi szinten.
- A lakosság tudatának formálása, a vendégszeretet elősegítése érdekében a helytörténeti és helyismereti órák bevezetésére van szükség a közoktatásban.
- A térségben fontos a turisztikai alapképzés meghonosítása.
- A turizmusban dolgozók – és vállalkozók – között szükség van a vendégcentrikus szakmai etika fejlesztésére.
- A turizmus fellendülését nagymértékben elősegítené, ezért az önkormányzatok számára javasoljuk, hogy a termelő beruházásokhoz hasonlóan helyiadó-kedvezményekkel preferálják az idegenforgalmi árualapot (termékeket) előállítókat is (pl. a kézművesipari hagyományok művelőit, a kulturális programok szervezőit, a magyaros vendéglátást nyújtó vállalkozásokat).
- A turisztikai programok előkészítését minimum egy évvel előre el kell végezni, csak ilyen előrelátás mellett lehet a piacon propagandaeszközként hasznosítani őket.
- Eladni csak térséget lehet, a térség-marketingnek van létjogosultsága.
- A forrásszerzés (elsősorban európai uniós források) elengedhetetlen a fejlesztésekhez. Ehhez gyakorlott pályázatírók alkalmazására, aktív pályázati tevékenységre van szükség.
- Mindenképpen szükség van az alábbi térképen megjelenített mozaikos vonzerőleltár turisztikai programcsomagokká alakítására.

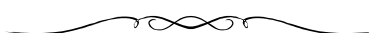
Jelmagyarázat • Legend

Turisztikai objektumok • Touristic sights

- ~~~ Barlang • Cave
- 🌳 Arboretum • Arboretum
- ★ Természeti érték • Natural object
- 🏰 Történelmi érték • Historical object
- 🦒 Állatkert • Zoo
- 🏌️ Golfpálya • Golf course
- 🚣 Vízisport • Water sport
- ✈️ Légisport • Aviation
- 🐎 Lovaglás • Equestrian sport
- ♨️ Gyógyfürdő • Medicinal bath
- 🍷 Borvidék • Wine district
- 🌐 Nemzetközi rendezvény • International event
- 🏛️ Múzeum • Museum
- ⛪ Templom • Church
- 🏰 Kastély • Castle

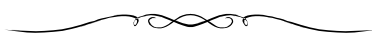
Közúthálózat • Public roads

- 🛣️ Autópálya • Motorway
- 🛤️ Tervezett autópálya • Planned motorway
- 🛣️ Elsőrendű főút • First class road
- 🛣️ Másodrendű főút • Second class road
- 🛣️ Harmadrendű főút • Third class road
- 🛣️ Egyéb út • Other road
- 🚂 Vasúthálózat • Railroad
- 🚂 Vasúti határátkelő • Rail border crossing point
- 🛤️ Közúti határátkelő • Border crossing point (road)
- 🛤️ Tervezett közúti határátkelő • Planned border crossing point
- 🇮🇪 Államhatár • State border
- ✈️ Nemzetközi repülőtér • International airport
- 🌿 Védett természeti terület • Protected natural area

Irodalom

- Csávossy Gy.* (2002): Jó boroknak szép hazája, ERDÉLY, Mezőgazda Kiadó, Budapest, 369.
- Beluszky P.* (2001): A Nagyalföld történeti földrajza, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 274.
- Bujdosó Z.* (2005): Az Érmellék településhálózata, Debrecen, Kézirat
- Ekéné Zamárdi I.* (2005): A határmenti együttműködés népesedési problémák tükrében, In: Kisközségtől az Eurorégióig, Didakt Kft., Debrecen, pp. 9–24.
- György I.* (2003): Szalacs Kismonográfia Nagyvárad 137.
- Farkas Z. – Sós J.* (2002): Erdély útikönyv, Jel-Kép Bt., Budapest, 338.
- Frisnyák S.* (1995): Magyarország történeti földrajza Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 213.
- Kosztai Nagy I.* (1999): Máramaros – Partium, Cartographia, Budapest, 160.
- Kokker, S. – Kemp, C.* (2004): Romania & Moldova, Lonelyplanet Country Guides, London, 376.
- Kókai S.* (1999): Az Alföld vonzásközpontjai és körzetei a XIX. század közepén Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv Nyíregyháza. 181.
- Ádám L. – Belia Gy. – Csatári D. – Kosály M. – Kovács Gy. – Szávai J.* (1999): Románia, Panoráma Útikönyvek, Budapest, 679.
- Vojkó L.* (1996): Erdély közigazgatási és etnikai földrajza, Balaton-Akadémia, Vörösbény 157.
- Vojkó L.* (1994): Erdély társadalom- és gazdaságföldrajza, Stúdium, Nyíregyháza, 1994. 279.
- Vojkó L.* (2004): Falusi turizmus Erdélyben, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 1994. 139.

A vállalkozások jogi környezete és perspektívái Romániában

(Lektorálta: Benedek Klára jogtanácsos, címzetes egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem)

A vállalkozás és kereskedelem az első árucserékkel kezdődött és gyorsan fejlődött és fejlődik mindenhol, hamar átlép határokon, merészen átível vizeken, tengereken, a pénzre vagy hitelrendszerekre támaszkodva átutalja a legkülönbözőbb formákban az anyagi javakat a világ egyik végétől a másikig, és végső soron a jólét hiteles mércéje bármely államban.

A kereskedelem megteremtette *a saját helyi szokásait*, az üzleti élet spekulatív fejezete azonban egyesíti a joggyakorlatot a jelenségek azonosságánál fogva, ezért a vállalkozási és kereskedelmi jog mindjobban egységesítésre törekszik.

Különböző államok belkereskedelme a helyi szokásokon alapuló szabályozás mellett működik, a vállalkozások és a kereskedelem azonban átlépnek a határokon, és a nemzetközi jelleg különösen napjainkban erősödik. A XXI. század kezdetén nem elhanyagolható a külkereskedelem erős fejlődése, a globalizmus, a monetarizmus jelensége, a multinacionális vállalkozások jelenléte a világ bármely piacán.

A tőke, a pénz, az áru a mai informatikai és kommunikációs fejlődés részeseként könnyebben és gyorsabban áramlik, mint eddig bármikor, elég, ha csak a nagy nemzetközi börzékre gondolunk, ahol az üzleti élet spekulatív jellege vagy manipulációs cselekedetei a mai technikai fejlődés csúcstechnológiáival valósulnak meg. Természetesen a munkaerő is merőben másképp közlekedhet, például az EU határai között,

ugyanakkor nem elhanyagolható a fekete munka, az illegális munkáltatók és munkavállalók problematikája.

Rövid történelmi áttekintés

Bár napjaink jogi környezetével és perspektíváival foglalkozunk, elmondhatjuk, hogy a jelen csak a múlt folytatása, így ismerete által jobban megérthetjük korunk jelenségeit. Románia jogrendszere a *francia joghagyomány* örököse, mégis összetettebb, mint gondolnánk. Ugyanakkor történelmi összefonódása a környező országokkal a jogrendszerében is érzékelhető. Az első nagy román törvénykönyvek, akár csak Európa fejlettebb államaiban, a polgári forradalmak terméke. A polgárosodás, a kereskedelem nagyfokú fejlődése, az áruforgalom növekedése egyben az első kereskedelmi törvénykönyvek megjelenését is eredményezte, szükségessé vált a polgári törvénykönyvektől való különválasztása.

Havasalföldön és Moldvában a napóleoni 1807. évi kereskedelmi törvénykönyv fordítását használták, majd az 1859-es egyesítés után, *1887-ben* látott napvilágot az első román kereskedelmi törvénykönyv, mely lényegében ma is érvényben és használatban van. Érdekes módon ez a törvénykönyv az 1882. évi olasz kereskedelmi törvénykönyv mintájára készült, mely az egyik legkorszerűbb modell volt, tekintettel az olasz kereskedelmi élet fejlettségére.

Az 1887-es kereskedelmi törvénykönyv négy könyve a következő:

- I. A kereskedésről általában
- II. Tengeri kereskedelem és hajózási jog
- III. A csődeljárásról
- IV. Kereskedelmi bírászkodás

Az idők folyamán számos módosítást igényelt a törvénykönyvön a kereskedelmi élet változása, így 1895-ben és 1900-ban módosították a csődre vonatkozó könyvet, 1902-ben a bírászkodásról szólót. Természetesen napjainkig is folyamatosan módosul. A kereskedelmi társaságokra egy teljesen új törvény született.

Az első világháborút és a párizsi békekonferenciát követően a Romániához tartozó Besszarábiában és Bukovinában bevezették az 1887-es kereskedelmi törvénykönyvet (1919-ben és 1938-ban). 1926 és 1936 között felülvizsgálták és módosították a kereskedelmi törvénykönyvet, majd a 262-es Hivatalos Közlönyben közzétették 1938-ban. A hatályba lépését azonban elhalasztották 1940-ig, majd 1941-ig, majd meghatározatlan időre elnapolták. Ezért az 1938-as kereskedelmi törvénykönyv alkalmazáson kívül maradt.

Az *erdélyi részeken* a két világháború közötti időszakban is életben maradtak az addig hatályos törvények, így *az osztrák polgári törvénykönyv, a magyar polgári perrendtartás, a végrehajtási törvény, telekkönyvi rendtartás, a kereskedelmi és váltótörvény.* Itt tehát az 1875. évi XXXVIII. magyar törvényt alkalmazták, mint kereskedelmi törvényt, mely az angolszász jogrendszerből merített és közös részei voltak az 1808. évi francia és az 1861. évi német kereskedelmi törvénykönyvekkel. Érdekességként megemlíthető, hogy ebben

az időben a kolozsvári jogegyetemen mind a magyar, mind a román jogot tanították, mert itt másképp jogászokdni nem lehetett. Itt tehát a

professzorok kétszeres anyagot tanítottak, mint a bukaresti egyetemen.

Az 1943. június 22-ei 389-es törvénnyel (megjelent a 142-es Hivatalos Közlönyben) aztán kiterjesztették a régi Román Királyság polgári és kereskedelmi törvényeit a Kárpátokon túli területekre, vagyis Erdélyre is. Ezzel hatályon kívül helyezték az addig alkalmazott osztrák polgári törvénykönyvet és a fent említett magyar törvények egy részét, viszont érvényben hagyták például a telekkönyvi törvényt, az ingatlan végrehajtási törvényt, melyek igen hosszú időt átéltek.

A második világháború után kialakult szocialista jogrendszer Romániában sem hatálytalanította az 1887. évi kereskedelmi törvénykönyvet, igaz nem is alkalmazta csak a külkereskedelemben, hasonlóan Magyarországhoz, ahol szintén ugyanígy jártak el. A szocialista tervgazdálkodás konszolidálta jogrendszerében a gazdasági törvény egységesen szabályozottá vált, mivel az állami tulajdon volt a domináns, az állampolgárok önálló vállalkozása nem volt kívánatos a pártállam ideológiája szerint.

Az 1989-es romániai események természetesen a jogrendszerben is változásokat idéztek elő. Hatálytalanították az 1989 előtt kiadott törvényeket, dekrétumokat, határozatokat, rendeleteket, majd 1991-ben Romániában új alkotmányt vezettek be, olyan törvényi szabályozásokkal, melyek a piacgazdasági keretek felé ösztönözték az állampolgárokat.

Hatályban maradt továbbra is az 1865. évi polgári törvénykönyv, és az új gazdasági viszonyok között életre kelt az alvó 1887. évi törvénykönyv.

A jogi környezet 2004-ben

A jog valamennyi nagy területén számtalan új szabályozást vezettek be 1989 óta. A jogalkotók évente átlagosan a Hivatalos Közlöny hét-száz-nyolcszáz számában jelentetik meg a törvényeket, dekrétumokat, kormányhatározatokat, rendeleteket, sürgősségi rendeleteket, minisztériumi utasításokat, a központi kormány-szervek kötelező rendeleteit. 2003-ban a Hivatalos Közlönynek 940 száma jelent meg, átlago-san tizenöt oldalnyi terjedelemben. Átlagban ez havonta 1500 oldalnyi joganyagot jelent. Az át-alakulás folyamata, mint minden átmeneti idő-szakban, instabilitást eredményeznek, hol ideo-lógiáknak, hol európai uniós standardoknak kell megfelelni. Jelenleg *több mint 60 000* érvényben lévő jogszabály van Romániában.

A vállalkozások túlnyomó többsége szabad kezdeményezésen alapuló kereskedelmi társasá-gok keretei között valósul meg, de feltétlenül említést érdemelnek a magánszemélyek függet-len vállalkozásai, a családi vállalkozások, a szö-vetkezeti szervezetek, az országos társaságok, az önállóan gazdálkodó egységek. A törvényes alapot elsődlegesen az 1991. évi alkotmány biz-tosítja, melyet *2003-ban felülvizsgáltak* (429/2003-as törvény).

Az alkotmány 45. szakasza a gazdasági sza-badságról kimondja, hogy valamely személy gazdasági tevékenységekhez való szabad hozzá-férése, az azokkal kapcsolatos kezdeményezési szabadsága és azok törvényi feltételei közötti gyakorlása garantált.

Ez szoros összefüggésben áll a 44. szakasz-szal, mely a magántulajdonjogról szól.

(1) A tulajdonhoz való jog, valamint az állam-mal szembeni követelések kielégítése garantált.

(2) A magántulajdont, a tulajdonostól füg-getlenül, a törvény egyenlően garantálja és ol-talmazza. Az idegen állampolgárok és a honta-lanok csak a Románia európai uniós csatlakozá-

sától és a Románia által részes félként aláírt más nemzetközi szerződésekből eredő feltételek kö-zött szerezhetnek magántulajdonjogot földterü-letek felett, kölcsönösségi alapon, alapszabály-ban előírt feltételek között, valamint törvényes öröklés útján.

(3) Senki tulajdona nem sajátítható ki, ha-csak nem a törvény szerint megállapított vala-mely közhasznú ügy estén, igazságos és előzetes kártérítéssel.

(4) Tilos a javak államosítása vagy azok köz-tulajdonba helyezése bármilyen kényszerintéz-kedéssel a tulajdonosok társadalmi, etnikai, val-lási, politikai hovatartozása vagy más természe-tű megkülönböztetése alapján.

(5) A köztársaság bármely ingatlantulajdon altalaját felhasználhatja közérdekű munkálatok-
ra, azzal a kötelezettséggel, hogy a tulajdonos-nak megtérítse a tulajdon, az ültetvényekben vagy az építményekben okozott, valamint a ha-tóságnak felróható egyéb károkat.

(6) A törvényes úton szerzett vagyont nem lehet elkobozni. A megszerzés törvényes jellege feltételezett.

Továbbá az alkotmány 135. szakasza A gaz-daság és közpénzek cím alatt a következőket mondja:

(1) Románia gazdasága a szabad kezdemé-nyezésen és versenyen alapuló piacgazdaság.

(2) Az államnak biztosítania kell:

a) a kereskedelem szabadságát, a tisztessé-
ges verseny alkalmazását, az összes ter-melési tényező hasznosításának kedvező
keret megteremtését

b) a régiófejlesztési politikák alkalmazását
az Európai Unió célkitűzésekkkel össz-
hangban.

Másik fontos törvény, a kereskedelmi társa-ságokról szóló speciális 31/1990-es törvény. (Megjelent a Hivatalos közlöny 1990. november

17-i 126-l 27-es számában). Módosították a 41/1991-es törvénnyel (120/1991 Hivatalos Közlöny), valamint a 44/1991-es törvénnyel (142/1991 Hivatalos Közlöny), és a 78/1992-es törvénnyel (178/1992 Hivatalos Közlöny), újra közzétették 1998-ban (33/1998 Hivatalos Közlöny). Eddigi utolsó módosítása a 2003. április 19-i 161-es törvény. (279/2003 Hivatalos Közlöny).

A törvénynek 9 címe van, melyek a következők:

- I. Általános rendelkezések
- II. A kereskedelmi társaságok létesítése
- III. A kereskedelmi társaságok működése
- IV. A létesítési okmány módosítása
- V. A társultak kizárása és visszavonulása
- VI. A kereskedelmi társaságok feloszlata, egybeolvadása és megosztása
- VII. A társaságok felszámolása
- VIII. Bűncselekmények
- IX. Záró és átmeneti rendelkezések

A címek fejezetekre és szakaszokra vannak felosztva, jelenleg 274 szakasza van. Érdekes vita tárgya, hogy melyik fogalom használata fedti jobban a valóságot: a gazdasági vagy a kereskedelmi társaságok. Természetesen a kereskedelmi elnevezés nem a szó szoros értelmében jelenik meg, tehát a társaságok nem csak kereskedelemmel foglalkozhatnak, hanem a törvény által engedélyezett bármely tevékenységet, így termelést, szolgáltatást, gyártást, oktatást, közlekedést, gyógyítást végezhetnek, melyek az országos szabályozásban engedélyezettek (a magyar TEOR megfelelője).

A 31/90-es törvény az első szakasza kimondja, hogy kereskedelmi ügyletek lebonyolítása érdekében a természetes személyek és jogi személyek társulhatnak és kereskedelmi társasá-

gokat hozhatnak létre rendelkezéseinek betartásával.

A törvény az általános rendelkezésekben (I. cím 2. szakasz) a kereskedelmi társaságok következő öt formáját nevezi meg:

- *Közkereseti társaságok* / societate in nume colectiv (III. cím, II. fejezet, 75–87. szakasz szabályozza);
- *Egyszerű betéti társaságok* / societate in comandita simpla (III. cím, III. fejezet, 88. 90. szakasz szabályozza);
- *Részvénytársaságok* / societate pe actiuni (III. cím IV. fejezet, 91–181. szakasz szabályozza)
- *Betéti részvénytársaságok* / societate in comandita pe actiuni (III. cím, V. fejezet, 182–185. szakasz szabályozza);
- *Korlátolt felelősségű társaságok* / societate cu raspundere limitata (III. cím, VI. fejezet, 180–198. szakasz szabályozza)

A közkereseti, a betéti, a részvény valamint a korlátolt felelősségű társaságok hasonlóak a magyar azonos nevű gazdasági társaságokkal, a 31/90-es törvény nem ismeri a közös vállalatot. E törvény értelmében mindegyik kereskedelmi társaság jogi személy, ezzel szemben az 1997-es CXIV. törvény szerint csak a közös vállalat, a KFT és az RT jogi személy (és valamennyi gazdasági társaság, a román joggal szemben, ahol kereskedelmi társaságokról rendelkezik a törvény). A román törvény 3. szakasza értelmében a társasági kötelezettségeket a társasági vagyoniállaggal szavatolják. A közkereseti társaságba és beltágként az egyszerű betéti társaságba vagy a betéti részvénytársaságba társultak korlátlanul és egyetemlegesen felelnek a társasági kötelezettségeikért. A társaság hitelezői előbb a társaság kötelezettségeiért fordulhatnak a társaság ellen és csak ezután a társultak ellen, ha előbbi

nem fizet a késelembé helyezésétől számított 15 napos határidőn belül. A részvényesek, a betétes kültag társultak valamint a korlátolt felelősségű társultak csak a jegyzett társasági tőke erejéig felelnek.

A létesítés a közkereseti és egyszerű BT esetében társasági szerződéssel történik. Az RT, a Betéti Részvénytársaság és a KFT társasági szerződéssel és alapszabállyal jön létre. Ha a KFT egyszemélyes, akkor csak alapszabályt kell készíteni. A társasági szerződés és az alapszabály létesítési okmányoknak nevezett egyetlen okmány formájában is elkészíthető. Az alapító okmány magánalírással kötetendő meg, amelyet aláír valamennyi társult vagy nyilvános jegyzés esetén az alapítók. Az alapító okmány hiteles formája kötelező, ha az alaptőke hozzájárulásként jegyzett javak között földterület van, közkereseti vagy egyszerű betéti társaság létesül, ha a részvénytársaság nyilvános jegyzéssel létesül.

Nem lehetnek alapítók a törvény szerint cselekvőképtelen vagy a hűtlen kezeléssel, bizalommal való visszaéléssért, hamis illetve hamisított okirat tudatos felhasználásáért, csalásért, sikkasztásért, hamis tanúvallomásért, megvesztegetésért és megvesztegetés elfogadásáért, valamint a 31/90-es törvényben említett más bűncselekményért elítélt személyek.

A létesítési okmányoknak kötelező módon a következőket kell tartalmaznia a Közkereseti-, az Egyszerű Betéti-, vagy a Korlátolt Felelősségű Társaságok esetében:

a) a természetes személy társultak család- és személynevét, személyi kódszámát, születésének helyét és időpontját, lakhelyét és állampolgárságát, a jogi személy társultak elnevezését, székhelyét és nemzetiségét, a cégjegyzéki bejegyzési számot vagy az egyedi számot, a nemzeti törvénynek megfelelően. Az Egyszerű Betéti Társaság esetén megne-

vezendők a kültagok, a belttagok, valamint az adóügyi képviselő, ha esedékes.

- b) A társaság formáját, elnevezését, székhelyét és ha esedékes, jelképét.
- c) A társaság tevékenységi tárgyát, tevékenységi területének és fő tevékenységének megnevezésével.
- d) A jegyzett és befizetett társasági tőkét, felüntetve minden egyes társult pénzbeli vagy természetbeni hozzájárulását, a természetbeni hozzájárulásnak az értékét és felbecslésének módozatát, valamint az időpontot, amelyben a jegyzett társasági betétet egészében be kell fizetni. A korlátolt felelősségű társaságok esetében fel kell tüntetni a társasági részeknek a számát és névértékét, valamint az egyes társultaknak a hozzájárulásukért nyújtott társasági részek számát.
- e) A társaságot képviselő és adminisztráló társultakat vagy a nem társult természetes vagy jogi személy ügyintézőket, a rájuk ruházott hatáskört és azt, hogy e hatáskört együtt vagy külön gyakorolják.
- f) A nyereségeknek és veszteségeknek az egyes társultakra eső részét.
- g) A másodlagos székhelyeket, fiókokat, ügynökségeket, képviselőket vagy más jogi személyiség nélküli egységeket, ha ezeket a társasággal azonos időben hozzák létre, vagy utólagos létrehozásának feltételeit, ha fennáll ez a szándék.
- h) A társaság fennállásának időtartamát.
- i) A társaság felosztatásának és felszámolásának a módozatát.

A Részvénytársaság (RT) vagy a Betéti Részvénytársaság létesítési okmányának pedig a következőket kell tartalmaznia: Az a), b) és c) pontok hasonlóak. A d) pontban a jegyzett és befizetett tőkét. Itt viszont a létrehozáskor az egyes

részvényesek által befizetett társasági tőke nem lehet kevesebb a jegyzett tőkerész 30%-ánál, ha a törvény másképp nem rendelkezik. A társasági tőke fennmaradó részét a társaság bejegyzésétől számított 12 hónapos határidőn belül be kell fizetni.

- e) A társasághoz való természetbeni hozzájárulást képező javaknak az értékét, felértékelésüknek módozatát és az érték adott részvényeknek a számát.
- f) A részvények számát és névértékét, feltüntetve, hogy ezek névre vagy bemutatásra szólnak. Több részvénykategória esetében fel kell tüntetni az egyes részvénykategóriák számát, névértékét és a belőlük eredő jogokat.
- g) A természetes személy ügyintézők család- és személynevét, születésük helyét és dátumát, lakhelyüket és állampolgárságukat, a jogi személy ügyintézők elnevezését székhelyét és nemzetiségét, az ügyintézők által kötelezően letétbe helyezendő garanciát, a hatáskört, amellyel az ügyintézőket felruházzák és azt, hogy e hatáskört együtt vagy külön fogják majd gyakorolni, az ügyintézők közül egyeseknek nyújtott különleges képviselési és ügykezelési jogokat. A betéti RT-k esetében fel kell tüntetni a társaságot képviselő és ügyeit kezelő beltág társultakat.
- h) A természetes személy cenzorok család- és személynevét, születésük helyét és dátumát, lakhelyét és állampolgárságát. A jogi személy cenzorok elnevezését, székhelyét és nemzetiségét.
- i) A társaság vezetésére, ügyeinek intézésére, vagyonkezelési ellenőrzésére és működésére vonatkozó kikötéseket.
- j) A társaság fennállásának időtartamát.
- k) A nyereségek elosztásának és a veszteségek viselésének módozatát.

- l) Másodlagos székhelyeket, fiókokat, ügynökségeket, képviselőket vagy más ilyen jogi személyiség nélküli egységeket, ha ezeket a társasággal egy időben hozzák létre, vagy utólagos létrehozásuk feltételeit, ha fennáll ez a szándék,
- m) Az alapítóknak fenntartott előnyöket.
- n) A kültág részvényesek által a betéti RT-ben bitokolt részvényeket.
- o) A létrehozás alatt álló társaság számlájára a társultak által megkötött és a társaság által átveendő ügyleteket, valamint az ezekért fizetett összegeket.
- p) A társaság felosztatásának és felszámolásának módozatát.

A nyilvános jegyzéssel létrehozandó RT-knek sajátos alakisági követelményeknek kell eleget tenniük. Ez esetben az alapítóknak kibocsátási prospektust kell készíteniük, a törvény által meghatározott adatokkal, és fel kell tüntetniük a jegyzés berekesztésének időpontját.

A társaságok alapítóinak vagy ügyintézőinek, illetve ezek meghatalmazottjainak a létesítési okmány létrejöttétől számított 15 napon belül kérniük kell a társaság bejegyzését a jövőbeni székhelye területi körzete szerinti Kereskedelmi Könyvbe.

A Kereskedelmi Könyv Hivatala a kérelem és a csatolt okmányok, valamint bizonylatok átvétele után megkéri a közhatóságok engedélyezési véleményezését, melyek a törvény által előírt határidőn belül kibocsátják az engedélyezési véleményezéseket vagy iratokat.

A törvény szerint a Kereskedelmi Könyvbe bejegyzendő iratok vagy tények törvényességének ellenőrzését az igazságszolgáltatás egy kirendelt bíróján keresztül gyakorolja. Jelenleg a megyei törvényszékek látnak el cégbejegyzési és cégbíraskodási feladatokat.

A 31/90-es törvény értelmében az idegen kereskedelmi társaságok Romániában, a román törvényhozás betartásával, leánytársaságokat valamint fiókokat, ügynökségeket, képviselőket vagy egyéb másodlagos székhelyeket létesíthetnek, ha ezt a jogot elismeri alapszabályuk törvénye.

A társaság bejegyzésétől számított határidőn belül a társaság képviselői kötelesek letétbe helyezni aláírásukat a kereskedelmi Könyv Hivatalánál, ha a létesítési okmánnal nevezték ki őket, a társaság működésének idején pedig megválasztásuktól számított 15 napon belül.

A társaságoktól származó bármely iraton, levélen vagy kiadványon fel kell tüntetni az elnevezést, a jogi formát, a székhelyet, a Kereskedelmi Könyvbe való bejegyzés számát és az adóügyi kulcsszámot.

A KFT esetében fel kell tüntetni a társasági tőkét is. A Részvénytársaság és a Betéti RT esetén is fel kell tüntetni a társasági tőkét, amelyből a ténylegesen befizetett tőkét, az utolsó jóváhagyott könyvviteli mérlegnek megfelelően.

A törvény a továbbiakban szabályozza a társaságok működését, részletesen kitérve mind egyik társasági formára. Majd a létesítési okmány módosítását szabályozza, a társultak kizárását és kivonulását, a társaságok feloszlását, egybeolvadását és megosztását, a felszámolást.

A záró rendelkezések előtti utolsó cím a bűncselekményeknek van szentelve.

A jelenlegi törvényes értelmezés szerint kereskedők a szokványosan kereskedelmi ügyleteket kötő természetes és jogi személyek és családi társulások, a gazdasági társaságok, az országos társaságok (20/2001 sürgősségi kormányrendelet), az önállóan gazdálkodó egységek és a szövetségi szervezetek (a meghatározás a 26/1990-es újraközzétett és módosított cégjegyzéki törvény 1. szakaszának fogalmazása).

Azt pedig, hogy mely tevékenységek számítanak kereskedelmieknek (elválasztás a polgáriaktól) maga a kereskedelmi törvénykönyv sorolja fel az I. könyv II. cím 3. szakaszában, így kereskedelminek számít a termékek és áruk vásárlása újraeladás céljából, áruk eladása, részvények vásárlása és eladása, a nyilvános előadások, a bizományi üzletek, építkezések, gyárak, nyomdák, szállítás, a banki és pénzváltási ügyletek, a tengeri szállítás, a biztosítások, raktározások, stb. A felsorolás csak példaértékű, hisz nincs minden felsorolva, természetesen.

A vállalkozások másik formája a magánszemélyek független vállalkozása és a családi vállalkozások. Erre a törvényes keretet a nemrég megjelent 300/2004-es törvény nyújtja (576/2004-es Hivatalos Közlöny).

A vállalkozások egy másik lehetősége a kisipari termelő, szolgáltató, kézműves, szövetkezetek, melyeket a 66/1990-es törvény dekrétum szabályoz. A fogyasztási szövetkezeteket a 109/1996-os törvény szabályozza. Ezekon kívül ismert a hitelszövetkezetek kategóriája, mely a banki tevékenységek szabályozása alá esik.

A kis- és középvállalatokat a 24/2001-es kormányrendelet szabályozza. Ha egy vállalat besorolható a kis és középvállalatok kategóriájába, más adózási elbírálásban részesül és előnyösebb hitelekhez juthat.

Jelenleg a kereskedőkre vonatkozó egyszerűsített bejegyzési és engedélyezési eljárásokat a 359/2004-es törvény szabályozza (839/2004 Hivatalos Közlöny). A 31/1990-es kereskedelmi társaságokra vonatkozó törvény nagy újdonsága a román jogrendszerben eddig ismeretlen korlátolt felelősségű társaságok bevezetése. Jelenleg 1-50 társultig terjedhet a társultak száma. Az alaptőke legkevesebb két millió lej lehet. A KFT a német jogban jelent meg, 1892. április 20-i törvény szabályozta. Majd átvették a fran-

ciák együtt Elzász-Lotharingiával. Sikeres alkalmazást nyert sok országban. Romániában most a legtöbb vállalkozás KFT formájában működik.

Bármely vállalkozás sok jogszabálynak kell eleget tегyen működése során, így könyvelési, adózási, verseny, banki és nagyon sok más törvénynek.

Perspektívák

Az Érmellék fejlesztése tőkével rendelkező vállalkozások működésével valósulhat meg. Mivel a hazai viszonyok között kevés a pénz, a jövőben az interregionális fejlesztésben kell és érdemes gondolkodni. Így fel lehet zárkózni kevésbé fejlett gazdasággal rendelkező tagországokhoz, majd egy megalapozott, működő piacgazdaság elérése felé közeledve fel lehet zárkózni a középmezőnyhöz. Ezt csakis nagyon sok munkával és kitartással lehet megteremteni.

Ami adott, az a föld és a polgárok. Ami hiányzik, az a pénz és a pozitív hozzáállás. Itt kell

valósítani a felzárkózást. S az *interregionális lehetőségekre*, melyek segítséget nyújthatnak. Meg kell tanulni megkeresni a lehetőségeket, megismerni, megpályázni és megnyerni a hozzáférhető pénzeket.

A fejlődés valószínűleg az Unió felzárkózással van egybefonódva.

Sok sikert minden bátor próbálkozóknak.

Irodalom

Firu, D.V.: A román állam és jog történelme. Didaktikai és Pedagógiai Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

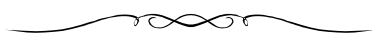
Turcu, I.: A román kereskedelmi jog elmélete és gyakorlata. Lumina Lex Kiadó, Bukarest, 1998.

Marinescu, C. I.: Magyarázott kereskedelmi törvénykönyv. Institutul de Arte grafice Tiparul romanesc, Bukarest, 1944.

Mikó Imre. Akik előttem jártak. Kritérium, Bukarest, 1976. Románia törvénytára, hivatalos nyilvántartás. Bukarest, 2003, 2004.

Hivatalos Közlöny. 2004.

hangsúlyt fektetni az oktatásra és az erkölcsi nevelésre, hogy a jövő nemzedéke meg tudja

Települési társulások, kistérségi autonómia

Az Érmellék településeinek nagy része az Árpád-korban keletkezett, jól megférnek a Berettyó és az Ér folyók között elterülő síkságon és dombságon. A települések jellege, szervezetsége, építési stílusai, szokásai, életformái, népszokásai mind-mind arra utalnak, hogy ezt a tájegységet ugyanaz a nép, nemzetség lakja.

Ennek ellenére most mégsem fedezhető fel szoros kapcsolat a települések között.

Kivételt képeznek azonban egyes szomszédos települések, amelyek egymás ünnepeire, jellegzetes esemény napjaira eljárnak. Meghívják a szomszéd települések lakosait, vagy a lakosság egy-egy rétegét, szervezetét: fiataljait, mezőgazdászait, értelmiségét, nőszövetségét.

Sajnos, nincs hagyománya a nagyobb szövetségeknek, társulásoknak.

Az 1989-es változás után a falunapok, tájegységi napok hatására szorosabb kulturális kapcsolat alakult ki a települések között, amelyek mozgató rugóját továbbra is a személyes kapcsolatok képezik. Nem tapasztalható a tudatos szövetkezés, kapcsolattartás.

Az évek folyamán mégis létrejött három féle társulási forma a települések között:

- a Határmenti Települések Társulása;
- a Bihar Megyei Települések Szövetsége;
- a Szatmár megyei és a Szabolcs-Szatmár megyei települések is megkísérelték a kapcsolatfelvételt.

Mindezekon kívül működnek még a testvér települések közötti kapcsolatok.

Ezek a települési kapcsolatok, társulások nagyrészt csak formálisan léteznek, illetve tevékenységük a kultúra és a sport területére korlátozódik. Ide sorolhatóak még az iskolák közötti kapcsolatok, amelyek néha – egyedi esetekben – települések közti kapcsolatokat eredményeztek.

Ezeknek a kapcsolatoknak a sikerei vagy sikertelenségei nagyrészt attól függenek, hogy létezik-e egy lelkes csapat, vagy akár egy lelkes, elkötelezett egyén, aki képes étellel megtölteni a megalakított társulásokat.

Nagy eredmény, ha ezeknek a társulásoknak a keretén belül kialakult kulturális, sport, egyéni és személyes kapcsolatok mellett gazdasági, területfejlesztési, környezetvédelmi, turisztikai, gasztronómiai kapcsolatok is születnek, amelyek majd regionális kapcsolatokat szülnének, és remélhetőleg az egész térség fellendülését eredményezik.

A *kistérségek* szerepe várhatóan az elkövetkezendő időszakban megnő, életképesebb lesz, megerősödik a kistérségek autonómiája és már egyre inkább lehet beszélni a határok légiesedéséről.

Az elmúlt évtizedekben tapasztaltuk az aszsimiláció különböző módjait és annak következményeit:

- Jogi diszkrimináció, az állam erősen központosított, a hatalom nem decentralizált;
- gazdasági diszkrimináció – adóztatás, hitelnyújtás, beruházás, iparfejlesztés;
- kulturális diszkrimináció – nyelvhasználat, napilapok, könyvek csökkentése, iskolarendszer, színház;

- politikai diszkrimináció – közigazgatás átszervezése, választójog korlátozása,
- kisebbségi pártok ellehetetlenítése;
- etnikai arányok megváltoztatása – lehetlenné tenni az etnikai alapú határrendezést;
- megfélemlítés;
- elszemélytelenítés;
- egyházak megtörése.

Az egyéneket szoros, elszakíthatatlan, erős szálak fűzik azokhoz a közösségekhez, amelyekhez tartoznak: családok, egyházi szervezetek, helyi közösségek, iskolák.

A Magyar Állam garanciákkal (adománylevél, rendelet, törvény, alkotmány), a területi és egyházi autonóm szerveződési formák támogatásával biztosíthatja egy nemzetköziség, népcsoport, nemzeti kisebbség önmegőrzését, belső fejlődéseit: szász és székely székek, hajdú és kun kerületek.

Az egyházi autonómia biztosítja a népcsoport gazdasági, kulturális fejlődését, hisz az egyházakban tömbökben élnek – a vallásszabadság fontossága.

Az autonómia kivívásához két út vezet:

1. A polgári állam kezdeményez, és egyházi vagy területi autonómia születik, átfogó törvény szabályozza és biztosítja a helyi adók régióban maradását, az adott régió parlamentjének, felelős kormányzatának alávetett közigazgatási függetlenséget (például a magyar–horvát kiegyezés 1868, Svájc föderációja);
2. Ahol az autonómia etnikai alapon nem valósulhatott meg a múltban, a többségi nemzet a kollektív jogokat nem ismeri el, hosszú polgárjogi harc eredményeképp – a hatalom decentralizálásával – valósul meg vagy valósulhat meg a területi auto-

nómia: Skócia, Írország, Walles (nyugat-európai példák)

A mai modern államokban a szubszidiaritás elvét szem előtt tartva a közigazgatás decentralizálásával, a hatalom megosztásával valósulhat meg az autonómia.

A központi kormány jogköröket, miniszteriális területeket, a költségvetéshez való hozzájárulással arányos részesedést ad a helyi önkormányzat részére:

- magyar–osztrák kiegyezés,
- magyar–horvát kiegyezés,
- Walles.

Az adók helyben maradnak. Skóciában csak a külügy számít közös ügynek.

A közigazgatás decentralizálásával el lehet jutni a nemzetközi szerződéssel szavatolt autonómiáig.

Ehhez az úthoz kapcsolódhatnak az *Érmélték* *kisrégió* törekvései is!

Sajnos, sok település, önkormányzat gondolni sem mer ezekre a lehetőségekre, amelyek az Európai Unió több vezető államában, Spanyolországban, Olaszországban, Belgiumban működnek.

A regionális kulturális, gazdasági térségek csakis a regionális integrációban nyernek új integrációs tartalmat.

A regionalizmus életképes törekvés, mégsem merünk rágondolni, mert félünk.

A félelem oka:

- a trianoni helyzet – esetleg nehogy valaki kezdeményezze a felülvizsgálatot;
- zsigerileg félnek az elszigetelődéstől;
- szorongás attól, hogy felemás állapot, esetleg nem tisztességes megoldás születik.

A régió mégis békésen él a belső konfliktusaival, súlyos történelmi örökségével, kis és nagy gyűlöleteivel.

Orbán Viktor 1998-as tusnádfürdői beszédében figyelmeztetett a nyílt, lényegi kérdések megvitatására; lejárt a ködösítés, az udvariaskodás ideje, és az, hogy a szavakat nem követik tettek.

Abban a világban, amelyben Oroszország széthullása, az Iszlám hatás növekedése, Törökország megerősödése, az albán kérdés, a macedón, az ukrán ellentét, illetve Moldávia helyzete veszélyt jelent, a magyar kisebbség számára enyhítő lehet, mert mindig békésen próbálja megoldani lényegi problémáit is.

Az Érmellék, mint kistrégio, mint kistérség komoly követelésekkel léphetne fel földrajzi, illetve történelmi és kulturális helyzeténél fogva.

Ezekről a kérdésekről beszélni kell, mert adott, *egy gazdaságilag fejlődőképes vidék, amely nemzetiségi összetétel szempontjából megőrizte 75–85%-os magyar jellegét, hagyományait, mezőgazdaságát, a lakosság munkakultúráját, munkakedvét.*

A térség adminisztratív vezetői megszervezhetik ezt a kistérséget, felhasználva Magyarország EU-s tagságát. Magyarország egyetemes

felelősséget érez a határon túl élő magyarokért, különösen azokért, akik nem saját akaratukból kerültek oda.

Magyarország elveti a nemzetállam kizárólagosságát, a kollektív jogok korlátozását.

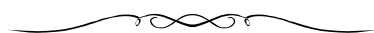
Magyarország tiszteletben tartja a határokat, de vallja, hogy a magyarok a civilizáció tekintetében vezető szerepet játszanak.

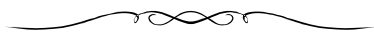
Az Érmellék a határ mentén helyezkedik el.

Magyarország segíti a szomszédok, így Románia integrálását.

Az EU dokumentumok kényszerítik Romániát a nemzetiségekkel szembeni magatartás megváltoztatására.

Mindezeket a külső segítséget kihasználva, az Érmellék tartalékait felleltározva, emberi tartalékait figyelembe véve, egyházi hagyományainak a megőrzésével (98%-ban a történelmi egyházak léteznek), turisztikai tartalékok kiaknázásával nagy esélye van, hogy elinduljon az EU követelményei alapján *a kistérség a kistrégióvá válás felé.*

A kötet munkatársai

<i>Borbély Gábor</i>	helytörténész, Nagyvárad
<i>Dr. Bódi Erzsébet</i>	etnográfus, Debreceni Egyetem
<i>Dr. Bujdosó Zoltán</i>	geográfus, Debreceni Egyetem
<i>Dr. Dávid Lóránt</i>	geográfus, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös
<i>Duka István Levente</i>	agrármérnök, Érmihályfalva
<i>Ekéné Dr. Zamárdi Ilona</i>	geográfus, DE Hatvani I. Szakkollégium igazgatóhelyettese
<i>Gavrucza Tibor</i>	református lelkész, Székelyhíd
<i>Kovács Zoltán</i>	agrármérnök, polgármester, Érmihályfalva
<i>Kőrösi Zoltán</i>	történész, DE Hatvani I. Szakkollégium szaktanára
<i>Macskási Judit</i>	jogtanácsos, Nagyvárad
<i>Petró Leonárd</i>	történész, DE Hatvani I. Szakkollégium egykori hallgatója
<i>Rozgics Kornél</i>	DE Hatvani I. Szakkollégium történész hallgatója
<i>Sóki Béla</i>	országgyűlési képviselő, Bihar megyei tanfelügyelő-helyettes, Székelyhíd
<i>Szálkai Tamás</i>	DE Hatvani I. Szakkollégium történész hallgatója
<i>Szendrei Ákos</i>	történész, DE Hatvani I. Szakkollégium szaktanára
<i>Dr. Veliky János</i>	történész, DE Hatvani I. Szakkollégium igazgatója
<i>Dr. Wilhelm Sándor</i>	halbiológus, Székelyhíd